
3 1761 04426 2640

А. ЦВІКЕВІЧ.

Адраджэньне Беларусі і Польшча.

„ВЫЗВАЛЕНЬНЕ“
1921.

А. Цвікевіч.

Адраджэньне Беларусі і Польшча

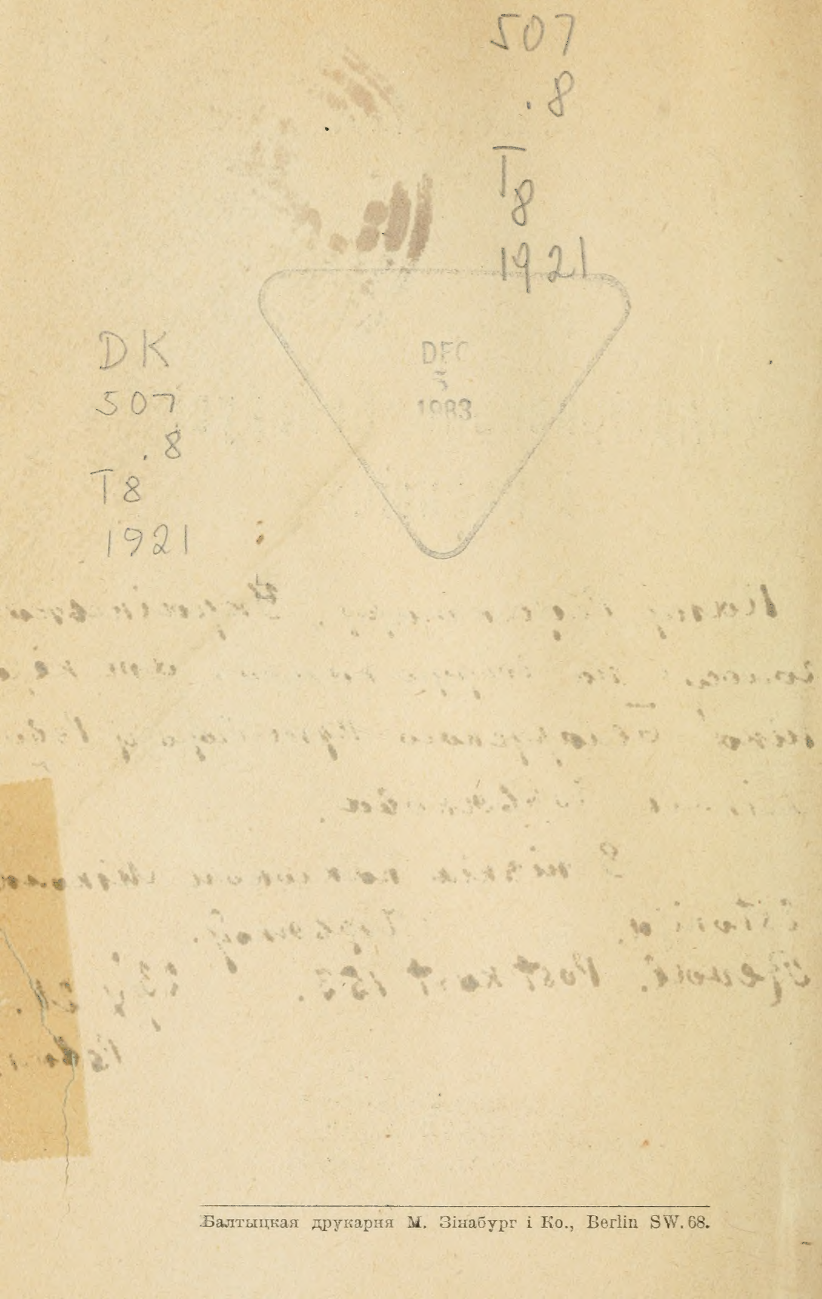
Пану Рэдактару „Украінськаго голосу" на добрую памяць ат кіраўніка Беларускаго Прэсс-бюро у Рэвалі Міколы Чэрвякова.

З нізкім паклоном Мікола Чэрвякоў.

Estonija.
Reval. Postkast 153.

23/X 21.
Рэвал.

Выдавецкае Таварыство
„ВЫЗВАЛЕНЬНЕ"
Менск — Вільня — Берлін
1921.

Балтыцкая друкарня М. Зінабург і Ко., Berlin SW. 68.

ЧЫТАЧУ.

Гэтую працу я напісаў амаль год таму назад, але з прычын ад мяне незалежных, ў друку яна зьяўляецца толькі цяпер. Ня гледзючы на гэтулькі вялікі тэрмін, мне не прыйшлося нічога ў ей зьмяніць: ў істоце сваей беларуска — польскіе ўзаемаадносіны можна лічыць непахітнымі. Пакуль будзе істнаваць польскі памешчыцкі стан на Беларусі, — датуль Польшча будзе перці на Беларусь, — датуль ня будзе згоды паміж польскім і беларускім народам.

Я сьвядома узяў тэмаю беларуска—польскіе адносіны і толькі ў некалькіх словах зачапіў пытаньне адносін да ўсходу. Ўсход мы добра ведаем, — на нашых руках і нагах сьляды ланцугоў, якімі ён нас трымаў; раны нацыональнай душы нашай — не загаілась. Справа ўсходу — справа учарайшага і, па часьці, справа заўтрашняга дня.

Пытаньне адносін да Польшчы — справа сёняшняга дня.

Ўчора мы былі з ей разам — ў адным лагеры пратэстуючых, ў адным лагеры змагаючыхся супроць царызму. Польшча была для нас прыкладам, — „распятая на крыжу!“ — была старшым братам ў цяжкой барацьбе, надавала сілы і веры...

Мы жывілі надзеі — разам з ей прыдзе воля і нашаму народу. Жывілі ў памяці успаміны аб супольнай мінуўшчыне — імкнуліcь забыць благое, памятаваць толькі добрае.

І што-ж выйшла? Прышла воля — прышла Рэвалюцыя — Польшча ўстала і... пашла гуляць па беламу целу Беларусі польская нагайка. За пышнымі маніфэстамі соцыяліста — маршалка Пілсудзкага, прышлі на Беларусь жандары, за жандарамі — галіцыйскіе ўрадоўцы і ксендзы. Месцовы абшарнік пачуў сябе добра... А праз пару гадоў — пан Домбскі падзяліл Беларусь з таварышам Іоффэ на аснове „ўзаемных інтэрасаў“.

Горш за ўсё тое, што ўсё гэта сталася так неспадзявана.

За польскім народам, бліжэй — за рэвалюцыйнай групай польскага народу — мы праглядзелі польскую дзяржаву.

Жыцьцё бязлітасна разбіла ілюзіі.

І добра зрабіла. Горш за ўсё неспадзяванкі, выкліканые ілюзіямі. Нездаровае, шкадлівае зьявішча. Туманіць вочы, зьбівае са шляху.

У сваей працы я, ласьне, хачу хоць крыху дапамагчы жыцьцю пазбавіць нашу цяжкую барацьбу за вызваленьне — ўчарайшых ілюзій.

Пытаньне беларуска — польскіх адносін, зразумела, вельмі складнае і для свайго дэтальнага

разгляду вымагае і лепшых варункаў, і большага часу, ніж было ў мяне. Тая праца, чыста палітычная, якую большая частка з нас прымушана сёньня весьці, менш за ўсё спагадае навуковым досьледам. І таму некаторые моманты гэтага пытаньня я толькі зазначыў, не угрунтоўваючы іх адпаведным матэр'ялам.

Але я пераконан, што ў агульных адказах сваіх я не памыляюся.

А. Цвікевіч.

Галензээ, 31 траўня 1921 г.

ЗМЕСТ.

I. Слова уступнае.

Аб паняволеных нацыях і іх волі да жыцьця. Разбурэньне „вялікай турмы народаў“ і патрэба гістарычных атэстатаў. Змаганьне Беларусі за дзяржаўнасьць—як адзінае апраўданьне. Зьвязь беларускага адраждэньня з Польшчай.

Галоўнай азнакай, вызначаючай палажэньне народа ў гісторыі, зьяўляецца яго ўласная моц, яго воля да жыцьця. Усе іншыя азнакі—роль ураду, адносіны суседзяў і розные іншые об'ектыўные варункі, маюць другараднае значэньне.

Калі жыцьцёвые сілы Рыму вычэрпаліся, калі ў яго аслабела воля да жыцьця—ён паў, і ніякіе комбінацыі разсудчага, палітычнага характару, ніякіе глыбокадумые проэкты не маглі збавіць яго ад сьмерці. Як чэлавек, зжыўшый свае жыцьцё і утраціўшый у працэссе яго жывотные сілы засуджэн на сьмерць, гэтак сама і народ, пережыўшый сваю гісторыю павінен зыйсьці са сцэны, зьнікнуць з абліча зямлі.

Калі вычэрпываюцца усе сілы народу, калі зжываюць сябе і пазбаўляюцца волі да жыцьця усе яго складные часьці, калі не астаецца ў ім ніводнай групы, ніводнага стану, годнага вясьці барацьбу за істнаваньне, тагды памірае, зыходзіць са сцэны ўвесь народ без астатку. Але калі друзеюць сілы якой небудзь часьці яго, калі здольнасьць да творчай чыннасьці утрачвае толькі асобны стан, асобная група яго, то ўвесь народ

яшчэ не засуджэн на скон. Пакуль ня вычэрпалася крыніца ўсей волі нацыі, датуль гэта нацыя ня можэ быць зьніштожана. Заніштажаецца адрузьлеўшая засохшая часьціна. Народ заменяе гэты адумершы гангренны член, адсекае яго і ў зьвязку з гэтым перэмешчае цэнтры сваей творчай волі.

У гэткі пэріод народ падобен хвораму, на неякі час утраціўшаму магчымасць адпору і чэкаючаму даканчаньня працэса хворасьці, каб з новымі сіламі стануць на ногі, дзеля новага жыцьця і далейшага змаганьня. Гэткі крытычны пэріод вельмі небаспечан: гістарычные варункі, паміж якіх жыве і абнаўляецца нацыя, могуць аказаць катастрофічные ўплывы на яе долю і надоўга затрымаць яе натуральнае разьвіццё.

Калі пэріод хвараблівага перабудаваньня нацыі зыходзіцца па часу з гэткім самым працэсам у суседніх народаў, то німа небаспекі староннага ўмешаньня: увага ўсіх скіравана ўнутр сябе, на змаганьне са сваей хворасьцю, са сваей нягодаю. Калі-ж гэтага німа, то ўмешаньне неуніknёнае.

Здолеўшый ачуняць ад ўласных хворасьцей, народ пасьпешае скарыстацца часовай слабасьцю свайго суседа і пад рознымі аслонамі, а часьцей за ўсё вайной, кіруецца захапіць яго і прымусіць служыць сваім інтэрасам.

Гэты захват і паняволеньне, у залежнасьці ад фізычнай сілы і палітычнага спрыту захватчыка і ад сілы і спрыту паняволенага, цягнецца розны час. Гісторыя сьведчыць (Польша, Чэхія, Украіна) што звальненьня ад палону народам прыходзіцца чакаць сталецьцямі.

І тая ж гісторыя сьведчыць, што ня рэдка ролі меняюцца, і ўчора паняволеная нацыя становіцца панам палажэньня і пападае у палажэньне пануючай і эксплёатуючай.

Але ні тое, ні другое не значыць, што паняволены народ памёр і ня вернецца да далейшага жыцьця. Палон азначае толькі, што сілы нацыі часова прыдушаны, развіцьцё яе спынено, што народ гэты жыве ў стане спэцыфічнага анабіоза, палітычнага законсэрваваньня.

Учарайшая Расея ў прадоўжаньні некалькіх вякоў была тым суседам, каторы, апіраючыся на сваю пераможнасць і карыстаючыся часовай слабасьцю акружаючых яго народаў, падмінаў гэты народы пад сябе і, ўпіхаючы іх у рамкі сваей дзяржаўнасьці, абязлічваў іх і экплёатаваў. Гэта Расея, гэта „вялікая турма народаў,“ была выяўленьнем сілы цьвёрдагаловага і цьвёрдазубага расейскага дваранства, павольна сьпеўшага і, з прычыны адлегласьці ад калыбак культуры, не падлегаўшага ідэйным пакусам і псаваньню.

Адгарадзіўшыся праваслаўем ад творчых крыніц рымскае цывілізацыі, ядро учарайшай Расеі — Маскоўшчына — парадзіла з тучнае нівы гэтага цьвёрдагаловага дваранства яшчэ больш цьвёрдае, яшчэ больш нерухавае маскоўскае самадзяржаўе. У працэсе росту і ўзаемнага забаспечаньня, дваранскаму самадзяржаўю быў прыдадзены містычны характар, гэтак даладна пасаваўшый па зьместу візантыйскаму характару маскоўца. Каменны балван лёг магільнай плітой на парадзіўшую яго старонку і на доўгіе часы прыдаў ей незвычайную цьвёрдасьць.

Спрэчацца з гэткім суседам было цяжка, і мы бачым, што аграмадны лік народаў, з якіх адны знайходзіліся у пэріодзе пачатковага фармаваньня, другіе ў стадзіі палітычнай хворасьці – усе яны раней, або пазьней трапілі ў „вялікую турму.“

Разам з іншымі народамі трапіла туды і Беларусь.

Стан палону народаў Расеі цягнуўся, як ведама, больш як таго можна было чакаць; гэтак доўга, што шмат у каго загінула вера ў магчымасць іх адраджэньня і ахвота барацьбы за незалежнае жыцьцё. Было забыта слаўнае мінулае гэтых народаў і радзілося пераконаньне, што захопленые Расеяй народы, за доўгі час свайго палону, загубілі свае гістарычные пашпарты і дзеля гэтага страцілі правы на ўласную дзяржаву, ўласную ўладу.

У даны момант ясна, што гэта была мана, што гэта было сумнае зьявішча палоннай псіхалёгіі, за якую цяперака шмат каму прыходзіцца чырванець; але аддалі дань гэнай псіхалёгіі ня толькі прадстаўнікі больш слабых народаў, але і значна заможных.

І гэта спраўдзілося: годзі было, каб Расею, з прычыны адрузьленьня дваранскага стану, абхапіла рэвалюцыйная сутарга і яна вайшла ў пэріод хвараблівага рэфармаваньня, як „вялікая турма“ пад напорам паняволеных народаў развалілася, і яны з надзвычайнай яскравасьцю выявілі сваю волю да жыцьця.

Векавое лятуцэньне зьдейсьнілося, і перад зьдзіўленым сьветам падняліся рожнакалёрные штандары вольных нацый. Былі знойдзены, і прэд'яўлены каму трэба, напоўзабытые гістарычные граматы. Некаторые з гэтых грамат былі адразу-ж пры-

знаны, некаторые-ж да сяго часу чакаюць свайго прызнаньня.

Да апошніх залічаюць і грамату беларускага народу.

На тэй аснове, што ў Беларусі бытцым німа гістарычнага атэстату, шмат хто адмаўляе ей у прызнаньні права на дзяржаўнае жыцьцё і лічыць азнакай нізкага тону ўступаць з ей па гэтаму поваду ў перэгаворы.

Як нацыя (калі наагул гэта нацыя, дадаюць яны пры гэтым,) ня быўшая дзяржавай, Беларусь ня можа сядзець за адным сталом з імі і роль яе у прысёнку. Іншые хоць і не прызнаюць нас аддзельным народам, ды ласкава жадаюць нам усяго добрага ў змаганьні за палітычную будучыну. У рэшце, ёсць і такіе простадушные і адкрытные суседзі, ня любячые завіваць іголкі ў кудзельку, якіе проста змагаюцца з намі каб задушыць нас і скарыстаць з гэтага.

Усім тым, хто цікавіцца нашым гістарычным атэстатам, мы радзім звярнуцца да гісторыі. Да нашай беларускай гісторыі, але на жаль не нашымі, беларускімі рукамі напісанай.

Дзеля зусім зразумелых прычын там можна знайсьці не шмат, далёка не усё тое, што напісала бы беларуская, знаючая і любячая рука. Але пры вядомай долі безстароннасьці там будзе знайдзена даволі, каб перэканацца, што калі ідзе мова аб праве на палітычнае жыцьцё, то аснову гэткага права беларускі народ мае мабыць больш, нічым другі які дзяржаўны народ, і што толькі звычайнае

верхаглядзтва, дылетантызм і самапэуная арбітральнасьць могуць парадзіць іншые переконаньня.

Але ня ў гэтым, не ў гісторыі шукае беларускі народ права на свае дзяржаўнае істнаваньне; не ў запыленых сталетніх, архівах знайходзіць ён апраўданьне сваей програмы. Пасьля рэвалюцыйнага вызваленьня з старой турмы, беларускі народ лічыць, што яго права на жыцьцё — гэта яго хаценьне жыць, а апраўданьне яго програмы — дарога чыстай лёгікі і здаровага народнага сумленьня.

Мы чуем, што хочам жыць, мы жадаем стварыць сабе даканчэ патрабные, паводле нашай думкі, варункі дзяржаўнага жыцьця, у рэшце, мы творым адпаведна нашаму жаданьню формы дзяржавы і разам з гэтым усьведамляем, што гэтае нашае натуральнае, правечнае права.

Зьдзейсняючы свае права жыць пад сонцам так, як наказуе нам наш розум, мы ня ўмешваемся у чужые справы, мы заняты толькі сваей справай і наша сумленьне спакойна. Нас не цікавіць наша генэалёгія, мы не чырванеем ад таго, што наш народ мала ваеваў і мала пабіў сабе падобных; мы не шкадуем, што нашы прадзеды ня вешалі сваіх пабедных шчытоў на вароты суседзяў і на шыі іх не надзявалі ёрмаў.

Няверніки скажуць, што змаганьне наша за дзяржаўнасьць перэдчасна, што народ беларускі да незалежнага жыцьця не дасьпеў, што об'ектыўные варункі складаюцца не на яго карысць, што з гэтай прычыны мы мало чаго дойдзем.

Так мысьліць нельга! Дзеля таго толькі, што беларускі народ не ўсьвядоміў яшчэ да рэшты

таго, што ён можа быць незалежным, дзеля таго толькі, што сучаные варункі складаюцца не ў нашу карысць, адхадзіць ад справы, кідаць змаганьне нельга, немагчыма.

Незалежнасць—гэта поўная свабода. Ніхай нам дакажуць, што свабода агідна нашаму народу, што яна ідзе ў разрэз з яго пажаданьнямі, і мы кінем змаганьне за незалежнасць.

У змаганьні за беларускую дзяржаўнасць, як і ва ўсякай барацьбе, трэба спадзевацца перш за ўсе на свае ўласные сілы, на арганізаваные сілы беларускага народу. Толькі безпасярэдная воля народу, выражаная ў актыўным чыне, здольна стварыць дзяржаву і захаваць яе ў будучыне. Бяз гэтай волі, бяз хаценьня народу жыць палітычна, кожнае гэтай меры змаганьне будзе штучным, слабасілым, бязжыцьцёвым і разваліцца пры першым найменшым штурчку.

Мы пэўны, што хаценьне свабоды ў беларускага народу ёсьць. Але ці ёсьць у яго цяпер ясная сьвядомасьць таго, што гэтае хаценьне можна пераварыць у чын? Ці веруць шырокіе масы народу ў тое, што дасягненьне гэтае свабоды, гэтага лятуцэньня магчыма?

Нам здаецца, што якраз цяпер, у час вялікіх рэволюцыйных рухаў, у час вялікага развалу і вялікага будаваньня, гэтая сьвядомасьць і гэтая вера ёсьць. Калі-ж іх німа, ці лепей, калі гэтая сьвядомасць і гэта вера яшчэ не зусім выразны і не зусім моцны, наш абавязак іх развіваць і ўзмацоўваць.

Гэта — першая задача ствараньня з народу актыўнай сілы, здольнай збудаваць гмах дзяржаўны і захаваць яго ад разбураньня.

Другая задача — выясненьне об'ектыўных варункаў, перэшкаджаючых і спрыяючых тварчаму процэсу.

Хто нашы ворагі і хто нашы прыяцелі? У гэтым нарысе мы ня будзем датычыць аналізу ўзаемаадносін унутры самой Беларусі, ўстаноўленьня этапаў і складных элемэнтаў беларускага адраджэньня; ня будзем разглядаць так-жа ва ўсей поўнаце ўзаемін Беларусі са сваімі суседзямі.

Тэмаю нашага нарысу будзе раз'ясьніць, ў якім стасунку стаіць Беларусь да Польшчы, або лепей, як адносіцца польская палітычная мысль да адраджэньня Беларусі.

Прыймаючы беларускае адраджэньне ў тых формах, у якіх яно выявілося, за факт самабытнага палітычнага значэньня, як зьявішча саматужнае — пастараемся узнаць, насколькі яно ўплывае на адносіны абодвых народау, ў чым гэты ўплывы выяўляюцца і што суляць яны ў бліжэйшай будучыне.

Тэма нашага досьледу не прыпадкова. Трэба думаць, што галоўным па важнасьці старонным фактарам, ўплываючым на форму і кірунак беларускай дзяржаўнасьці, з'яуляецца акурат Польшча. Увесь комплекс ўзаемін гэтых двох народау, ўся іх гісторыя і палажэньне ў цяперашнім сьведчыць, што Польшча і Беларусь лішне цесна адна з аднэй зьвязаны.

Німа сумніву, што Польшча больш чым хто небудзь іншы зацікаўлена у будучыне Беларусі, і

што ні пры якіх варунках яна не адмовіцца ад самага блізкага учасьця ў разьвязцы ўсіх нашых пытаньняў.

Дакончная патрэба досьледаў над адносінамі да нас Польшчы дыктуецца яшчэ другімі варункамі.

Польскі народ на нашых вачах вярнуўся да дзяржаўнага жыцьця пасьля поўтаравяковага паняволяньня; і хоць ён ў гэные цяжкіе часы жыў і разьвіваўся, але развіцьцё гэнае не выяўлялося у дасканаленьні форм палітычнага будаўніцтва Польшчы і не выражалося ў дасьпеваньні яе дзяржаўнага арганізму. Усе гэтые поўтараста гадоў Польшча не выяўляла сабой нават аднаго цэлага: яна была разшматана на тры часьці, і кожная часьць знайходзілася пад упраўленьнем саўсім іншай дзяржаўнасьці.

Вертаючыся ізноў да дзяржаўнага будаўніцтва, польскі народ, саўсім звычна, не зразу зможэ знайсьці сябе самога, знайсьці аснаўную лінію сваей палітыкі, вытварыць палітычные традыцыі. У данны момант ён знайходзіцца у пэріодзе буйнага росту, са скваплнасьцю раскрывае вочы на акружаючае, убірае ў сябе ўсе тые ідэі, тэорыі і нават настраеньня, каторые выпрацавала за гэты час Эўропа, хватае без разбору ўсе тые мэтоды, каторымі упраўляюцца сучасные эўропэйскіе дзяржавы. У выніку гэтага самаазначаньня, гэтага самознайходжаньня, пад уплывам тых, або другіх варункаў, маладая польская дзяржава можэ аказацца або нашым прыяцелям, або нашым ворагам.

Для Беларусі рэзультат гэты не ўсяроўны.

Спэцыальна падкрэсьляем — ня польскі народ, але польская дзяржава можэ аказацца для Беларусі варожай.

Усякая дзяржава, як ведама, пабудавана на прымусе, на панаваньні аднаго стану над другім. У залежнасьці ад таго, які стан польскага народу прыдзе да ўлады, Польшча займець тую, або іншую пазіцыю у стасунку да Беларусі. Калі на чале яе станець запраўдная дэмокрацыя, г. зн. працоўны стан, то Беларусь можа спакойна чакаць свайго супрацоўніцтва с Польшчай: апошняя зразумее заданьня беларускага адраджэньня і згодзіцца з імі. Калі-ж ў Польшчы да улады прыдзе стан капіталістычны, стан эксплёататароў, то польская дзяржава займе безумоўна варажую пазіцыю.

Характэрная тэндэнцыя капіталу—кіраваньне-ся да росту дарогаю захватау ўсё новых і новых рынкаў. Беларусь з яе тэрыторыей, правышаючай тэрыторыю этнографічнай Польшчы, і пятнадцацімільённым жыхарствам — самы блізкі, танны і выгодны рынак закупу для Польшчы сырья і збыту яе гатовых фабрыкатаў. Поўны захват Беларусі і паняволеньне ея утворыць для польскага капіталу панадную задачу.

Адраджэньне Беларусі, выяўляючаеся ў палітычным і социальным звальненьні працоўных мас народу, становіцца наўпоперак гэтай капіталістычнай эксплёатацыі. Ведама, што для гэткай Польшчы беларускае адраджэньне будзе косцью папярок горла, і яна усімі способамі патуровіцца яго задушыць.

З гэтым трэба змагацца. Але якім способам?

Безпасярэднага учасьця ў змаганьні працоўных кляс у самой Польшчы мы прыняць ня можэм, але змагацца процiў плянаў дзяржаўнай палiтыкi капiталiстычных груп, процiў iх палiтычных програм, магчыма усюды i за межамi польскае дзяржавы.

Адным з галоўных пунктаў польскай палiтыкi зьяўляецца, як ведама, адносiны да так званага „усходняга пытаньня.“ Апошняе складаецца з адносiн да Расеi i да усiх тых дзяржаўных новатвораў, каторые узнiклi на яе развалiнах. Беларусь i беларускае пытаньне займае ў гэтым агульна усходнiм пытаньнi адно з самых галоўных месц: без актуальнай развязкi беларускага пытаньня нi водная польская партыя ня мысьлiць проблему вырашанай. У гэтым пункце нам надаецца шырокае поле да чыну.

Раз'ясняючы шырокiм кругам беларускага грамадзянства iмпэрыялiстычные пляны польскага капiталу, мы тым самым аткрываем яму вочы на насуваючуюся небаспеку i пiхаем яго на шлях актыўнага адпору гэтым захватам. Змагаючыся за сваю справу, за Беларусь, мы гэтым самым змоцнiм пазiцыю польских працоўных кляс, з каторымi мы павiнны i будзем жыць ў згодзе i дружбе.

Як бы не слажылiся ў будучыне беларуска-польскiе адносiны, ў якую бы форму яны ня вылiлiся, але мы ня хочэм каб польскi iмпэрыялiзм сварыў беларускi народ з Польшчай.

Годзi таго, што ёсьць.

Годзi таго, што расейскi урад ў црадоўжаньнi цэлага сталецьця нацковываў нас адных на адных, карыстаючыся супярэчнасьцямi ня толькi нацыо-

нальнага і соцыяльнага характару, але базсумленна пускаючы ў ход нават рэлігію. Раздуваючы зьверыную ненавісьць ў нашым народзе да ўсяго польскага, уасабляючы польскіх памешчыкау і ваюючых ксяндзоў на Беларусі з усім польскім народам, ён ў той самы час пускаў у ход провокатарскае пераконаньне, што беларускае адраджэньне — „беларускі сэпаратызм“ — справа здрадныхъ польскіх рук. Чым разьбіваў наш адзіны фронт і на доўга затрымліваў натуральнае развіцьцё нашага вызвольнага руху.

Дзякуючы ўсяму гэтаму, сталася тое, што на Беларусі, паміж рэнэгатаў беларускага народу, ненавісьць да Польшчы і да усяго польскага была у сто раз большай, нічым паміж каранных маскоўцаў. Самые заузятые палякаеды выходзілі з паміж гэтых рэнэгатаў, аднолькова глыбока ненавідзеўшых як польскі народ, так беларускае адраджэньне.

Далей гэтага ісьці некуды.

І прыймаючы пад увагу, што стары лад, як бытцым, памёр і што народам трэба выцягаць рукі згоды адзін да аднаго, маладая Беларусь хацела-б працягнуць сваю руку польскай дэмакрацыі праз галаву польскага імпэрыалізму.

II. Беларусь і Польшча ў мінулым.

Добрае мінулае і сучасная мода. 1772 год. Роля Вільні і паўстаній. Патрыархальная падвойнасьць у стасунку да Беларусі. „Літва“ у чужаслове. *Gente Russus albus — natione polonus.* Адкрыцьцё Беларусі ў расейскай літературы. Барацьба за чужую спадчыну і яе вынікі. Эволюція польскай мысьлі пад прэсам расейскага самаўладцтва. Ад ягелёнскай да пястоўскай Польшчы. Трагічныя прызнаньня эпохі рэакцыі. Плятформа 1904—5 г.г. Новыя часы — новыя песьні.

Два суседніе народы — беларусы і палякі — адзін аднаму не чужые. Злучаюць іх доўгіе гады супольнага жыцьця.

Гісторыя запісала акты уніі:

„Любоў творыць правы, ўладае дзяржавамі, парадкуе месты, вядзе станы Рэчы Паспалітай да найлепшага канца. Дзеля гэтага, мы, палякі, рыцарство, шляхта кароны польскай гэтым дакумэнтам зьліваем нашы семьі, пакаленьня са усей шляхтай і баярствам літоўскім“ ... „Ужо Карона і Вялікае Князство Літоўскае ёсьць адно неразлучнае і нераздзельнае целае, а так сама нярозная, але адна супольная Рэч Паспалітая, якая з двох дзяржаў і народаў ў адзін народ зьліла і стапіла.“

Ў Варшаву, на варшаўскі вальны сойм мы пасылалі сваіх дэпутатаў, прыймалі удзел ў абмерка-каваньні справў Найяснейшае Рэчы Паспалітай Польскай, разам з жыхарамі кароны, не чынячы вялікай рожніцы паміж интэрасамі свайго, літоўска-

беларускага князства і правечнай пястоўскай зямлёй. Выбіралі агульнымі сіламі караля, крычалі яму „віват“, скідалі яго, крытыкавалі урадовую палітыку; хадзілі вайной на агульных ворогаў, рабілі з імі угоды.

Ў 1589 гаду гаварыў наш прэдстаўнік Мелешко на варшаўскім сойме:

„Найяснейшыя міласьцівы каралю і на мяне ласкавые панове брацьця! Выехаўшы з дому, Богу-ся я памаліў, каб к вам здароў прыехаў, ды і вашу міласьць здаровых аглядаў, ды і прывітаў. Прышлось мне з вамі радзіці, а я на гэтакіх зьездах ніколі не бываў і з каралём, яго міласьцю, ніколі не заседаў. Толькі за пакойнікаў князёў нашых, каторые каралевалі і што ваеводамі бывалі. Сэнтэнцый гэтых не бывало, па просту правым сэрцам гаварылі, палітыкі не зналі, а ў рот праўдаю. як соляй ў вочы кідывалі.“

„Скора-ж каралі больш немцаў, як нас улюбілі, што старые нашы сабралі, то усё немцам раздалі.

„Нашы гаспадары проч Жыгмунта Аўгуста караля (таго нечаго і ў людзі лічыці), бо той Падлясьсе і Валынь выніпічыў, ляхам менячыся. Але Жыгмунта першага, салодкая памяць аго! Бо той немцаў як сабак не любіў і ляхаў з іх хітрасьцю вельмі не любіў, але Літву і Русь нашу любіцельна мілаваў і гаразд лепш нашы за яго мебаліся, хаця у так дарагіх сьвітка не хаджывалі.“

„Помню я караля Гэнрыка, каторы з заморская нямецкай стараны быў, ды зразумеў, што мы яму ня многа дамо шабункаваці, а немцы яго ня вельмі перакрыквалі, так ён пазнаўшы, што то ня штука,

ды і сам нікому не аказаўшыся, проч паехаў у сваю старонку, аж за морэ скікнуў. Кажучы праўду, не так вінават кароль, як тые радные баламуты, што пры ём сідзяць, ды круцяць... Многа тут такіх ёсьць, што хоць наша костка, аднак сабачым мясам абрасла і ваняе..." *)

Мы былі тагды — палякі на Беларусі і беларусы у Польшчы — роўнапраўные і вольные: „як роўны з роўным і вольны з вольным."

На гэтые абставіны польскія палітыкі цяпер вельмі часта ссылаюцца. З гэтага робяць цэлую палітычную плятформу, сваей адмены таран, які павінен прабіць сьцяну непаразуменьняў і сьцюдзёнасьці, істнуючую апошнія вякі.

Паказываюць: глядзіце, як мудра, ак даладна складаліся нашы беларуска-польскіе адносіны ў мінуўшым. Няўжо-ж мы, культурные нашчадкі нашых малакультурных прадзедаў, не патрапім так гожа улажыць нашы узаеміны ў цяперашнім? Глядзіце, як велікадушна ішла вольналюбівая Польшча на сувязь з меньшым братам — „Літвой". вымагаючы ад яе нябольш таго, што сама давала. Гэта не здарэньне, гэта аснаўная рыса нацыональнага характару польскага народу, зьдзейсняючага свае заданьня не прымусам, не гвалтам, а свабодным еднаньнем дзьвёх роўных старон.

Так кажэ, паміж іншым, „Страж Крэсова", у адозвах да беларускага народу, заклікаючы ісьці разам супроць „маскоўскіх наезднікаў."

---

*) Власт: „Кароткая гісторыя Беларусі", („Наша Ніва", 1910 г., № 14, Красавік, стр. 222-3).

Мы ня хочэм спрэчацца супроць таго, што трыста-чатырэста гадоў таму назад беларуска-польскіе адносіны склаліся спрыяйна для абедзьвіх старон. Ня будзем адкідаць гэнага ідыльлічнага малюнку.

Быць можа, запраўды, дзяржаўны розум Ягайлы і акружаўшай яго шляхты знайшоў правільную разьвязку усходнага пытаньня; быць можа. запраўды. ў гэтым нельга дагледзіць сваеаблічнага „імперыялізму ў ірхавых рукавічках“, скрытага жаданьня пры помачы праўнага, добравіднага способу падагнуць пад сябе упорных „сызматыкаў“, і перавярнуць іх у пакорных слуг сьвятога пепежскага пасаду і польскай дзяржаунасьці.

Хоць калі прыняць пад увагу долю беларускага земянства, дык справа да гэтага неадклонна хілілася.

Але перш на перш, усё гэта было так даўно, што аб гэтым спажыцьці у памяці беларускага народу неасталося ні найменьшага сьледу. Гэтые гістарычные ўспаміны не кажуць ні розуму яго, ні сэрцу; яны могуць толькі будзіць прыемные абразы ў галовах гісторыкаў і наводзіць іх на розмысл аб чэзнаце ўсяго жывога.

Гэта было так даўно, і так далёка ад сучасных варункаў, тая эпоха была нагэтулькі рознай ад нашай эпохі, што людзі, кіруючыяся падыйсьці да беларускага пытаньня з актам Люблінскай, ці інашай якой небудзь уніі, робяць уражэньне артыстаў ў серадвечных косьцюмах, прама са сцэны трапіўшых на вуліцу сучаснага эўропэйскага гораду.

Прыгожа, але сьмешна і не даладна.

Па другое, дапасаваць гэту ідэальную формулу на практыцэ у нашы цяжкія дні бязмерна трудней, нічым ў тыя даўно прайшоўшыя часы. Яна падкупляе сваей прастатой і дзеля гэтага родзіць мімавольную боязнь, што да сваей няшчырасьці; асабліва калі праводзіцца агітацыйным тэкстам з дадаткам абразка чэнстахоўскай і вострабрамскай „крулёвы польскай“.

1772 год! Ці захавалася у беларускага народу памяць аб гэтым агідным годзе? Ці можа беларускі народ, як такі, шкадаваць, калі можна так высловіцца, аб сваей долі, успамінаючы жах разьделу?

Нашто скрываць! Скажэм проста, што не.

Ён можа спачуваць, ён можа балець за польскі народ, які так жорстка расквітаўся за грахі сваіх заможных клясаў. І ён запраўды спачувае Польшчы, пратэстуе супраціў актаў дзікага гвалту, створанага рукамі расейскага і прускага самаўласьця. Але сябе, сваю долю беларускі народ пакідае ў старане, супроць жаданья большасьці польскіх гісторыкаў, хочучых бачыць і ў ім ахвяру раздзелаў.

Зрэшта, ёсьць ў гэтым сумным пэріодзе адзін момант, аб каторым Беларусь шчыра шкадуе. Мы кажэм аб 3 маю 1791 г. Можна шкадаваць, што дабрадзейные пастановы гістарычнай констытуцыі неажыцьцёвіліс.

Тут зьяўляецца натуральнае пытаньне: ці зьявілась бы гэта грамата селянскай волі у 1791 гаду, калі-б не было трагэдзіі 1772 году? Мы гатовы думаць, што не. Ўся істота польскага шляхтіца і яго погляду на „працоўнае быдло“, прымушаюць сур'езна сумневацца ў гэтым.

Быць пpapокам вельмі цяжка і цяжка правідзець, як бы злажылася доля Беларусі, каб не было 1772 году. Запэўненьне польскіх дасьледчыкаў, што пад Польшчай ей было-б куды ляпей, нічым пад Расеей, адносіцца да круга акурат гэткіх гістарычных варожэб. Невялікую цэннасьць выяўляюць сабой і запэўненьня расейскай патрыотычнай навукі, што „славетны паварот Беларусі на лоно аднаплемённай дзяржавы расейскай, уратаваў яе ад пагібелі ў моры полёнізму і лацінства."

Пасьля 1772 году Беларусь зьменіла аднаго благога гаспадара на другога, з шляхецкай няволі народ трапіў у так сама цяжкую няволю — царскую. Якая рожніца для беларускага селяніна была ў тым, што апалячэны прадажны земянін паехаў на паклон ў Пецярбург, а не Варшаву? Праўда, пасьля азнаёмленьня з крэпкай уладай маскоўскага самадзяржаўя, земянін пачуў сябе безпячней у сваім двары — і гэта было ужо крыху горэй; але у рэшці малюнак астаўся такі самы. Папярэднюю няволю сваю народ павінен быў пeражыць.

Вялікае нешчасьце, якое здарылося з Польшчай ў 1772 г. мело аграмадные вынікі, да якіх беларускі народ бязрозна ставіцца ужо ня можа. Гэтые вынікі — моральнае перэраджэньне польскага грамадзянства і барацьба яго за сваю палітычную волю.

Абодвы гэты зьявішчы, цягнуўшыеся немаль сталецьце, аказаліся ў самым цесным зьвязку з Беларусьсю, з жыцьцём і развіцьцём беларускага народу, дзеля чаго мы лічным патрэбным спыніцца на іх крыху падрабней.

Пасьля таго, як патрыотычные спробы Костюшкі і князя Панятоўскага вярнуць сваей бацькаўшчыне быўшае вяліччэ не удаліся, Польшчэ аставалася адна, незабароненая паліцэйскімі законамі, вольная дзедзіна, — дзедзіна духу. Толькі тут, у сьферы чыстай навукі, ў дзедзіне вольных навучных досьледаў, можно было найсьці усьцеху ад ўсіх жахаў разгрому і дабіцца прызнаньня свайго вялічча.

І гэтага прызнаньня Польшча запраўды дабілася.

Сабраны стараньнем усяго асьвечага грамадзянства эдукацыйны фонд, палажыу падваліны Віленскага універсітэту. Сюды былі сьцягнуты лепшые навучные сілы Польшчы і ў кароткі час Вільня сталася асяродкам, душой, розумам усяго польскага народу. Хоць росквіт Віленскаго універсітэту зышойся з агульным пад'ёмам веды ў Эўропе, але ў зраўнаньню з варункамі яго істнаваньня, ён падняўся выжэй шмат якіх надобных яму навучніх асяродкаў заходу. Тлумачыцца гэта перш за усё тым, што ніводзін народ таго часу ня меў так магутнага напружэньня да удасканаленьня да асвабаджэньня, як народ польскі. Ідэі французкай рэволюцыі, прынцыпы нямецкага філёзофічнага ідэалізму і настроі романтычнага народніцтва, — усё чым жыла Эўропа, знайшлі тут сваіх яркіх, здольных прэдстаўнікоў.

Палітычнае адраджэньне заменілася адраджэньнем духоўным, і Вільня стала яго галоўнай выявай. Дзякуючы энэргічнай чыннасьці кн. Ад. Чарторыйскага, асьвета на Беларусі была паднята на агра-

мадную вышыню: край пакрыўся цэлай сецьцю ніжэйшых школ і гімназій. Праўда, школы гэтые былі як па форме, так па зьместу польскімі і зьяўляліся інструмэнтам полёнізацыі Беларусі. Але гэтага асабліва баяцца беларускаму жыхарству ня было чаго. Асьвета, якую шырыў Віленскі унівэрсітэт і яго вокруг, не была сьветай офіцыяльнай, па загаду з гары, не была асьветай казённай: за гэтай асьветай не стаяла улада, не стаяла дзяржава. Самы дух гэтай асьветы быў пазбаўлены казённага зьместу, ён ня быў ня толькі „в видах правительства“, але ішоў з імі ў разрэз.

Характэрнай рысай настроеў гэнай эпохі было кіраваньне ся да запраўднай вольнай веды. Вольная-ж веда ў той час была сынонімам пратэсту супроціў гвалту паліцэйскай дзяржавы, сынонімам дэмократызму (хоць і романтычна зразумелага), а ў прызьме польскай мыслі, нават рэвалюцыйнасьці. Зьвязь Вільні з паўстаньнямі 31 і 63 гг. — вочавістая.

Да гэткай асьветы селянскя Беларусь заўсёды павінна была больш хінуцца, чым да тхлявых праграмаў расейскага міністэрства. Ў той самы час, як незалежные досьледы Віленскага унівэрсітэту і гімназіі Чарторыйскага, хоць на польскай мове, але гаварылі аб патрэбе змаганьня за лепшае жыцьцё, програмы расейскага міністэрства, за каторымі стаяло самаўласьце і губэрнатары, душылі уселякую мысьль аб волі, у чым бы яна ні выяўлялася, і вымагалі безадмоўнага послуху „предуказаніям, исходящим свыше“.

Ясно, што Беларусь павінна была выжэй ставіць вольную кнігу ў польскай мове, чым цыркуляр аб

шкоднасьці эўропэйскай навукі, напісаны па расейску.

Раней, ці пазней, але памешчыцкі стан на Беларусі павінен быў прайсьці сярэднюю і вышэйшую школу, і для справы было карысней, каб ён гэту школу прайходзіў не ў Маскве, Казані, ці дзе небудзь яшчэ далей, але у сябе на бацькаўшчыне ў Вільні, Горадні і ў другіх месцох.

Мы бачым, што як раз у Вільні, а не у другім мейсцы, у выніку усяго толькі некалькіх гадоў свабодных навучных досьледаў, радзілася думка аб незалежнай прыродзе Вялікага Князства Літоўскага а так жа ідэя аб яго адраджэньні;*) акурат тут, а не на другім месцы, зьявіліся першые досьледы аб духоўных і гістарычных багацьцях беларускага народу, тут рукамі любячымі сэрцэм шчырым, поўнасьцю адданым на служэньне свайму краю і свайму народу, хоць на свой спосаб, на польску, тлумачанага, быў кінут загнет, нясмелы сьветач беларускага нацыянальнага адраджэньня.

*) Аб гэтым зазначае, між іншым, М. Кояловіч: „Лекціи по историі Западной Россіи“, 2 выд. СПБ. 1884 г. Ў склад грамады, мысьліўшай аб уваскрашэньні Вял. Кн. Літоўскага на аснове яго асобнага ад Расеі і Польшы характару, ўходзів сябра „шубраўцаў“, знаменіты юрыст проф. І. Даніловіч. Не ўсім ведама, што І. Даніловіч зьяўляецца сўгарам т. зв. „Западнаго Свода Законов“, які быў апрацаваны на аснове артыкулаў Літоўскага статуту і павінен быў быць кодэксам для Беларусі. Згодня апініі „заходнаго Камітэту“ гэты кодекс быў Мікалаем І прыпынен і ўся праца Даніловіча загінула дарма. На Беларусь былі распаўсюджаны агульнаімперскіе расейскіе законы. Гл. проф. бар. Нольдэ: „Очерки по исторіи кодификаціи западнаго Свода Законов“, СПБ. 1911 г.

Дарогай хоць бы зьверхняга азнаёмленьня з біографіямі і работамі пачынальнікаў нашага адраджэньня, як напр. Баршчэўскага, Дуніна-Марцынкевіча, Верыгі-Дарэўскага, Сыракомлі і інш., мы вызначаем безпасярэдную сувязь гэтага адраджэньня з выключным прасьветным уплывам Віленскага унівэрсітэту.

Трудна ў гісторыі другіх краёў і другіх народаў знайсьці прыклады так шпаркага і пышнага росквіту духа і зьвязаных з ім гістарычных празрэній. І хоць Віленскі унівэрсітэт быў створаны не беларускімі сіламі, але Беларусь ня меней ад Польшчы мае права з хвалой успамінаць аб гэтай агульнай страніцы гісторыі. Яна была агульнай — гэта безумоўна. І нават больш таго: мы важымся уцьвярджаць, што калі-б Віленскі унівэрсітэт пратрываў яшчэ десятак-другі гадоў, ён стаўся бы больш беларускім, чым польскім: акружаўшая яго беларуская стыхія з часам узяла бы верх над уплывамі польскімі, крыніцы якіх знайходзіліся на этнографічных абшарах Польшчы.

Ссылка на гэту слаўную страніцу нашай агульнай гісторыі мае у кожным здарэньню для беларускага народу бязьмерна большае значэньне, як дзесяткі зацьвілеўшых, і зьедзяных мольлю актаў уній.

Не юрыдычнымі формуламі, не хітроразумнымі палітычнымі махінацыямі, карысьць ад каторых для Беларусі была вельмі няпэўная, але агнём і сілаю духа, нядоўга пыляўшага і ня здолеўшага выявіць крыніцы сваей моцы, пакрыжаваны нашы народы.

Роля Вільні ласьне такая і сьляды яе жывуць паміж нас яшчэ і да гэтуль.

Другім фактарам, спрыяўшым абзнаёмленьню беларускага народу з народам польскім, зьяўляецца змаганьне апошняга за узварот быўшай палітычнай свабоды. Гэтые змаганьня адбываліся, як ведама, у значнай меры на Беларусі. Ў губерніях Віленскай і Гродзенскай лік рэвалюцыйных выступленьняў ў 63—64 г. быў блізка такі-ж, як і ў цэнтральных польскіх губэрніях.

Беларускі народ, праўда, прыймаў у іх саўсім малае учасьце. Прычына была ў тым, што яму фактычна не зашто было змагацца. Памяці аб Польшчы, як аб часах для яго лепшых, беларускі селянін не захаваў. Новы пан у істоце бы тым жа старым польскім панам; куды ішлі плачаные ім падаткі, — ў польскі скарб, ці ў расейскую казну, — беларускаму селяніну ў глыбокай меры было усё роўна.

Палітычнай сьвядомасьці, так сама як і нацыянальнай, беларуская маса ў тые часы яшчэ ня мела; да гэтага было яшчэ лішне далёка. Істоты адбываючагося змаганьня яна не разумела, як не разумела і не хацела прызнаваць лёзунгаў, пад якім яна велася. Яе не маніла пэрспэктыва трапіць ізноў пад панаваньне Варшавы, асабліва пасьля таго, як стала ведама аб маніфэсці, касуючым прыгонную залежнасьць.

Што датычэ усходнай, чыста праваслаўнай Беларусі, то відаць было хутчэй адваротнае зьявішчэ: праваслаўнае жыхарство адчувало, што Масква, як бытцым, бліжэй ей па веры, але і з ёй еднасьці палітычнай, нацыянальнай і рэлігійнай беларускае селянство, пражыўшае некалькі сталецьцяў пад уніей, побач с каталіцтвам, не усьведамляло.

У чым жа мы бачым адзнакі знаёмства і збліжэньня Беларусі з Польшчай?

Перш на перш у тым, што усё-ж такі шмат хто з беларускага народу, перэважна з яго мешчанскай клясы, і вясковай дробнай шляхты, прынял і безпасярэдна учасьце ў гэтых паўстаньнях. Асабліва гэта прыходзіцца зазначыць ў стасунку да той часьці беларускай інтэллігэнцыі, каторая яшче не пазбылася успамінаў аб уніі. Яшче ў большай меры прыймалі учасьце ў гэтай барацьбе беларусы-каталікі. Для апошніх задача паўстаньня была напалавіну зразумела: для іх перамога Польшчы весьціла зварот атабраных расейскай уладай касьцёлаў, вольнае вызнаваньне глумлёнай веры. Паміж гэтай групы беларускага жыхарства агітацыя за паўстаньне мела безумоўны послух.

Але тая-ж агітацыя і, асабліва самы, факт рэволюцыйнага бунту проціў ураду, прымушалі задумацца і больш шырокіе кругі народу. Яны бачылі, што істнуючы парадак не ад Бога, не непарушны, што супроць яго можна паўставаць і скідаць яго. Паўстаньня Польшчы былі прыкладам таго, што жыцьцё можна перабудовываць па свайму жаданьню, абы была для гэтага патрэбная адвага. Дзеля гэтага, хоць беларуская селянская маса, цёмная і загнаная, не ішла на актыўнае падтрыманьне палякаў, але яна не асабліва ахвотна адклікалася і на патрыотычные заклікі расейскіх губэрнатараў.

Пасьля доўгага ваганьня, расейскі урад памкнуўся знайсьці у гэтай цёмнай масе свайго саюзьніка. Праўда, шлях быў выбраны не зусім баспечны

для самога самауласьця, і таму ім карысталіся асьцярожна, як сільнай атрутай.

Былі пушчаны чуткі, што польскіе паны паўстаюць супроць расейскаго ураду, каб вярнуць сабе даўнае панаваньне над краем, а беларускага селяніна загнаць ізноў на ненавідны прыгон. Гэта была яўная провокацыя, але яна мела послух, асабліва у некаторых паветах Вітэбскай губерніі; селяне ладзілі аблавы на паўстанцаў, лавілі іх паадзінока і групамі, ды аддавалі у рукі паліцыі.

Паны з аксакоўскага „Дня“ і каткоўскіх „Московскіх ведомостей“ дарэмна лічылі, што ўсё гэта рабілася з мэтай абароны расейскай дзяржаўнасьці. Саўсім не! Селяне арганізовывалі гэты аблавы на паўстанцаў не таму, што тые паўставалі супроць расейскага ураду, а таму, што гэта былі „паны“, памешчыкі, прыганятые эксплёататары яго цяжкой працы. На гэты чыннасьці пад'юджвала іх не клопатнасьць аб захаваньні ў сіле дзяржавы расейскай, якой яны ня ведалі, але інстынкт змаганьня супроць пана, клясовы інстынкт прыгоннікаў, намагаўшыхся спагнаць сваю злосьць на векавечных сваіх угнетацелях. Імі кіравала не дзяржаўная ідэя і не любоў да Расеі, але элементарная клясовая ненавісьць.

Але гэта былі выключэньня. Наагул, беларускае селянства ставілося да паўстаньняў пассыўна, не бачучы ў іх для сябе ні яўнай карысьці, ні яўнай шкоды. Тым ня менней, сама памяць аб гэроічным змаганьні, успаміны аб паўстаньнях — у яго захаваліся і да барцоў тых ён адносіцца з пашанай.

Часы паўстаньняў памятны беларусам яшчэ і таму, што гэты час — я гавару аб другім

паўстаньню 63 году — беларускі народ быў заўважан і прызнаны, як аддзельная нацыянальнасьць і як аснаўная сіла краю. Зьвярнуцца да гэтай сілы, як да свайго саюзьніка, польская шляхта, кіраваўшая паўстаньнем, натуральна, не магла; у гэтага „саюзьніка“ быў саўсім іншы смак і інтэрасы. Адзіна, каго ён мог бы зразумець і падтрымаць у тыя часы, дык гэта Пугачова, Гонту, Жэлезняка.

Але да яго зьвярнуліся, і гэта вельмі знаменна. У ём прызналі, часьцю маўкліва, часьцю адкрыта тую сілу, без якой кожная барацьба проціў Расеі наўперад засуджалася на неудачу. Паўстанцы першые заўважылі, што абмылка іх заключаецца ў нябытнасьці на іх старане народу у даслоўным гэтага слова значэньню. І дзеля гэтага да яго зьвярнуліся.

Што цекаўней за ўсё, зьвярнуліся на роднай беларускай мове. „Мужыцкая праўда“, „Гутаркі старога дзеда“ і другіе палітычные і агітацыйные брашуры і адозвы, уложаные у простых, зразумелых селянам словах, аб чужасьці расейскай улады на Беларусі, аб яе насільніцкім характеры, аб процілегласьці інтэрасаў беларускага народу і расейскага (маскоўскага) рабілі сваё уражаньне. Яны абіцалі народу звальненьне ад ўсіх яго мук, паварот быўшай свабоды веры, клікалі народ на змаганьне з расейскім насільствам, на аружны бунт супроць расейскаго самаўласьця.

Як шчыры былі гэтыя абіцаньня, і што запраўды магла даць звольненая Польшча Беларусі, — другое пытаньне. Нам ласьне, нават ня ведама, чым кіраваліся паўстанцы, пускаючы ў народ про-

клямацыі у беларускай мове: ці прызнавалі яны яе запраўды мовай, каторую трэба падняць да роўна акружаючых яе моў, ці глядзелі на гэту справу з пункту погляду выгад агітацыі, лічылі, што карыстаючыся роднай мовай можна лягчей пад'юдзіць беларускага селяніна на актыўнае выступленьне, закрануўшы яго пачуцьця. Нас гэта не так цекавіць, як самы факт паяўленьня агітацыйнай літэратуры на беларускай мове. Важно, што Беларусь заўважылі, што беларускі народ прызналі ня толькі як фізычную сілы, прыхільнасьць каторай развязывае пытаньне аб прыналежнасьці краю, але і як асобную нацыянальнасьць.

Нарэшці, эпоха другога паўстаньня важна яшчэ тым, што ў гэты час устанавіўся палітычны пагляд польскага грамадзянства на Беларусь.

Край, носячый імя Беларусі, быў вядом Польшчы ужо даўно.

У лацінскіх дакумэнтах найменьне „*Alba Russia*“ сустрэчаецца у XIV сталецьці; у XVI сталецьці гэтая назова курсуе ваўсіх літэратурных памятніках („Хроніка“ Стрыйкоўскага, творы Старовольскага і інш.) як агульна вядомая.

У час першага разделу пад гэтым найменьнем разумелася тэрыторыя Мсціслаўскага, Магілёўскага, Полацкага і часьці Мінскага ваеводства. Пад найменьнем Беларусі гэтые тэррыторыі уходзілі ў склад Вялікага Князства Літоўскага. Пры гэтым пад найменьнем ўласьцівай Літвы разумеліся ваеводства Віленскае і Троцкае.

Паняцьце „Літвы“ (у адрожненьні ад этнографічнай Літвы мы будзем і далей ужываць гэты

умоўны тэрмін, так шырока вядомы у польскай літэратуры і перанесяны праз недаразуменьне у літературу расейскую, дзеля скарочаньня, у чужаслове), — у процілегласьць „Кароне“ г. зн. ўласьцівай Польшчы — абыймало, такім чынам, апроч этнографічнай Літвы і ўсю этнографічную Беларусь. Назова „Літвы“ пашырался раней і на беларускіе землі Смаленскай і Чэрнігаўскай губерніі (ваеводства Смаленскае і Северскае), якіе адыйшлі да Масковіі па Андрусаўскаму міру 1667 года. Цікава зазначыць, што і па сёняшній дзень жыхарыбеларусы быўшага северскага ваеводства прадаўжаюсь себя называць літвінамі.*)

Тэрмін „Літва“ атрымаўся ад скарочэньня дзяржаўнага найменьня Вялікага Князства Літоўскага. Замест таго, каб казаць „Канцлер Вялікага Князства Літоўскага“, гаварылі „Літоўскі канцлер“; замест „Трыбунал Вялікага Князства Літоўскага“ — „Літоўскі трыбунал“ і г. д. Гэтае найменьне з бегам часу увайшло ў агульны ужытак і асталося нават ў навуцы, азначаючы сабой абшырные прасторы паміж Дняпром — Нёманом і Дзьвіной — Прыпяцьцю. Паняцьце „Літвы“ было, гэтакім чынам, родавым у стасунку да тэрміну „Беларусь“, а паняцьце „Беларусі“, ў свой чарод, было родавым у стасунку да назоў ваеводстваў.

Калі па першым раздзелі гэтая тэрыторыя адыйшла да Расеі, за ёй асталася тая-ж усёабнімаючая і зусім неправільная умоўная назова. Ра-

*) Гл. Марія Косич: „Этнографическій сборник: Литвины-бѣлоруссы Черниговской губ.“ Изд. Импер. Географичекаго О-ва. СПБ.

зам з арганізацыей Могілёўскай і Полацкай губэрній, было утворано асобнае „Беларускае наместніцтво“ і установлены беларускіе эпархіі, як праваслаўная, так і каталіцкая.

Тэрыторыі, прылучаные ад Польшчы па другому і трецьцему раздзелу да Расеі, так-жа прадаўжалі называцца „Літвой“. Гэткім чынам, расейскі урад, хоць і падзяліў быўшае Вялікае Князства Літоўскае на губэрніі, якіе агульна зыходзіліся з дзяленьнем на ваеводствы, але па недаразуменьню тэрміналёгія не была папраўлена, што ўнясло страшэннае зьмешаньне паняцьцяў на доўгіе годы.

У канцы XVIII і нават ў першай палавіне XXI сталецьця аж да паўстаньня 63 году, тэрмін „Літвы“ меў рэальны зьмест. Польская літэратура, якой дарагі былі сваі нацыональные традыцыі, трымалася гэтага тэрміну. Для яе з гэтым паняцьцем злучаліся ўспаміны аб быўшым веліччы Польшчы. Для яе гэтае паняцьце злучало землі, насялённые зусім чужымі польскай нацыональнасьці народамі. „Літва“ сталася для палякаў, якіе жылі на Беларусі і Літве, другой бацькаўшчынай, дзеяны, палякі, зьяўляліся верхаводчым і рэпрэзэнтуючым гэту тэрмінолёгічна адзіную, а этнографічна чужую ім старану, элемэнтам.

Так здавалася ня толькі на месцу, у самой „Літве“, але і са стараны: ня толькі офіцыяльная Польшча, але і офіцыяльная Расея, карысталіся гэтым тэрмінам для абазначэньня зямель на захад ад Дзьвіны і Днепра. Для Расеі гэты тэрмін быў ня новы: як і ў Польшчы, ён астаўся ў Расеі яшчэ

за часоў істнаваньня Літоўскае дзяржавы (кн. Курбскій, друкар Федараў др. уцекалі „ў Літву“). Ў сьлед за палякамі. і расейцы былі пэўны, што „Літва“ — край польскі.

Лічучы зусім шчыра цяперашнюю Беларусь і Літву часткамі суцэльнай Польшчы, польскіе дзяржаўные дзеячы ня мысьлілі сабе адбудаваньня польскага каралеўства без „Літвы“. Даволі успомніць проэкты Александра I аб адбудаваньні царства польскага, выражаные пры гэтым дамаганьня палякаў і засьцярагаючы голас Карамзіна.

Гэткім чынам мы бачым, што ні аб Беларусі, ні аб Літве, як аб адзінках нацыонально рожных ад Польшчы, мовы у літэратуры таго часу быць не магло.

Першы вылам ў гэтым гістарычным недаразуменьню зрабілі навучные досьледы этнографоў і гісторыкаў Віленскага унівэрсітэту.

Ужо Ліндэ, ў прадмове да свайго знаменітага слоўніка ад 1807—1814 г. навучна абасноўвае прызнаньне беларускае мовы, як асобнай і рознай ад мовы расейскай і польскай.

Затым, па чародзе, запраўдная істота краю выяўляецця ў вядомых працах Нарбута, Ярошевіча, Яна Чэчота і інш.

Дзякуючы гэтым досьледам ў паняцьці палякаў атрымалася арыгінальная двойнасьць: з аднаго боку яны хацелі бачыць ў старой „Літве“ край нацыонально адзіны, бо у гэтым нацыональным адзінстве лежало апраўданьне яго палітычнага адзінства і дзяржаўнай сувязі яго з Польшчай; з другога — яны усьведамлялі, і не маглі не усьве-

дамляць, што каранное жыхарства гэтай правінцыі зусім ня польскае.

Згадзіцца, што аборыгены гэтага краю, г. зн. беларусы, — ня толькі не зьяўляюцца па нацыянальнасьці палякамі, але паводле племянных азнак стаяць зусім блізка да ненавідных маскалёў — было для Польшчы надта цяжка.

І вось, любоў да гэтай, ў сваім сэнсі, роднай старонкі, з аднаго боку, і вывады навукі, з другога, прымусілі польскіх літэратараў і палітыкаў стварыць яшчэ болей своеасаблівае паняцьце „польскай нацыі“, чым паняцьце „Літвы“.

Было заяўлена, што грамадзяне гэтай „Літвы“ зьяўляюцца этнографічна беларусамі, ці літоўцамі, але нацыянальна — палякамі. У рожнага роду літэратурных творах гэнае эпохі мы сустрэчаемся вельмі часта з гэтым прынцыпам, выражаным лацінскай формулай: *gente Russus albus — natione Polonus.*

Што павінна было разумець пад гэтым тэрмінам, не зусім ясна было як для яго тварцоў, так і для сучасных дасьледчыкаў.

Так напр., І. Стржэўскі, гаворачы аб прычынах упадку Польшчы, воь як стараецца растлумачыць гэтае цёмнае паняцьце:*)

„Польская дзяржава пала, ласьне, у той момант, калі пачала ў канцы XVIII сталецьця рэфармаваць свой палітычны лад, калі ў ей пачало устанаўляцца паняцьце „суцэльнай нацыянальнасьці“ *(jednolitej narodowości).* Гэткую суцэльную нацыянальнасьць

*) J. Strzewski: „Polska-Litwa i Ruś“, odbitka z „Tygodnika Polskiego“, 1915. Warszawa. Стр. 7.

трэба, натуральна, разумець ў значэньні не этнографічным, але палітычным; наагул, у краёх, ў каторых стварылося вядомае дзяржаўнае аб'еднаньне, гаворыцца аб народзе выключна, як аб вядомай палітычнай цэласьці. Так, напр. адзнакі мовы і культуры норманаў, провансальцаў, гасконцаў, брэтонцаў, баскаў і інш. растапляюцца ў адным усеабхопліваючым паняцьці народу францускага."

„Вузлы супольнай дзяржаўнай і цывілізацыйнай традыцыі зьвязывалі і злучалі ў адну цэласьць польскіх, літоўскік і [бела]рускіх грамадзян даўнай Рэчыпаспалітай і пасьля яе упадку".

„На грунце гістарычнай і культурнай супольнасьці вытварылося паняцьце грамадзян, зьяўляючыхся этнографічна літвінамі, ці русінамі (беларусамі — такжа), а палітычна палякамі. Прыцягаючая сіла польскай дзяржаўнай традыцыі павінна была ўплываць так доўга, як доўга формы палітычнага строю краёў запраўды польскіх, ці сьвядомасьць і аспірацыі іх грамадзян, праменавалі на Літву і Русь".

Аргумэнтацыя — якую шырылі заўсягды расейскіе ура-патрыоты і, дзякуючы каторай, залічалі ў склад палітычна-расейскіх грамадзян этнографічна розных эстонцаў, грузін, эскімосаў, і . . . палякаў.

Аргумэнтацыя, пры каторай беларусы і украінцы, ня гледзючы на асобнасьць сваей мовы і культуры, павінны былі „зьлівацца ў адзіным расейскім моры".

З яшчэ меншым доўсьціпам, але затое поэтычнымі словамі, стараўся вытлумачыцца ў свой час вядомы эмігрант трыдцатых гадоў – Александр Рыпінскі:*)

---

*) „Białoruś". Kilka słów o poezii prostego ludu tej naszej polskiej prowincii etc. przez Aleksandra Rypińskiego. Czytano

„Гэтая Русь, наскольki яна ёсьць i будзе польскаю, творыць непадзельную частку нашае дарагой бацькаўшчыны ... Жыве тут-ка просты народ славянскага племяні, здаўна парадніўшыйся з сямьёй ляхаў, чэсны, але убогі і мала вядомы нават ўласнай айчызьне яго, Польшчы, хаця-ж ён любіць яе больш за ўсё. З даўных часаў народ гэты быў об'ектам спору паміж суседзяў; але іх напады засталіся дарэмнымі; народ уцалеў, каб давясьці ім, што ён сам можа абраць сабе гаспадара і чужых наездцаў ня хочэ знаць. Ён выбраў сабе, нарэшці, Польшчу за маці, кінуўся ў яе апякунчые абняцьця і прытуліўся да яе са ўсей сыноўскай любоўю."

Аўтар годзіцца, што „татарскі наплыў маскалёў закрануў гэту старану бліжэй, як якую небудзь другую частку Польшчы, але ён ніколі не пранікаў „ў глыбіну сэрца" народу, як пранікала Польшча і ня здолеў з ім зліцца ў адзінае цела, ў адну душу".

Згодна са словамі аўтара, беларус аддаляецца ад маскаля і нават чуець да яго агіду. У гэтым не малую ролю адыгрывае рожніца релігіі, дзеля таго што „схізма ёсьць для гэтага народу сынонімам паганства".

Беларуская мова, згодна апініі аўтара, так сама больш зьвязвае беларусаў з Польшчай, чым з Масквою.

Цікава, што кніжку сваю Рыпінскі пасьвяціў „першаму з беларускіх мужычкоў, (кмёткаў), каторы наперш навучыцца чытаць, а пасьля гаварыць і думаць па-польску."

na posiedzeniu towarzystwa literackiego polskiego w Paryżu r. 1839 listopada 21 dnia. Paryż. 1840. 228 str.

Падвойнасьць, аб якой ідзе мова, не магла, разумеецца, трымацца доўга; навука не пазваляла умоўных тлумачэньняў там, дзе ўсё было зусім ясна, і таму, як ні старалася польская думка забарыкадаваць зумыснымі натугамі свае даўные правы на „Літву“, а разам з тым і на Беларусь, але ад гэтых натуг ей прыйшлося адмовіцца.

Пасьля гэтага заставалося адно: не дапусьціць ідэолёгічнага аб'яднаньня Беларусі з Масквой: калі Беларусь і беларусы ня Польшча і не палякі, хоцьбы палітычна, то гэта і не Масковія і не маскоўцы.

Асабліва моцную акцыю павялі ў гэтым кірунку польскіе дзеячы заграніцай. У францускай і бэльгійскай прэсе, спачуваўшай ідэям адраджэньня Польшчы, яны горача спрэчаліся ня толькі з дамаганьнямі расейскай палітыкі залічыць Беларусь як частку Расеі, але нават з самым тэрмінам Белай-Русі. Замест назовы „*Blanche-Russie, Weiß-Rußland*“, яны увялі назову „*Ruthenie-Blanche, Weiß-Ruthenien*“ якая засталася і да нашых дзён.*)

На тым, што беларусы асобны ад расейцаў, ці вялікаросаў народ, палякі сталі цьвёрда і сваей прапагандай узмацавалі ўжо ў той час ідею беларускага нацыональнага адраджэньня.

Уплыла на апошняе і другая старана — расейцы, — падняўшая, з прычыны новай пазіцыі

---

*) Мы лічым патрэбным зауважыць, што, на наш пагляд, ні тая, ні другая назова не павінны ужывацца; трэба у перакладзе на іншые мовы утрымаць арыгінальную назову Беларусі, тым больш, што гэта лёгка даецца. Тэрмін „Bielarus“ павінен заваяваць правы грамадзянства ва усей заходнай літэратуры.

палякаў. надзвычайна жорсткую палеміку аб істоце беларускага народу. Разгарэлася гэтая палеміка, як ведама, пасьля таго, як расейская ўлада „адкрыла Белую Русь“; повадам адкрыцьця паслужыло паўстаньне 63 году.

Хоць расейскі урад, дзякуючы працам так званаго „Заходнага Камітэту“, рапартам гр. Бобрынскага і Іос. Семашкі, ужо за царства Мікалая І, меў выразнае прэдстаўленьне аб палітычных, нацыональных і рэлігійных адносінах на Беларусі, але расейскае грамадзянства ня мело аб іх ні найменшага паняцьця.

Ня мела аб гэтым паняцьця і расейская навука, ў тым ліку і этнографія.*)

Расейскае грамадзянства нічога ня ведало аб Беларусі таму, што самаўладна-паліцэйскі урад не лічыў патрэбным яго аб гэтым асьведамляць. Пытаньня гэткага зьместу былі пытаньнямі палітычнымі, а ўселякае учасьце грамадзянства ў палітыцы расейская ўлада разглядала як небаспечную „крамолу“.

Не магла раскрыць істоту польска-беларускіх адносін і расейская публіцыстыка, якая знайходзілася ў той час ў зачатачным стане.

Грамадзянства трывало ў шчасьлівым няведаньні і, пад ўражаньнем польскіх крыніц, шчыра лічыло

*) Між іншым, Карамзін, спрэчаўшыйся з проэктамі адбудовы Царства Польскага пры Александры І, асабліва з дамаганьнямі палякаў уключыць у граніцы проэктаванага царства „Літву“ — разглядае пытаньне аб „Літве“ „з чыста зверхняга палітычнага боку.“ У яго сэкрэтнай запісцы „німа гутаркі аб народным і соцыяльным характары гэтага краю.“ (А. Пыпин. „Исторїя русской этнографіи,“ т. IV, стр. 20, увага).

„Літву“ польскім краем. Аб Беларусі і беларусах амаль што нічога ня чуло. Таго самага пагляду на гэныя „землі ад Польшчы далучаные“, які выкладаў у сваіх „Записках путешественника“ ў 1800-3 г. Акадэмік Васіль Сверыгін, прытрымоўвалося расейскае грамадзянства у 50—60 гадох.

Але вось узнялося паўстаньне і маладая расейская публіцыстыка „адкрыла“ — так літэральна і гаварылася — Беларусь. Тоны пачалі ўжывацца самые гострые.

„Мы павінны перад вамі, даруйце нам;“ — пісала з Масквы рэдакцыя „Дня“.*) „здарэньня раскрылі нам вочы, засьлепляные польскай маной... Мы, расейцы, як бы забыліся аб істнаваньні Беларусі, мы доўга мадзелі ў няведаньні аб тэй маўклівай, невядомай, але разам з тым, велеслаўнай барацьбе, якую беларусы вялі за сваю народнасьць і веру.“

„Адцяпер не панаваць над вамі чванлівай польскай шляхце, нахрапным польскім афіцыалістам і дробнаму польскаму чыноўніцтву. Ніхай іх зжануць сабе дамоў, у Польшчу;“

„У гэны час“, гаворыць Пыпін, „расейскае грамадзянства першы раз даведалося з пэўнасьцю аб этнографічным укладзе заходнага краю і аб яго гісторыі. На жаль, пры тагочасных варунках пытаньне ставілося з гэткай нецярпімасьцю, што выключалася безстароннасьць і спакойная ацэнка фактаў.... Замест таго, каб разглядзець супярэчнае пытаньне спакойна, „ваюючая публіцыстыка, знайходзіўшая повад да зацятасьці ў тоне загра-

*) А. Пыпин: „Истор. русск. этногр.“; т. IV, стр. 89.

нічнай польскай прэссы, даходзіўшай нярэдка да вялікіх „нелѣпостей“, у сваю чаргу прысвоіла сабе ролю патрыотычнай, адзначыла сябе палітычным цкаваньнем, траціўшым уселякую моральную годнасьць і, ў канцы канцоў, аставіла пасьля сябе дрэнные насьледкі і для заходнага краю і для самога расейскага грамадзянства“.

Уся гэтая сварка паміж польскай і расейскай аргумэнтацыей, вымагаўшай — першая, вызнаньня гэтага краю нацыянальна асобным ад Расеі, а палітычна польскім, а другая — вызнаньня, што гэта ёсьць „край русскій, тысячу раз русскій!“ — мела той добры вынік, што, нарэшці, быў выяўлен заправдны нацыянальна-палітычны характар Беларусі: што гэта край ня польскі і ня рускі, але што гэта ёсьць „край самабытны, асаблівы“, як гэта зазначыў між іншым праф. Безсонов.*)

*) Пагляд прафэсара харкаўскага унівэрсытэту П. Безсонова, быўшага некалькі гадоў сябрам віленскай археолёгічнай камісіі, на беларускае пытаньне, зьяўляецца заправды надзвычайна выдатным. Вылажыў ён свой пагляд у абшырным уступе да „Сборника бѣлорусских пѣсен“, Москва, 1871 г. Ен першы угледзіў „няпэўнасць палітычнага ладу на Беларусі, выкліканую ненармальнымі варункамі жыцьця народу, першы голасна заявіўся за патрэбаю вольнага разьвіцьця месцовай нацыянальнай стыхіі; па свойму вытлумачыў месцовы „сэпаратызм“, зауважыў асобны ад Маскоўшчыны характар краю і рашуча выступіў ў абарону яго ад русіфікатараў, распеваўшых на Нёмане, ці на Віліі „вниз по матушкѣ, по Волгѣ“...

У паглядах праф. Безсонова мы бачым сьляды ўплываў Віленскага унівэрсытэту — асабліва ў гарачых прыхільных характарыстыках, якіе ён дае тагочасным віленскім дзеячам Праўда, тэорыі Безсонова, асабліва аб беларускай мове, яе

Што датычыцца палякаў, то безпасярэдным вынікам для іх ў гэтай палеміцы зьявілася адмова ад карыстаньня тэрмінам „Літвы“ ў старым значэньню; замест яго ў навуцы і літэратуры пачынае ўжывацца тэрмін Беларусі і ўласьціва Літвы.

Пасьля грунтоўных этнографічных досьледаў расейскіх вучоных (П. Шпілеўскага. П. Боброўскага. І. Носовіча і др.), і асабліва пасьля атласаў Эркерта і Рітіха, калі аб „Літве“ ў старым сэнсе і гавораць, дык, каб адрожніць яе ад этнографічнай Літвы, стаўшай разам з Беларусьсю зусім пэўным паняцьцем, называюць яе „гістарычнай“.

Тэрмін „гістарычнай Літвы“ *(Litwy historycznej)* застаецца ў польскай навуцы як паняцьце варунковае, гістарычнае, абхопліваючае сабой не народы, але тэрыторыю быўшага Вялікага Князства Літоўскага.

У настаўшай пасьля спыну паўстаньня 63 г. рэакцыі, асабліва цяжка наваліўшайся на грудзі „мятежной Польши“, проэкты уваскрашэньня польскае дзяржавы пачалі разглядацца як „безсмысленныя мечтанія“. Больш як трыдцаць гадоў цямрычнага урадаваньня Александра III і Мікалая II. выдушылі з польскай сьвядомасьці ўселякую думку аб актыўнай барацьбе са ўсемагутным царызмам.

„Ня будзем нічога чакаць ад палітычных пераваротаў“ — такі быў лёзунг гэнае эпохі, якую адзін з выдатных польскіх дасьледчыкаў называе „*okres zdrętwienia z braku czynu*“.

значэньні і будучыне — шмат у чым памылковы; але, як свайго роду „унікум“ расейскае літэратуры, даволі грунтоўна забыты, яны варты таго, каб імі зацікавіцца.

Грамадзкая думка Польшчы выпрацоўвае програму арганічнае працы: „будзем займаць усе аслабаняючыеся мейсцы, будзем пралезаць ва ўсе шчыліны, будзем пускаць карэньня ўсюды, дзе толькі будзе спрыяйны грунт"; параджае ідэалёгію гуманітарнай эволюцыі. загразае ў „палітычным гешэфтмахарстве і золатапаклонстве.*)

Франка-расейскі саюз пазбавіў Польшчу саюзніка ў асобе Францыі, якая пачала пераконвацца, што Польшча можа быць шчасьліва толькі пад бэрлам расейскага цара.

Польскіе палітычные дзеячы з радоў буржуазыі, адзіна каторай дазвалялося выяўляць свае грамадзянскіе пачуцьця, мала-памалу ператварыліся ў лойяльнейшых грамадзян расейскай імпэрыі і нязменшай, чым расейская бюрократыя абурэньнем адкідалі ўселякую рэвалюцыйную думку, ўселякую нясьмелую спробу абароны лёзунга незалежнай Польшчы.

Ясна, што аб Беларусі, як частцы Польшчы. аб якіх небудзь правах на Беларусь, палякі перасталі думаць. Беларусь ператвараецца ў „Сѣверо-Западный край", як і сама Польшча ператвараецца ў „Край Привислянскій".

Адбываецца мала-памалу зьмена агульна-палітычнага пагляду палякаў. Адмаўляючыся ад сваіх „правоў" на Беларусь, польская мысьль заменяе ідэю „ягелёнскай Польшчы", ідэяй „Польшчы пястоўскай" і пачынае лічыць польскую зямлю не там, дзе пламянее польскі дух, але там, дзе яе абрабляе

*) W. Studnicki: „Sprawa Polska", Poznań, 1910 г. стр. 502.

рука польскага селяніна. Аполёгія духа заменяецца аполёгіей плуга. Польшча пачынае мысьліць сябе ў этнографічных граніцах і моўчкі годзіцца з грубым окрыкам з Пецярбурга, што Беларусь ёсьць „расейская провінцыя“.

Польскі элемэнт на Беларусі, так званые *„polacy kresowi“* з часам пачынаюць разглядаць сябе як месцовы элемэнт, маючый свае асобные месцовые інтэрасы, якіе трэба падпарадкаваць жаданьням Вільні, ці Менска, а не Варшавы.

Упадак грамадзкай энэргіі Польшчы, ўрэшці, даходзіць да таго, што самые прэтэнсыі польскай дзяржавы на Беларусь, ці, як вобразна выражаліся ў той час, „дзяржаўная экспанзыя Польшчы на ўсход“ стала разглядацца як гістарычная абмылка, а нават як праступленьне, за якое гістарычная Нэмэзіс пакарала яе паражэньнямі і няшчасьцямі.

„Нашым этнографам здавалося“, гаворыць п. Стржэўскі,*) „што ў іх адмове ад фіктыўных, зрэшта, правоў Польшчы на Беларусь, заключаецца адкупленьне за віну дзядоў і што выканаўшы яе, яны створаць вялікую справу і могуць быць спакойны за будучыну.“

На гэтые трагічные прызнаньня пан-расейскі нацыоналізм нічым другім адказаць ня мог, як новым вымаганьнем: калі палякі жадаюць згоды з Расеяй, яны павінны адрачыся ня толькі ад якіх-бы то не было „правоў“ сваіх на Беларусь, але і ад

*) J. Strzewski: „Polska, Litwa i Ruś“, odb. z „Tygodnika Polskiego“; 1915, Warszawa; стр. 13—14.

„далейшага развіцьця сваей культуры на гэтай зямлі.“ *)

Мова ў данным выпадку была, відаць, аб тым, што калі хто жыве на Беларусі, той не павінен называць сябе палякам і не павінен ужываць польскае мовы.

Ад поўнай загібелі польскі элемэнт на Беларусі уратавалі падзеі 1904-5 гг.

Грамадскі уздойм гэных гадоў разам з тым паказаў, што калі польскі элемэнт на Баларусі яшче не загінуў, дык ён набыў правільны пагляд на сваю ролю ў ей.

Месцовая польская прэсса гэнага пэріода вызнала, што абуджэньне да жыцьця паняволеных народаў, раней, ці пазьней, але пераможа, і што трактаваньне „гістарычнай Літвы“ (Коўна-Вільня-Менск), як ўласнасьці Польшчы не адпавядае дзейснасьці. Яна прызнала, што быўшае Вялікае Князства Літоўскае — гэта старана з ўласнымі тэндэнцыямі развіцьця і ўласнымі інтэрасамі. Што „ўсходніе палякі павінны, не адрываючыся ад духоўнай сувязі з культурай свайго народу, прыняць на сябе абавязкі лойяльных грамадзян і супрацоўнікаў гэтага краю“.**)

На гэтую плятформу стала як польская інтэлігенцыя, так і група зямельных ўласьнікаў. Разам з беларускімі і літоўскімі партыямі, яны прапанавалі

*) З прамоў дэпутата расейскае Дзяржаўнае Думы Вл. Львова (гл. A. Strzewski: „Polska, Litwa i Ruś“, стр. 14).

**) M. Niedziałkowski: „O program polski na Wschodzie“ „Przedświt“, miesięcznik polityczno-społeczny, Organ polsk. part. socjalist.) Warszawa, 1920 r. marzec. nr. 3, II, str. 4.

праграму-максімум: аўтаномію Беларусі і Літвы, як непадзельнага цэлага, пад назовай „аўтаноміі паўночна-заходнага краю". Пад аўтаноміей разумелося, ласьне, шырокае месцовае самаурадаваньне; вышэйшым выяўленьнем аўтаноміі павінен быў зьяўляцца краёвы сойм з абмежанымі поўнамоччамі ў пытаньнях прасьветы і месцовай гаспадаркі.

Беларускіе палякі падзелялі патрэбнасьць захаваньня адзінства абедзьвех тэрыторый у тым пераконаньню, што пры гэтым яны не падлягалі падзелу і маглі захаваць большы ўплыў і вагу.

Плятформа гэта значна зьмянілася ў 1915 г., калі беларускіе і літоўскіе партыі, адгароджаные ад расейскага самаўладзтва фронтам, выкідаюць лёзунг незалежнасьці сваіх зямель. Карыстаючыся тым жа, польскіе групы выкідаюць лёзунг „фэдэрацыйнай сувязі гэтых зямель, пад старой назовай „Літвы", з польскай дзяржавай."

Новые часы, якіе мы сёнека перажываем, прынясьлі нам і новые песьні.

У шмат якіх выпадках песьні гэтые зьявіліся нагэтулькі неспадзяванымі, што выклікалі на Беларусі разчараваньне і нехаць, а дзе якіх чэсных предстаўнікоў польскага грамадзянства прымусілі густа пачырванець.

Метамарфоза ў параўнаньню са ўчарайшым днём аказалася гэтулькі значнай, што Беларусь насьцярожылася. Ведама, што „*l'appetit vient en mangeant*". Што крыецца за „фэдэрацыйнай сувязьзю" Беларусі з Польшчай — німа ведама. Прыймаючы пад увагу лёгкасьць, з якой польскіе палітыкі перайшлі ад поўнае адмовы ад сваіх „правоў"

на Беларусь да плянаў „аб'еднаньня", з якой сілай уваскросьлі ў ей ізноў ідэі „ягелёнскае Польшчы", можна дапусьціць, што бліжэйшая будучына верне нас да патэтычных лямэнтацый Рыпінскага, і беларусы павінны будуць „прыхіліцца да Польшчы з сыноўскай любоўю і навучыцца спачатку чытаць, а пасьля гаварыць і думаць па-польску."

III. Варункі сучаснасьці.

Неспадзяваные падзеі апошніх гадоў і непадгатаванасьць Польшчы да вялікай палітыкі. Адраджэньне Беларусі і Літвы як галоўные фактары труднасьці усходнае проблемы. Больш дробные, але ня меняй прыкрые перашкоды: а) неяснасьць этнографічных граніц, в) фальшывая статыстыка. Інтэрас польскае дзяржавы — адзінае у разбежнасьці польскае думкі аб Беларусі.

Падзеі апошніх гадоў — ўсесьветная вайна і вялікая расейская рэвалюцыя — зьніштожылі тую сілу, каторая стаяла над Польшчай і над Беларусьсю і каторая ўстанаўляла па свайму жаданьню адносіны паміж гэтых двох народаў.

Рухнулі муры расейскай турмы, і Польшча і Беларусь ізноў сустрэліся друг з другам безпасярэдна, як некалькі вякоў таму назад.

І вось, ня гледзючы на тое, што гэтые два народы пражылі сумесна пад аднэй страхой не адно сталецьце, што ў іх у мінулым былі супольные страніцы — аказалося, што яны надта далёкі друг другу, што спаткаліся яны амаль што незнаёмымі.

Аказалося, што Польшча ня ведае сучаснай Беларусі.

Увесь час, пакуль Беларусь мысьлілася як частка Польшчы, яна лічылася як сіла памочная, як элемэнт, служачый польскай дзяржаўнасьці, як об'ект, павінный сьледаваць шляхам вышэйшага па-

чатку — польскае дзяржавы. За ўвесь час, пакуль польская палітычная сьвядомасць захоўвала ў сябе хоць цень правоў Польшчы на Беларусь, апошняя не ўяўлялася ей інакш, як польская провінцыя, з „літоўскім“ адценкам, каторая абагачае польскую культуру і ў канцы канцоў павінна стапіцца з польскай стыхіей.

Цэннай самой па сабе, суб'ектам праваадносін і адзінкай палітычна роўнай, Беларусь за гэты час ніколі не лічылася.

Як і старая Расея, Польшча да гэтага часу не лічыла беларусаў палітычным народам, здольным ставіць сабе свае мэты, якіе павінны былі-б служыць яго ўласным інтэрасам.

Мы ня склонны дабачаць у гэтым што небудзь такое, што парочыло-б Польшчу ў вачах беларускага народу. Прычынай гэткага нэгліжаваньня беларускай нацыональнасьці і яе дзяржаўнай здольнасьці служыло адзіна тое, што сам беларускі народ не дайшло яшчэ пэўнай ступені самасьвядомасьці і арганізаванасьці, якая звычайна дае права на прызнаньне з боку суседзяў.

Мы зьвертаем увагу на гэта толькі таму, каб паказаць, што Польшча аказалася непадгатаванай дзеля вырашэньня ўзьнікшай перад ей задачы.

Падгатавацца да гэтага было нааул трудна. Ніхто ў Польшчы ня мог думаць, каб беларускае адраджэньне, яшчэ дзесяць гадоў таму назад змагаўшаеся з расейскім урадам за права друкаваць лемэнтары на беларускай мове, пранікло ў тоўшчу народу, раскалыхало масы і пасунуло іх на творчасьць самаістнай дзяржнаўнасьці.

Ніхто ня чакаў, каб беларускае пытаньне вырасло з рамак „заходна-расейскага пытаньня“ у явішча эўропейскага значэньня і было выкінуто на торжышча міжнарадовай палітыкі. Гэта з аднаго боку.

З другога боку, ў самай Польшчы ніхто сур'ёзна не рахаваў, каб іх напоўзадушаная бацькаўшчына вярнулася да жыцьця ў форме сувэрэннай дзяржавы і зрабілася адным з першых фактараў палітычнага жыцьця усходнае Эўропы.

У варунках старога парадку, калі гаварылі урады і маўчалі народы, пытаньне гэтае, здавалося простым; але пры першых спробах вырашаньня яго ў новых варунках, аказалося ня у меру трудным і складным.

Старая, дорэвалюцыйная Польшча магла мысьліць вырашаньне беларускае проблемы ці ў рамках расейска-польскіх адносін, калі яно скончылося бы угодай ураду Расеі з урадам Польшчы, ці ў рамках свайго дзяржаўнага самаазначэньня пасьля вайны, пры дапамозе вялікіх дзяржаў — незалежна Антанты ці Цэнтральнага Саюзу. Спорные тэрыторыі і населяючые іх народы, як пры першым так і пры другім выпадку, засталіся-б ў старым сваім значэньню, г. зн. разглядаліся бы як об'екты дзяржаўных плянаваньняў.

Справа вымагала бы толькі патрэбнай дыплёматычнай зручнасьці, вядомай згаворчывасьці. Разам с тым, пытаньне засталося бы ясным, абмежаным строгімі варункамі фактычных магчымасьцяў, і, ў рэшці, павінно было-б вырашыцца згодна жаданьням высокага арэопагу дзяржаў-пераможцаў.

Цяперака пытаньне беларуска-польскіх адносін пастаўлена зусім у другую роўню.

Замест Расеі —старой, абноўленай, ці зусім „новай“ — Польшча мае прад сабою бушуючае мора комуністычнай рэвалюцыі, жадаючай замацаваць формы „дзяржавы-комуны“, з якой вядома, ніякіе згаворы немагчымы і якая не пакіне змагацца за зьдзейсненьне ўсесьветнай рэвалюцыі. Замест цьвёрда ўстаноўленых загадаў ўсемагутнага арэопагу — поўная неакрэсьленнасьць, выкліканая як немагчымасьцю пры сучасных абставінах вырашыць ў поўным аб'ёме „ўсходную проблему“, так і разбежнасьцю інтэрасаў саміх суседзяў.

Непадгатаванай Польшчы прыходзіцца вырашаць гэту проблему сам на сам з народамі, якіе на месцы праваліўшайся імпэрыі, заявілі волю да дзяржаўнага істнаваньня. Гэткая сітуацыя аказалася шмат адпаведнайшай, чым купля-прадажа ў зацішках дыплёматычных габінэтаў.

Народы аказаліся не так ідэальна сарганізаванымі і не так уступчывымі, як іх старые урады. Разам з гэтым іх нібыто відавочная фізычная слабасьць параджала вялікіе апэтыты і магчымасьці, шырыла для Польшчы палітычные гарызонты, надзіла здзейсненьням аграмадных, амаль што не ўсесьветнага значэньня плянаў.

Пад націскам шпаркіх палітычных падзей, польская мысьль пачала нэрвова шукаць патрэбные словы, апрацоўваць адпаведные новаму часу концэпцыі. І першае, што сустрэнулося на шляху гэтых спроб, была Беларусь.

Прыблізна за два гады да таго моманту, калі

польскіе войскі станулі на беларускай зямлі, беларускі рух прыбраў ужо вядомые формы.

Пасьля натужнай, чорнай працы на месцох, падгатаўляўшай завязі сьвядомай інтэлігенцыі і селянства, пасьля цэлага шэрагу месцовых зьездаў і пасьля шырокай агітацыйнай працы сярод войск, — склікаецца Ўсебеларускі Зьезд, які кладзе першые падваліны беларускай дзяржаўнасьці.

Абвешчаецца на беларускай зямлі рэспубліканскі лад, зазначаецца ў агульных рысах програма чыннасьці беларускае ўлады; намечаецца арганізацыя гэтай ўлады, патрэбу якой зьезд адчувае надзвычайна ясна: на беларускай зямлі павінна быць ўлада беларускага народу.

У гэтым апошнім пункце сырая, палітычна слаба ўзгадаваная масса дэпутатаў, зьліваецца, адчувае сябе народам і сьвядома свайго адзінства. У гэтай практычнай справе, незалежна ад тэорытычных довадаў, масса зьезду адрожнівае свае інтэрасы ад інтэрасаў цэнтру, да сяго часу дыктаваўшага сваю волю Беларусі, не пытаючыся на то яе згоды.

Але сьвядомасьць сваей асобнасьці і цэласьці сярод дэпутатаў яшчэ не зусім крэпкая; у іх яшчэ не дасьпела сьвядомасьць поўнага права на незалежнасьць і незалежную самаістную ўладу. Яны яшчэ баяцца гаспадарскага біча, і дзеля гэтага Беларусь мысьліцца імі толькі ў фэдэрацыйнай сувязі з Расеяй.

Працу зьезду, аружна прарваную бальшавікамі,*) цягне далей яго Выканаўчы Камітэт, кіру-

*) Да сёнека трудна зразумець, ці адбыўся разгон Зьезду 17—18 сьнежня 1917 г. па даручэньню цэнтральнага

ючыся ідэяй непадзельнасьці Беларусі і асобнасьцю яе інтэрасаў ад пажаданьняў Масквы. Пасьля Берасьцейскага міру, ратуючы Беларусь ад падзелу, ён афармляе пастанову зьезду абвешчаньнем незалежнасьці Беларускае Рэспублікі і стварэньнем першага ураду — Народнага Сэкрэтарыяту.

Пры надзвычайна трудных варунках, бяз грошы, бяз сувязі з народам, якую востра спыняла нямецкая окупацыя, гэты Урад, больш падобны на цень, чым на рэальную сілу, пачынае сваю працу.

Зьяўляюцца першые азнакі беларускае дзяржавы. Актам ад 25 сакавіка 1918 г. вызначаюцца дзяржаўные межы Беларусі, ў аснову чаго прыймаюцца не стратэгічные, ці гістарычные, або якіе небудзь іншые мяркаваньня, служачые звычайна толькі спосабам закабаленьня мілітарна слабейшых народаў, але цьвёрдая сьвядомасьць таго, што беларуская зямля там, дзе пераважае лік беларускіх жыхароў. Гэнай жа граматай замацоўваюцца галоўные асновы беларускае констытуцыі: права на нацыянальна-пэрсональную аўтаномію, сэквэстр маёнткаў вялікіх абшарнікаў і перадача зямлі працоўнаму селянству; скліканьне Установчага Сойму на аснове агульнага выбарнага права і г. д.

Прэдстаўніцтвы беларускага ураду зьяўляюцца за межамі Беларусі і знаёмяць заграничную прэссу з беларускім пытаньнем, гавораць аб патрэбах народу і пратэстуюць супроць гвалтаў, над ім адбываючымся.

савецкага ураду з Пецябурга, ці гэта быў самачынны акт „улады на месцох“, угледзіўшых у працах зьезду небаспеку для свайго месцовага дабрабыту. Азнаёмленьне з датычнымі сюды дакумэнтамі пераконываюць, здаецца, у апошнім.

Праўда, на ўсе вымаганьня і пратэсты мала хто за граніцай зьвертае патрэбную увагу: ўсе лічацца з голай сілай, з аружным захватам і не цікавяцца правамі, хоць бы яны былі найсьвяцейшымі. Але рэвалюцыйны беларускі урад не надта непакоіцца гэткім станам рэчэй, звычайным ў пераходны час. Ён лепш за каго другога сьвядом сваей слабасьці, але ў той самы час сьвядом патрэбы вясьці змаганьне далей, ня гледзючы ні на якіе перашкоды.

І барацьба, змаганьне ідзе. Ідэя адраджэньня аказваецца моцнай і жывучай, прабіваецца ў самые далёкіе куткі Беларусі, пры гэтым не так супрацоўнікамі ураду і яго коштам, як самым фактам істнаваньня актыўнага цэнтру адраджэньня, магнітызуючага масы.

Тутка ня месца затрымлівацца на конкрэтных праявах беларускае дзяржаўнасьці, як, напр.. палітычных умовах, фармаваньнях войск, вызнаньні незалежнае Беларусі і г. д. Гэта — справа гісторыі руху.*) Пакуль мы з жалям павінны зазначыць, што ўласнай Дзяржавы сваей, у поўным значэньні гэтага слова, народ беларускі яшчэ не мае.

Што ж гэта ёсьць. аб чым была мова? Ці гэта толькі праява своероднага нацыональнага романтызму, ці не палітычны гэта міраж, які часта сустрэчаецца ў рэвалюцыйные эпохі?

Так думаюць пасівеўшые над паперай дыплёматы, так сама думае шмат хто з польскіх палітыкаў.

---

*) Я. Варонко: „Беларускі рух ад 1917 да 1920 г.“ Кароткі агляд. Коўна, Выдавецтва ім. Скарыны, 1920 г.

Дзе вашае войска, пытаюцца яны ў першую чаргу? Дзе ваша тэрыторыя і вашы грамадзяне? Дзе вашае гістарычнае мінулае, ваша культура?

І беларуская дацяперашняя дзяржава, к свайму „стыду“, ня можа паказаць ні свайго войска, ні гармат, ні куляметаў, ня можа распараджацца адпаведнай яго мапе тэрыторыей.

Праўда, беларускіе жаўнеры ёсьць, але яны параскіданы па арміях польскай, расейскай, літоўскай і ня могуць быць склікаены пад свае ўласные сьцягі; ёсьць і вінтоўкі і куляметы, але яны пахаваны ў лясох, па стрэхах, стагох і другіх патайных месцох; ёсьць тэрыторыя, задушаная чужацкай сілай і моцна скропленая беларускай крывёю; ёсьць атэстат аб культурным мінулым, але нагамі „братоў-суседзяў“ ён старанна затаптаны і, каб вярнуць яму вымаганы глянец, трэба часу.

Дзе-ж тая сіла, дзе той фундамэнт, на каторым трымаецца гэтая дзяржаўнасьць? што перашкаджае здмухнуць з аблічча зямлі гэту эфэмэрную будову, калі яна перашкаджае каму небудзь на шляху?

Права — вось сіла, якой змагаецца беларускае адраджэньне, воля народу — вось фундамэнт, на каторым пакоіцца яго дзяржаўны гмах. Дагэтуль яны былі як бы ў нябыцьці. Разпад Расеі і Рэвалюцыя вярнулі іх да жыцьця.

Элемэнты гэтые ня можна як жаўнераў, як гарматы, ці як тэрыторыю падлічыць на шчотах, але мінуць іх, не лічыцца з імі — немагчыма.

Дзеля таго, што беларуская дзяржаўнасьць, трываючая пакуль што ў стадзіі пачатковага фармаваньня, ёсьць воля да жыцьця, прачнуўшаяся ў

шырокіх масах, вырваць яе можна толькі тады, калі фізычна забіць беларускі народ. Воля гэтая вылілася пакуль што ў элемэнтарные формы; але дасьпеваньне яе ідзе шпарка на перад і раней, ці пазьней прывядзе да арганізаванай дзяржавы.

Вось гэта, ласьне, Беларусь, вось гэты прачнуўшыйся да палітычнага жыцьця народ, вось гэта, ласьне, сьпеючая дзяржаўнасьць і стала на шляху польскае мысьлі, зашахавала і зблутала, здавалася, гатовые пастановы.

Польшча не мяркавала, што Беларусь стане суб'ектам праваадносін і заявіць ў яе плянаваньнях свой ўласны голас.

Сумяціца атрымалася ў зьвязку з гэтым даволі грунтоўная. Беларусь заявіла жаданьне аб вызнаньні яе ў этнографічных межах; гэта значыць, што яна лічыць усе землі, якіе лежаць на ўсход ад лініі Нарэва і Буга сваімі; заявіла аб вызнаньні яе незалежнай дзяржавай, — гэта значыць, што яна самаістна, прыймаючы пад увагу ўласные інтэрасы, пастановіць аб будучыне польскіх маёнткаў на Беларусі і г. д. Усё разам значыць, што яна зьвяжа Польшчы рукі і прымусіць трымацца, што да сябе, ў рамках справядлівага і праўнага.

Другім фактарам, уплываючым на беларускапольскіе адносіны, зьяўляецца Літва.

Літоўская дзяржава сарганізавалася перш, чым Польшча выступіла на палітычную арэну як незалежная дзяржава. Ужо у 1918 г. яна склікае свой прэдпарлямэнт — „Тарыбу“ — з прэдстаўнікоў партый і нацыональных арганізацый. Ў склад Тарыбы, запрашаюцца, між іншым, прэдстаўнікі Беларускае

Рады ў Вільні, увайшоўшые ў яе, згодна асобнай умове паміж двох урадовых установ. Тарыба выбірае першы літоўскі урад, ў складзе якога мы бачым міністра беларускіх спраў.*) Дзякуючы добрай палітыцы і зьбегу шчасьлівых варункаў маладая Літоўская Рэспубліка унікае цяжкой вайны з бальшавікамі і палякамі, якіе заняліся змаганьнем паміж сабой, арганізуе войска (з нацыональнымі беларускімі аддзеламі), узмацоўвае урадовы апарат, дабіваецца фактычнага вызнаньня і дапамогі з боку вялікіх дзяржаў, ўрэшці, падпісвае выгадны мір з Расеяй.

З першых дзён і дагэтуль Літва стала на пазіцыю безумоўнай незалежнасьці і, тым самым выклікала з боку Польшчы непрыхільнасьць, даходзячую да адкрытай варожасьці.

Пазіцыя Літвы уплывае на беларуска-польскіе адносіны перш за ўсё таму, што Літва прэтэндуе на некаторые спорные беларускіе землі, і на галоўны камень спыну — места Вільню. Замест двох прэтэндэнтаў на гэтае места — беларусаў і палякаў — атрымоўваецца трэці і пры гэтым вельмі выдатны. Стан рэчэй ад гэтага толькі зацьмеваецца.

Затым, што асабліва важна, вырашэньне беларускага пытаньня ў якім бы то ні было сэнсі, без учасьця Літвы, становіць для Польшчы палову справы. Ніжэй мы будзем бачыць, што ўсе польскіе концэпцыі аб усходзе, натыкаюцца і разьбіваюцца аб незалежную пазіцыю Літвы. Калі гля-

---

М. Засецкі: „Міністэрства беларускіх спраў за 10 месяцау істнаваньня." (I. XII. 1918 — I. X. 1919.) Кароткі нарыс. Коўна. Выдавецтва Т-ва імя Ф. Скарыны, 1919 г.

нуць на мапу — гэта ясна: рэалізацыя усіх карысьцей, якіе Польшча магла-б атрымаць, магчыма толькі праз Літву.

Праф. Буяк зусім слушна зазначае, што „вырашэньне усходнага пытаньня без ўключэньня ў яго Літвы, павінно разглядацца як безумоўная паражка Польшчы.“ *)

Урэшці, дзякуючы асобнасьці пазіцыі Літвы і незалежнасьці яе ад Польшчы, захоўваецца рэальная праграма супольнага беларуска-літоўскага гаспадарства. Праграма гэтая, як ведама, самая старая, зьяўлялась найбольш популярнай на зарэ літоўскага і беларускага адраджэньня і жыве ў галовах беларускіх і літоўскіх дзеячоў і да гэтай пары. *Raison d'être* гэтае праграмы ёсьць жаданьне адгарадзіцца ад палітычнай і экономічнай гегемоніі Польшчы і збавіць свае народы ад гальмаваньня, якое пры гэтай гегемоніі абавязкова будзе мець месца.

Апроч вышэй паказаных прычын чыста палітычнага характару, вырашэньне пытаньня аб беларуска-польскіх адносінах утрудняецца другімі больш дробнымі, але ня меней прыкрымі перашкодамі:

а) блутанінай беларуска-польскай этнографічнай граніцы, і

в) адсутнасьцю пэўных статыстычных данных.

Дзякуючы таму, што паміж Беларусьсю і Польшчай за час іх сумеснага жыцьця ня было моцных дзяржаўных меж ў сучасным значэньню

---

*) Fr. Bujak: „Litwa samodzielna entnograficzna, czy Litwa związana z Polską“ Warszawa. Rękopis Biura Prac Kongresowych.

гэтага слова, меж, пераход якіх быў бы зьвязан з вялікімі формальнасьцямі і, дзеля гэтага, трудны, на пераферыі абодвых плямён сталецьцямі адбываліся ўзаемнае крыжаваньне і уплываньне. Гэтаму крыжаваньню спрыялі безупынные войны паміж Польшчай і Маскоўшчынай, у якіх беларускі народ прымусова прыймаў учасьце. Спрыялі гэткаму процэсу і дзяржаўные распарадкі — кшталтам абавязковай спадкабернай колёнізацыі Беларусі польскімі выхадцамі з Мазовіі і з другіх месц Каралеўства, а так сама колёнізацыі вайсковага значэньня і угоны ў палон цэлых дзесяткаў тысяч мірных жыхароў.

Неяснасьць этнографічных граніц згушчаецца асабліва таму, што беларуская маса, населяючая пагранічные з Польшчай паветы, вызнае ў значнай меры каталіцкую веру і адзнаку вызнанёвую звычайна зьмешвае з нацыональнай. Гэткае зьмешаньне заўсёды было выгодна Польшчы, і сумысьльна змацоўвалося каталіцкім касьцёлам. Дзеля гэтага на пытаньне: хто вы — палякі, ці беларусы, да апошняга часу можна было пачуць — мы каталікі.

Расейская ўлада, апекаючыся над сваімі грамадзянамі нават ў самых інтымных галінах жыцьця, не разьвіла ў народзе пачуцьця нацыональнай сьвядомасьці: ўсіх грамадзян яна жадала бачыць „рускімі“. Не дасягнуўшы пажаданага рэзультату, яна толькі на многіе гады затрымала развіцьцё сьвядомасьці нацыональнай прыналежнасьці.

Нізкая роўня гэтае сьвядомасьці больш за ўсё кідаецца ў вочы ў заходніх паветах Горадзенскай губ. (Беластоцкі, Бельскі), а так сама ў месцох най-

больш актыўнай пропаганды каталіцтва, як, напр., у Вільні і Віленскім павеці.

Гэта параджае шмат закалотаў.

Яшчэ больш закалотаў параджае няпэўнасьць, а дзе і поўная адсутнасьць, статыстычных данных.

Прасьледуючы тые ж патрыотычые мэты. жадаючы прыдаць „русскому элементу" ў заходных губэрнях імпануючы характар, старая ўлада залічала ў рубрыку „русскіх" ўсіх тых праваслаўных беларусаў, якіе былі ня цьвёрды у сваей нацыональнай сьвядомасьці; беларусаў-жа каталікоў, называўшых сябе „каталікамі". залічала ў рубрыку „палякаў". Бывалі, праўда. здарэньня, калі, ня хочучы павялічваць лік палякаў, статыстыкі залічалі запраўдных палякаў у лік каталікоў-беларусаў. Гэта здаралася рэдка таму, што лік запраўдных палякаў на Беларусі надта не вялікі, а тыя што ёсьць, моцна сьвядомы, сваей нацыональнасьці.

Наагул, расейская урадовая статыстыка ня выдзеляецца безстароннасьцю і ня можа пахваліцца навучнай пастаноўкай.

Як недасканальны і залежны ад палітычных комбінацый былі яе статыстычные вылічаньня. можна угледзіць хоць бы з зверхняга параўнаньня цыфры палякаў на Беларусі згодна перапісі 1897 г. з цыфрамі, вывядзенымі ў перапісі 1909 г.. зробленай па загаду Сталыпіна з мэтай устаноўленьня земскага урадаваньня ў заходным краю.

Тлумачыцца гэтая характэрная разбежнасьць тым, што пры устанаўленьні земства па куріальнай сыстэме, расейскі урад быў зацікаўлен, каб лік дэ-

путатаў ад селян быў як мага меншы, а лік дэпутатаў ад заможных клясаў, (прэдстаўнікамі якіх на Беларусі зьяўляюцца, галоўным чынам, польскіе памешчыкі.) быў як мага большы.

Дзякуючы адсутнасьці пэўнай урадовай статыстыкі, палякі, заінтэрасаваные у адваротным, г. зн. ў павялічаньні. чаго-б гэта ні каштавала, ліку жыхароў польскай нацыональнасьці, усчынаюць цэлы рад сэпаратных досьледаў, якіе прыводзяць, як і трэба было чакаць, да пажаданых цыфр. Навучнай пастаноўкі і безстароннасьці ў гэтых досьледах яшчэ менш, чым ў абсьледаваньнях расейскага ураду; прынцыпіальнага значэньня факты трактуюцца вельмі груба.

Так напр., п. Сьвехоўскі у сваей працы: „*Żywioł polski na ziemiach litewskich*".*) з самапэўнасьцю, годнай лепшага застасаваньня, гаворыць:

„На тэй культурнай роўні. на якой знайходзіцца галоўная маса беларусаў, рашаючую ролю пры іх самаазначаньні адыгрывае религійны сьветапагляд. Дзеля гэтага, мы будзем бліжэй да праўды, калі рубрыкў „палякаў" злучым з рубрыкай так званых „беларусаў-каталікоў", каторых мы з аднальковым правам можам назваць „белапалякамі" (?!), і гэту аб'еднаную рубрыку прыймем як выяўленьне польскасьці краю."

---

*) M. Swiechowski: „Żywioł polski na ziemiach litewskich." Zakopane, 1917 г. Стр. 18—19. яшчэ раней гэты „мэтод", толькі не так шырака, ужыу E. Maliszewski. — „Polacy i polskość na Litwie i Rusi", W-wa, 1916.

Вось, напрыклад, параўнаньне цыфр расейскае перапісі 1897 г. і польскае перапісі за часоў окупацыі на Беларусі у 1920 г. аб ліку жыхароў Горадзенскага павету:*)

	Беларусы	Палякі	Літвіны	Жыды	Велік.
1897 год .	65,8%	5,6%	1,4%	19,8%	6,3%
1920 год .	33,5%	54,0%	1,6%	10,6%	0,16%

Параўнаньне гэтых цыфр сьведчыць аб зусім непраўдападобным павялічаньні ліку палякаў у Горадзенскім павеці за лік беларусаў.

Яркая разбежнасьць гэта тлумачыцца дзьвома прычынамі: па-першае, ўсе беларусы-каталікі, згодна арыгінальнаму „мэтоду“ п. Сьвехоўскага, залічаны ў рубрыку „палякаў“ і, па-другое, дзеля таго, што разам з цыфрамі адноснага ліку жыхароў тэй, ці іншай нацыональнасьці ў %, — не паказваецца абсолютная цыфра насяленьня.

Між тым, як ведама, з Горадзенскае губ. за час вайны, ласьне, ў 1915 г. ў час адыходу расейскае арміі, высялілося і да гэтай пары не вярнулося ад 25—50% насяленьня.**) Частка гэтая амаль што цалком прыпадае на беларусаў-праваслаўных: сьвяшчэннікі, з дрэнна зразумелага патрыотызму, а часам проста па загаду з гары, цэлымі прыходамі выводзілі іх ў цэнтральную Расею. Каталіцкіе-ж

*) M. Niedziałkowski: „O program Polski na Wschodzie“ „Przedświt“, 1920 г. Marzec Nr. 3. Стр. 2.

**) Апроч данных бежанскае статыстыкі, аб гэтым сьведчаць і польскія крыніцы. Гл. Edw. Maliszewski: „Próba obliczenia obszaru i ludności ziem, zajętych na Wschodzie“. „Wschód Polski“, 1919 roku. Warszawa-Wilno, Nr. 12, zeszyt grudniowy. Стр. 29—35.

ксяндзы, наадварот, утрымлівалі ўсімі сіламі сваіх парафіян на месцы.

Прыймаючы пад увагу, што натуральны прырост насяленьня ад 1897 да 1920 г. ня мог грунтоўна зьмяніць нацыянальны склад жыхароў, а калі і зьмяніў, дык, дзякуючы штучным захадам расейскага ураду, у бок павялічаньня „расейскага элемэнту“, можна констатаваць ў прыведзяных польскіх справах грубую статыстычную абмылку, якую ніяк не магчыма аднесьці ў дзедзіну прыпадковасьці, ці недагляду.

Тая-ж абмылка мае месца і адносна другога „спорнага“ павету — Віленскага, „польскасьць“ каторага польскіе дасьледчыкі даказваюць ссылкай на нямецкіе крыніцы 1916 году за часоў окупацыі края нямецкім войскам.

Як бы забыўшыся, што каля 50% беларусаў Віленскага павету ў гэтым годзе знайходзілося за мяжой фронту і не магло трапіць у сьпіскі, цытуюцца адносные цыфры ў %% асобных нацыянальнасьцяў.

Вынікі атрымоўваюцца надзвычайные:

	Беларусы	Палякі	Літвіны	Жыды	Расейцы*)
1897 г. .	42%	12,1%	35%	7,4%	3,3%
1916 г. .	10%	80%	5%	4%	0,5%

Як бязмерна разбежнасьць цыфр польскае і расейскае статыстыкі, відаць так сама з перапісей места Менска, — цэнтру беларускага руху, — якіе сьведчуць аб выключным узросьце нацыянальнай

*) M. Niedziałkowski: „O program polski na Wschodzie“. Стр. 2.

самасьвядомасьці беларусаў, залічаўшых сябе раней у рубрыку „расейцаў“.

Менск:*)	Беларусы	Палякі	Літвіны	Жыды	Расейцы
1897 г. .	9,3%	11,4%	—	51,2%	25,5%
1920 г. .	22,9%	18,2%	0,6%	44,8%	12,3%

Статыстыку насяленьня заходнай Беларусі з поўным правам можна назваць фальшывай. Дзеля выключнай цікавасьці, прывядзем тут-ка данные аб дзьвёх, згодна заявам палякаў, „спорных“ губэрніях — Віленскай і Горадзенскай, карыстаючыся выданьнямі Кракаўскага статыстычнага таварыства і вядомага атласу Ромэра.

1. Віленская губ.:**) Абшар — 41.981 кв. кіл. (41.907). Насяленьне 1912 г. — 1.989,9, тыс. (1911 г. — 1.957 тыс.). Агулам: беларусаў — 56.05 %, палякау — 8,17 %.

Павет	На сто жыхароў прыпадае				
	Беларусаў	Палякаў	Літоўцаў	Жыдоў	Інш.
Віленскі	25,84	20,12	20,92	21,25	11.87
Дзісьненскі	81,11	2,39	—	10,10	6,40
Лідзкі	73,13	4,67	8.65	12,05	1,50
Ашмянскі	79,97	1,75	3,77	12,07	2,44
Сьвенцянскі	47,51	5,98	33,74	7,14	5,63
Троцкі	15,73	11,26	58,11	9,54	5,36
Вілейскі	86,88	2,45	—	9,52	1,15

*) У яго-ж.

**) A, Krzyżanowski i K. Kumaniecki: „Statystyka Polski“, Wydana staraniem i nakładem polskiego towarzystwa statycznego, Kraków, 1915. Стр. 50—53. Цыфры у скобках узяты з атласу Э. Ромэра і І. Вейнфельда.

2. Горадзенская губ.: Абшар 38.647 кв. кіл. (38.578). Насяленьне 1912 г. — 1.997,6 тыс., (1911 г. 1.974 тыс.). Агулам: беларусаў 43,63 %, палякаў 10,07 %, украінц. 22.51 %.

Павет	На сто жыхароў прыпадае:				
	Беларусаў	Палякаў	Літоўцаў	Украінцаў	Жыд. і інш.
Горадзенскі	65,69	5,66	1,42	—	27,28
Беластоцкі	26,14	33,93	—	—	39,93
Бельскі	4.93	34.85	—	39,11	21,11
Берасьцейскі	—	3,89	—	64,38	31,73
Кобрынскі	—	2,22	—	79,57	18,21
Пружанскі	75.48	1.37	—	6,60	16,47
Слонімскі	80,73	1.55	—	—	17,72
Сакольскі	83,80	1,18	—	—	15,02
Ваўкавыскі	82.38	2,15	—	—	15,47

Цікавы цыфры аб вызнанёвым складзе жыхароў гэтых губэрній.

3. Віленская губэрнія: Каталікоў — 58.11 %. Праваслаўн. — 27,63 %.

Павет	На сто жыхароў прыпадае:				
	Каталікоў	Праваслаўн.	Пратэст.	Жыдоў	Інш.
Віленскі . . .	65.56	11,57	0,83	21,76	0,28
Дзісненскі . .	32,34	57,28	—	10,11	0,27
Лідзкі	62,41	25.12	—	12,04	0,43
Ашмянскі . .	56,64	30,48	—	12,07	0,81
Сьвенцянскі .	78,05	14,15	—	7.14	0,66
Троцкі	83,83	5,55	—	9,54	1,08
Вілейскі . . .	31.73	58,41	—	9,62	0,24

4. Горадзенская губ.: Каталікоў — 24,10 %. Праваслаўных — 57,22 %.

Павет	На сто жыхароў прыпадае				
	Каталікоў	Праваслаўн.	Пратэст.	Жыдоў	Інш.
Горадзенскі .	27,23	51,73	—	20.02	1.02
Беластоцкі . .	47.17	20.15	3,50	28,82	6,36
Бельскі . . .	36,48	48,29	—	14,92	0,31
Берасьцейскі .	6,32	71,20	1,24	20,94	0.30
Кобрынскі . .	2,80	83,14	—	13,74	0,22
Пружанскі . .	7,85	78,72	—	12,82	0,50
Слонімскі . .	10,34	74,11	—	15,25	0,30
Сакольскі . .	69,30	18,13	—	12,22	0,35
Ваўкавыскі . .	29,21	57,92	—	12,42	0,45

Пададзеные вышэй цыфры зьяўляюцца большменш згоднымі з запраўдным складам жыхароў. Зусім іншымі зьяўляюцца данные п. п. Ромэра і Вейнфельда. У атласе, які маець сваей мэтай азнаёмленьне, галоўным чынам, эуропэйскага грамадзянства з нацыональнай, экономічнай і інш. істотай памянёных губэрній, гэтые аўтары сьвядома путаюць азнаку нацыональную з рэлігійнай.

Дзіву годна, як можна было з навучнага боку залічаць ў адну рубрыку „расейцаў і іншых праваслаўных (?)“ — беларусаў і украінцаў, у той час, калі палякі, літоўцы і жыды выдзялены ў асобные групы на аснове нацыональнага прынцыпу, а беларусы каталікі — на аснове рэлігійнага прынцыпу! Клерыкальна-палітычны характар гэтае статыстыкі ясна кідаецца ў вочы, а маець яна на мэці адзіна — схаваць шыла ў мяшку — не паказаць ліку бе-

ларусаў. Ад гэтай статыстыкі да „мэтоду“ Е. Малішэўскага і М. Сьвехоўскага — адзін толькі крок.

5. Віленская губэрнія.*)

Павет	На сто жыхароў прыпадае				
	Палякау	Беларусаў-каталікоў	Расейцаў і інш. правасл.	Літоўцаў**)	Жыдоў
Віленскі	43	13	12	21	26
Дзісненскі . . .	2	34	54	—	9
Лідзкі	6	58	22	9	11
Ашмянскі . . .	2	52	28	4	13
Сьвенцянскі . .	3	39	13	34	6
Троцкі	22	9	5	58	11
Ваўкавыскі . . .	3	34	53	—	9

6. Горадзенская губэрнія.

Павет	На сто жыхароў прыпадае			
	Палякаў	Беларусаў-каталікоў	Расейцаў і інш. правасл.	Жыдоў
Горадзенскі . . .	4	24	53 (?)	20
Беластоцкі . . .	18	31	16	24
Бельскі	9	30	46	14
Берасьцейскі . .	2	4	71	22
Кобрынскі . . .	1	2	83	14
Пружанскі . . .	—	7	79	13
Слонімскі . . .	—	14	71	14
Сакольскі . . .	1	70	17	11
Ваўкавыскі . . .	1	33	53	12

*) E. Romer et I. Weinfeld: „Annuaire statistique polonais“, Cracovie, 1917. Стр. 12—13.

**) Лік літоўцау паказаны згодна перапісі 1897 г.

Адсутнасьць об'ектыўных статыстычных данных аб Беларусі мае аграмаднае практычнае значэньне. Усякі дзеяч падыходзіць да справы са сваімі цыфрамі і пераварачвае да гары нагамі тэорыі сваіх праціўнікаў.

Шмат хто з польскага лагеру, а за імі пераважаючая частка польскага грамадзянства, аруduючы гэтымі супярэчнымі цыфрамі, а нават за дапамогай ўсялякага зместу фальшывых падтасовак, робяць вывад, што добрая палавіна Беларусі, амаль што уся заходная яе часьць, населяна палякамі. З асаблівай карысьцю прапагандуюца гэткіе вывады заграніцай.

Безгрунтоўнасьць гэткіх заяў ясна кожнаму меней-болей спакойнаму даглядчыку.

Зьніштажэньне фальшывай статыстыкі, якая страшэнна шкодзіць беларускай справе, і выяўленьне праўдзівага аблічча нацыянальнага складу Беларусі, — пытаньне бліжэйшага часу і ўдзячны абавязак беларускіх навучных сіл.

Да пералічаных вышэй прычын об'ектыўнага характару, прымешваюцца далей прычыны суб'ектыўнага, хутчэй моральнага характару, аб каторых мы ужо мелі зручнасьць спамянуць: гістарычные ўспаміны, кроўная нацыянальная і духоўная сувязь як з умершымі, так і цяпер жывучымі „літоўскімі палякамі“, рэлігійная сувязь з беларусамі-каталікамі і г. д. Ўрэшці, адну з апошніх ролей адыгрывае прынцып „самаазначэньня народаў“, атрымаўшый сёнека, дзякуючы Вільсону, значэньне няпісанага міжнароднага закону, не так обавязваючага, як перашкаджаючага.

Пад уплывам вылажаных утрудняючых момантаў, польская палітычная мысьль, прымушаная хутка, а разам з тым абаснована вырашыць „усходную проблему“, пайшла рожнымі сьцежкамі.

Былі дадзены адпоапведзі, пачынаючы ад вымаганьня безпасярэднага далучэньня адраджаючайся Беларусі да Польшчы, як часткі да цэлага, і канчаючы згодай вызнаць за ей права на незалежнае істнаваньне.

Што-ж ёсьць адзінага ва ўсіх гэтых адпоапведзях і тэорыях? Ці ня можна знайсьці ў іх што небудзь такое, што адначасна было-б прыналежна кожнай з іх?

Гэткае адзінае, супольнае ёсьць і гэтае супольнае — інтэрас польскае дзяржавы.

Не дзеля пекных вачей селянкі — Беларусі, не дзеля яе сьвятых правоў на самаазначэньне падыходзяць польскіе палітыкі да яе граніц, але адзіна цікуючы карысьць з яе для Польшчы. Усё — і проэкты безпасярэднай інкорпорацыі, і прапазіцыі вызнаць Беларусь незалежнай рэспублікай, і ўсе паміжлеглые тэорыі — ўсе яны дыктуюцца аснаўной мэтай — даць гэткую развязку пастаўленай проблеме, пры якой найбольш была-б забаспечана добрая будучына польскае дзяржавы.

У той час, як ініцыатары інкорпорацыі з агідай адкідаюць „тэорытычные і сантымэнтальные“ фэдэралістычные клічы і, ў імя захаваньня польскага „прэсціжа“, вымагаюць неадкладнага далучэньня, ў той самы час, прэдстаўнікі фэдэралістычных проэктаў, ў імя таго самага „прэсціжа“, але інакш

зразумелага, кідаюць громы і маланкі на галовы сваіх супраціўнікаў.

Дзівіцца гэтаму німа чаго: Польшча ня можа разглядаць беларускае пытаньне з пункту погляду абстрактнай справядлівасьці, ў роўні тэорытычнага заданьня, як гэта зрабіла-б любая з эўропэйскіх дзяржаў. Яна лішне блізка зацікаўлена ў Беларусі, каб ей была бязрозна тая. ці іншая яго развязка.

Зацікаўленасьць гэта заходзіць настолькі далёка, што сучасная, капіталістычная Польшча ня мысьліць свайго істнаваньня без тэй, ці іншай сувязі з Беларусьсю. Ад вырашаньня гэтага пытаньня залежыць ня толькі кірунак яе дзяржаўнай і эканамічнай палітыкі, але самая структура польскае дзяржавы.

Беларускае пытаньне зьяўляецца для Польшчы пытаньнем канстытуцыйным.*) Дагэтуль, пакуль ня будзе прыняты тый, ці іншы проэкт польскае канстытуцыі, датуль ня будзе вырашана беларускае пытаньне; і, наадварот, датуль, пакуль ня будзе прынята прынцыпіальнае рашэньне па пытаньню ўзаемаадносін Польшчы і Беларусі, датуль дарэмны будуць спробы устаноўленьня ў поўным об'ёме канстытуцыі польскага гаспадарства.

Цяперака ўжо вачавіста, што Польшча дабравольна не здаволіцца сваей этнографічнай тэрыторыей. Ідэя этнографічнае Польшчы, пад уплывам шалёнай агітацыі шовіністычнай прэсы і, дзякуючы выключна спрыяйнай палітычнай сітуацыі,

---

*) Гл. напр. St. Kutrzeba: „O Konstytucję Rzeczypospolitej Polskiej“, Kraków, 1919 г. Стр. 5.

аткінута амаль што ўсімі партыямі і групамі. Самую думку, самы ўспамін аб формуле „угадоўцаў“, што польская зямля там, дзе яе абрабляе рука польскага селяніна, сучаснае агрэсыўнае грамадзянства прыймае з агідаю.

Паварот ў гэтым сэнсе намеціўся ужо за часы вайны, калі расейская армія пачала адыходзіць далёка на ўсход. Ужо тады польскай мысьлі пачалі вырысоўвацца ўселякіе магчымасьці і ў галовах польскіх палітыкаў роіліся пляны павароту сваіх уплываў на Беларусі. Толькі аргумэнты ужывалісь ў той час зусім іншые.

„Тварцам концэпцыі „этнографічнае Польшчы“ быць можа здаецца“, пісаў п. Стржэўскі, „што яны разрубаюць гордзіеў вузел і радыкальна развязваюць ўсе пакрыжоўкі. Аднак гэтага німа. Магчыма, што апосталы этнографічнае ідэі кіруюцца найлепшымі пажаданьнямі ... ды яны павялічваюць яркіе абмылкі, выяўляючы ня толькі недастачу палітычнага выхаваньня, але, выражаючыся па магчымасьці абычайліва, нячуваную наіўнасьць“.

„Яны ня хочуць зразумець, што недзяржаўны народ ня можа адмаўляцца ад правоў, каторымі не валадзее, што толькі незалежная дзяржава можа цесна азначыць абшар сваіх зямель і сфэру сваіх уплываў, агранічаючы шляхам перамены граніц сваю тэрыторыю“.*)

Адмаўляючыся ад этнографічнага прынцыпу, Польшча павінна была азначыць, да якіх рубяжоў

*) Аргумэнт, які у значнай меры пасуе да цяперашней Беларусі. J. Strzewski: „Polska-Litwa i Ruś“, Warszawa, 1915 Стр. 13.

сягаюць яе прэтэнсыі, калі, згодна аўторытэтнаму запэўняньню п. Студніцкага, „ужо Брест-Літоўскі, называемы вайсковымі стратэгічным ключом польскіх зямель, ляжыць за межамі этнографічнае Польшчы“.*)

Пытаньне аб граніцах польская думка абапёрла на дзьвёх асновах і ў залежнасьці ад гэтага стварыла дзьве ідэолёгіі.

Першы кірунак, вызначаючы, што не права кіруе народамі, а сіла, праводзіць гэтую граніцу там, дзе ў гэтым бачыць патребнасьць. Другі кірунак, саромячыся быць так аткрытным, сягаець сваймі жаданьмі да таго рубу, да якога, згодна сваей апініі, мае права даходзіць.

Абодвы кірункі, ўрэшці, больш менш пакрываюцца: дагоднай сабе лініей яны лічуць граніцу Польшчы да першага падзелу ў 1772 гаду.

---

*) Wł. Studnicki: „W sprawie stosunku politycznego Polski do jej ziem wschodnich“, Warszawa, 1919 г. Стр. 5.

IV. Гістарычные правы і гістарычные граніцы.

Формальна-юрыдычная аснова гістарычнага „права“ Польшчы на Беларусь. Конфузные параўнаньня. Апраўданьня моральнай вартасьці: а) польскі „культурны капітал“ на Беларусі; в) прысутнасьць этнографічнага польскага элемэнту; с) зацікаўленасьць касьцёлу. Гістарычные правы і самаазначэньне Беларусі.

Права Польшчы на граніцу 1772 гаду, зьяўляючаеся адным з глаўных постулятаў польскае усходнае палітыкі, апіраецца як на формально-юрыдычных, так і гістарычна-моральных асновах.

Вось як выкладае гэтые асновы праф. Оскар Галецкі, карыстаючыся мэморыалам дэлегацыі на міравую конфэрэнцыю ў Парыжу:

„Мы не маглі-б жаліцца на гвалт над нашымі правамі ў форме падзелаў, калі-б мы самі, хоць бы не задоўга да таго, пакарылі гэные землі сілай аружжа. У гэтым здарэньню гістарычнае права аказалося-б абасечным аружжам, каторае з гэткім жа правам магло зьвярнуцца супроць нас саміх. Аднак-жа ўсходную граніцу 1772 г. мы дасяглі ўжо за 400 гадоў прад тым, ў 1386 г. І што важней за усё, мы набылі яе ў XIV в. не шляхам безпраўнага уціску *(podboju)* і нават не шляхам вайсковай перамогі, для віду *(pozornie)* асьвячанай міравым трактатам: землі літоўска-беларускіе ў гра-

ніцах да падзелу, добравольна далучыла да Польшчы правамоцная дынастыя.“

„Люблінская унія, ласьне кажучы, і па сёняшні дзень не страціла сваей абавязваючай сілы, і павінна была-б быць формальна развязана абедзьвемі старанамі“.*)

З прыведзенай цытаты вынікае, што формальна юрыдычнае апраўданьне права свайго на граніцу 72 г. — г. зн. на тэрыторыю Беларусії, польская опінія бачыць ў тым, што поў-тысячалецьця таму назад Польшча аб'еднала гэтые землі дынастычнай комбінацыей пад бэрлам свайго караля.

Ня будзем доўга затрымліваццa на доказах нерэальнасьці гэтага „права“; ня будзем далёка хадзіць за прыкладамі.

У сьлед за голасам п. Галецкага, прывядзем апінію па таму-ж пытаньню, але толькі з другой прычыны, Д-ра Фэл. Конечнага:**)

„Спрэчка польска-чэская за Цешынскую зямлю выяўляецца як спрэчка за аснаўные прынцыпы пагляду на гістарычнае жыцьцё грамады. Адна старана, чэская, даводзіць, што ў XX веку трэба прыймаць пад увагу тое, што мело месца паміж князямі 600 гадоў таму назад, а польская старана заяўляе, што кожны народ мае права тварыць нацыональную дзяржаву.“

*) Prof. Oskar Halecki: „Granica z roku 1772 a nasz program obecny“, „Wschód Polski“, 1920 r., styczeń, Nr. 3; „Geneza i podstawy naszych praw historycznych do Litwy i Rusi“. Стр. 3.

**) Dr. Feliks Koneczny: „Czeskie a Polskie prawa do Cieszyńskiego“, Warszawa, 1919 г. Стр. 35—38. Цытата прыведзяна са усімі знакамі прыпыну аўтара.

„Чэхі уваскрашаюць упыраў дынастычнай крутні краямі і народамі, а мы клічам, каб раз на заўсёды перастаць краіць жывое цела народаў і дазволіць кожнаму народу жыць згодна патрабам лёгікі, учцівасьці і натуральнага бегу падзей“.

„Ці гэта прогрэсыўная пазіцыя, ці гэта гвалтоўнае адкіданьне паняцьцяў ў глыб сярэднявякоўя? Чэхі ўпрост хочуць, каб Цешын прызнаць за імі таму толькі, што вярхоўная улада там была чэская.

„Што гэта за мысьлі ў XX веку!! Няўжо-ж сьвет астанавіўся 600 гадоў таму назад і перастаў развівацца? Што гэта павінны быць за правы, каторые абасноўваюць сваё значэньне на звароце сьвету на 600 гадоў назад?! Гэта ня право, а безпраўе!

„Мы абвешчаем, як абвешчалі заўзёды, свабоду народаў, а чэхі хочуць, каб лёс народаў быў залежны ад волі дынастый 600 гадоў таму назад! Але-ж мы жывем ў 1919 годзе!

„Па-просту сказаць: далоў *(w kąt)* ўселякую сьвятасьць, далоў право народаў, далоў нацыональные ідэалы, калі ідзе гутарка аб грубай карысьці, аб матэрьяльным багацьці.

„Ніхай жа бароніць нас Бог ад таго, каб запанаваў ў сьвеце прынцып, што калі што небузь каму патрэбна, дык ён меў бы „право“... узяць гэнае сабе гвалтам!!“

Запраўды, ня ведае левая Польшчы, што робіць правая яе!

З пашаны да імяні Божаго, да якога польскіе вучоные прыбегаюць, калі справа ідзе аб Цешыне,

і аб якім лёгкадумна забываюць, калі гавораць аб Беларусі, — пакінем гэтае пытаньне ў супакою.

Што датычыцца доказаў моральнай вартасьці ў абарону граніц 1772 году, то першае месца ў гэтым кірунку займае заява палякаў аб „культурным капітале", які, бытцым, уложан Польшчай на беларуска-літоўскіх абшарах.

„Пасьля уніі", кажа Л. Васілеўскі, „калі ўсе землі Вялікага Князства Літоўскага былі адчынены для польскае шляхты, польскі элемэнт пачаў наплываць туды ўсё ў большай і большай масе, пашыраючыся нават да граніц Вітэбшчыны і Смаленшчыны, і ўсё сільней ўплываючы на [бела]рускую з мовы і культуры арыстокрацыю і шляхту літоўскую."

„Мова беларуская, мова агульнапрынятая *(potoczna)* пры дварэ вялікіх князёў і паноў літоўскіх, мова літоўскага правадаўства, ураду і канцэлярый, паволі заменяецца лацінай і мовай польскай".*)

Гордасьць беларускага народу — плод яго дзяржаўнага генія — літоўскі статут, друкаваный пачынаючы ад 1588 г. да 1613 г. ў мове беларускай, па загаду з Варшавы тлумачыцца на польскую мову, як на мову нова-дзяржаўную, дапаўняецца і адменяецца пастановамі польскага сойму.

„З краю з этнографічна беларускім і літоўскім насяленьнем, ў каторым поўнасьцю панавала беларуская культура, „Літва" паволі абертаецца ў тэрыторыю закалоту вышэйшай культуры польскай з менш сільнай беларускай; закалот паміж мовамі адбываўся як ў бягучым жыцьці, так і ў

*) Leon Wasilewski: „Kresy Wschodnie", Warszawa-Kraków", 1917 г. Стр. 36 і далей.

урадовым кірунку. Перамогшы ў першым, польскасьць павінна была яшчэ доўга займаць другараднае знячэньне ў другім. Да 1696 г. польская мова быда толькі цярпімай ў судовых і урадовых установах як мова старон, якой карысталіся з прычыны недастатнага веданьня мовы урадовай".**)

Урэшці ў 1696 г., г. зн. праз сто гадоў пасьля устаноўленьня рэлігіознае уніі, выдаецца закон, каторым беларуская мова, як мова урадовая забараняецца: „пісар земскі мае пісаць законы па польску і польскімі літэрамі".

Польскіе гісторыкі зазначаюць, што бытцым працэс польшчаньня Беларусі, ў форме „перамогі вышэйшай" польскай культуры над беларускай, адбываўся без прымусу, без уціску польскага ураду.

Ці гэта так?

Калі гэткага зместу прымус бычыць толькі ў цыркулярах міністэрства народнае асьветы, дык іх, натуральна, німа. Але калі ўспомніць, што асьвета таго часу была зьвязана з рэлігіей, жыла і развівалася ў манастырох і магнацкіх дворох, дык прасьледзіўшы гісторыю беларускіх брацтв і трагічную барацьбу іх за ўласную веру і нацыональнасьць, а так сама упорны адпор, які аказвалі польскаму двару і ураду ў гэтай справе беларускіе князі і земяне, — дык лёгка можна устанавіць, што ўсе захады для прымусовага зьніштажэньня беларускай нацыо-

**) Адзін ходкі ў XVI в. верш надта метка сьведчыць аб значэньні беларускае мовы ў старой „Літве": „Польшча славіцца лацінай, Літва працветае русчынай; бяз тэй ў Польшчы не прабудзешь, бяз сей ў Літве блазнам будзеш".

нальнай культуры, якіе ў тые часы былі магчымы, былі ужываемы.

Тутка ня месца падробна спыняцца на гэтым пытаньні, маючым чыста гістарычнае значэньне. Незалежна, ці сукосным прымусам, ці сваей досканальнасьцю польская культура брала верх над беларускай, але выводзіць з гэтага якіе небудзь „правы“ на тэрыторыю — не зусім лёгічна.

Мы можам прыпомніць палякам, што нямецкі „культурны капітал“ ў Пазнаншчыне ня меншы, а можа і большы, чым польскі на Беларусі; ня можна сказаць, каб культура нямецкая была ніжэйшай за польскую, але хіба хто небудзь з палякаў вызнае дзеля гэтага „правы“ Нямеччыны на гэтую польскую провінцыю?

Палякі павінны зразумець, што Беларусь можа толькі шкадаваць аб тым, што ў момант закалоту беларускай стыхіі з польскай, апошняя дзеля рожных прычын ўзяла верх. Лічучыся з фактам, беларускі народ ставіць крыж на мінулым; ён з працэнтамі вярнуў Польшчы яе „культурны капітал“ хоць бы ў асобе Адама Міцкевіча і Ст. Монюшко. Выхоўваць далей на сваей ніве плады для чужога стала, а тым больш, вызнаваць якія небудзь „правы“ на сваю ніву з боку суседзяў — рэч ў нашы часы безнадзейная.

Стараюцца умацаваць гісторычные правы другім падходам:

„Трэба падкрэсьліць“, кажа п. Галецкі, „што Польшча па-просту не мае права адмаўляцца наагул ад якого бы то ні было асколку польскага насяленьня, каторы жадае захаваць з ею сувязь.

Ужо адзіная гэткая адмова ад зямлі, за якую умiралі нашы продкі ў бязчысленых войнах і паўстаньнях, гвалтавалабы нашые самые сьвятые пачуцьця".*)

Нам здаецца, што гэта ссылка больш абасечна вострая, чым ссылка на вышэйвылажаные формальна-юрыдычные аргумэнты. Так сама і Масква, з якой Польшча ўвесь час змагалася за Беларусь, праліла роўно гэтулькі крыві за яе, сколькі і Польшча! Дык яна мае такіе самые „правы на Беларусь", як і Польшча! Расейскі урад заўсёды, пачынаючы ад Аляксея Міхайлавіча і да Мікалая II, старэнна гэта „падкрэсьліваў".

На гэта палякі звычайна адказваюць, што паміж іх „падкрэсьліваньнем" і расейскім, — вялікая рожніца. Што расейцы ня жылі на Беларусі, ня былі яе аборыгенамі, што абаранялі яны не сваё, але „заграбілі" чужое.

Прызнацца, ў гэтай спрэчцы, дзе ў палякаў „сваё" і дзе ў расейцаў „чужое", можна лёгка заблутацца і забыцца, што зямля, аб якой ідзе гутарка—беларуская. Як гэта ня дзіўна, але гэткая забыўчывасьць ў разгары спрэчкі досьць часта здараецца, як гэта было за часоў „адкрыцьця" Беларусі ў 60 годох.

Мы можам спытацца палякаў: няўжо-ж Польшча можа прэтэндаваць на землі быўшага свайго саюзьніка—Вялікага Княства Літоўскага—як на свае толькі таму, што яна бараніла іх ўласнымі сіламі? Дык жа гэта было яе абавязкам павадле умовы, дзякуючы каторай гэтые землі „дабравольна аб'

*) Prof. Oskar Halecki: „Granica z roku 1772 a nasz program obecny." („Wschód Polski", nr. 4, Luty 1920 r.) Стр. 2.

едналіся пад Каронай Польскай“? Было-б сьмешным лічыць, што калі Расея, ці Англія, баранілі ў мінулай вайне Францыю, то бальшавікі, ці сучасны ангельскі урад маюць „права“ на кавалак французкай тэрыторыі.

Урэшці, калі ўзяць паўстанцаў, біўшыхся з расейскім самаўладцтвам, то-ж яны біліся сьвядома не за Вялікае Князства Літоўскае і не за Беларусь, а за Польшчу, за ўваскрашэньне польскага каралеўства. Беларусь яны разглядалі як простую частку Польшчы, таму, што на ей жылі, працаю яе мужыкоў карміліся і ў гэткім сэнсі жадалі захаваць яе і надалей.

Нам здаецца, што за Беларусь, за родную сваю зямлю, больш за ўсіх пацярпеў і больш за ўсіх праліў крыві сам гаспадар яе—беларускі народ. Ня трэба для гэтага ўспамінаць колосальные руйнацыі і надлюдзкіе цярпеньня, за ўвесь час польска-маскоўскіх войн. Годзі прыпомніць жуткіе малюнкі ўчарашняга дня — „Вялікага пераходу“ беларусаў ў 1915 годзе. На няшчасьце для народу і яго старонкі ўсе гэтые вялікіе ахвяры клаліся да сяго часу на чужы аўтар.

Аргумэнт „Стражы Крэсовай“ аб тым, што каля 1/5 жыхароў Беларусі вызнаюць каталіцкую веру і што дзеля гэтага адзінаверчая Польшча ня можа быць спакойнай за іх долю — мы пакінем ў старане. Апекуны расейскага праваслаўя заўсёды карысталіся тым жа манэўрам. Ён, запраўды, па выразу Д-ра Канечнага, адкідае нас ў далёкіе часы сярэднявечча, калі дзеля дзяржаўных мэт ўсе способы былі дазволены.

Ня гледзючы на тое, што „правы“ Польшчы на граніцы 1772 году, супярэчны неабасноўны і, наагул, не сур'ёзны, польская думака хапаецца за іх з дзіўным упорствам і ня можа зжыць гэты стары перажытак. Ці скрыта, ці яўна, але гэтым непрыемным перажыткам заражаны да сяго часу амаль што ня ўсе польскіе кругі і толькі з боку некаторых, рэдкіх людзей яны сустрэчаюць справядлівую дагану.

Мы ня можам стрымацца, каб ня прывесьці тутка голасу аднаго з выдатнейшых польскіх вучоных — праф. І. Бодуэн-дэ-Куртэнэ. *)

„Ці можна, наагул, дапусьціць застасаваньне прынцыпу „гістарычных граніц“ пры вырашэньні практычных палітычных пытаньняў сучаснага моманту? Бо амаль што не заўсёды, так званае, „гістарычнае права“ ёсьць права гвалту, споўнага ў мінулым“.

„Ссылка на „гістарычные правы“ зьяўляецца прычынай безупынных воен з мэтай заваяваньняў і адваяваньняў. „Гістарычнае права“ немцаў на Эльзас і Лётарынгію, г. зн. на землі, згодна апініі нямецкіх „патрыётаў“, здрадна атарваные ад іх французамі ў XVII сталецьці, было повадам нападу немцаў на Францыю ў 1870 г. і грубага гвалту, учыненага немцамі над Францыей праз атарваньне ад яе гэтых провінцый, жыхары каторых лічылі сябе грамадзянамі Францыі“.

---

*) Проф. І. Бодуэн-дэ-Куртэнэ: „К вопросу о восточных границах Польши“. Гл. I — Историческія права и имперіализм. („Варшавское Слово“, № 91—1920 г.)

„З свайго боку „гістарычнае права“ французаў на Эльзас-Лётарынгію жывіло ў іх пачуцьцё рэваншу і жаданьне помсты і было аднэй з асна-ўных прычын яшчэ ня скончанай ўсясьветнае бойні і ўсясьветнага ўзаеманішчаньня“.

„Ссылаючыся на свае „гістарычные правы“, будучая змацованая і адбудованая Расея можа прэтэндаваць на аб'еднаньне з ей нават „Привисленьня“, не гаворучы ужо аб ўсей Беларусі, аб Украіне, аб Літве і г. д., дзеля таго, што ўсе гэтые краіны ўходзілі калісь ў склад гістарычна істнаваўшай „вялікай Расеі“.

„Ссылаўся-ж вярхоўны галоўнакамандуючы вялікі князь Мікалай Мікалаевіч, выпускаючі сваю славетную адозву да „братоў“, г. зн. „галічан-рускіх“, на гістарычные ўспаміны аб валадзеньнях Осмомысла, Гостомысла, Івана Каліты, Сьвятаполка Акаяннага і інш. „собирателей русской земли“, як аб землях, ўхадзіўшых ў склад Русі, „адзінай, непадзельнай“.

„Праўда, гэта было шмат сталецьцяў таму назад, між тым як граніцы Польшчы 1772 г. адлеглы ад нас ўсяго толькі на 150 гадоў. Але-ж гэта рожніца толькі лічэбная, а не гатунковая; прынцып застаецца той самы, імя-ж яму — „гістарычнае права“ . . .

Прэдстаўляецца, ўрэшці, цікавым разгледзіць тые адносіны, якіе істнуюць паміж правам Польшчы на граніцу 1772 г. і ідэяй самаазначэньня народаў, асабліва ідэяй беларускага адраджэньня.

Запраўды, калі Польшча мае права на амаль што ня ўсю Беларусь, то што-ж застаецца бела-

рускаму народу, якімі правамі на ўласную зямлю ён валадае?

Трэба аддаць справядлівасьць палякам, што пры ўспаміне аб гэтай старане справы, яны раскланіваюцца з звычайнай сваей абычайлівасьцю.

Разглядаючы пытаньне аб прынцыпах адбудовы ўсходу Эўропы і паказваючы, што найлепшым способам для гэтага паслужыў-бы зварот Польшчы яе гістарычных граніц, проф. Галецкі задае сабе пытаньне: „насколькі гістарычные правы, выцекаючые з мінулага, могуць быць пагоджаны з другімі правамі, ад мінулага незалежнымі, якіе вынікаюць з сучасных адносін, г. зн. з правамі, ўзнікаючымі з прынцыу самаазначэньня народаў, які цяперыка прызнаны ўжо ўсім цывілізаваным сьветам“.

„Абмылокава было-б лічыць“, адказвае ён, „што бытцым гэты прынцып выключае ўселякую сілу гістарычных правоў. Але ня можа быць мовы аб тым, каб гэтые правы, — вынік імкненьня папярэдніх пакаленьняў — былі пакінуты без ніякай увагі *(stosowano bezwzględnie)*, асабліва ў тым здарэньню, калі імкненьня жывучага цяперка пакаленьня йдуць ў іншым кірунку“.

„Лічучыся з агульнымі вытычнымі, выцякаючымі пры разглядзе мінулага, трэба дапасаваць гэтые апошніе (гістарычные правы) да сучасных імкненьняў і патрэб. Тутка справа ідзе толькі аб тое, каб не парушыць істоты гістарычных традыцый, каторые яшчэ сягоньня маюць жывотную сілу, і зьмяніць толькі тое, што зьяўлялося пера-

ходнай адзнакай *(przejściową cechą)* вядомых непаўтараючыхся пэріодаў мінулага.“)*

З прыведзенага, даволі невыразнага, тэксту можна зрабіць вывад, бытцым ссылка на гістарычные правы ані не пярэчыць прынцыпу самаазначэньня нацыональнасьцяў. Трэба толькі, каб гэтые правы былі дапасаваны да сучаснага стану рэчэй, каб косьцюм Ягайлы быў перашыты згодна вымаганьням сучаснай моды.

Як жа-ж далёка можа йсьці гэтае „дапасаваньне“?

Прыведзеная цытата, на жаль, не дае на гэтае пытаньне адказу, ня гледзючы на тое, што, фактычна, тут, як кажуць, шпунт выстыркае. Калі-ж ўглядзецца крытычна ў гэтую неясную формуліроўку, дык можна заўважыць, што патрэбнага адказу яна наагул даць ня можа.

Праф. Галецкі як бы хоча скрыць сам ад сябе, што, калі прыняць за аксіому право Польшчы на граніцу 1772 г., дык ня гэтае право трэба будзе дапасоўваць да сучасных варункаў, г. зн. да права народаў на самаазначэньне, але, наадварот, самаазначэньне народаў трэба будзе дапасаваць да „гістарычных правоў“.

Інакш кажучы, дапускаць самаазначэньне народаў быўшага Княства Літоўскага можна будзе толькі тагды, калі гэтые народы згодзяцца на правы Польшчы на граніцу 1772 г. і зробяць з гэтага належные вывады.

Явішча, не пазбаўленае даўсьціпнасьці, а нават грынічучае з парадоксам! Выходзіць, што бела-

*) Prof. O. Halecki: „Granica z roku 1772 a nasz program obecny“, Wschód Polski, nr. 3, 1920 r. Стр. 5—6.

рускае адраджэньне — рэч безварунковая, што адраджаючаяся Беларусь — павіна быць. Але гэтае адраджэньне — прэзумiравано: яно павiнно адбывацца ў граніцах 1772 г., г. зн. ў межах польскае дзяржавы.

Мы павiнны паставiць точку над „i“ i са ўсей рэскасьцю, на якую здольны, ўскрыць фальш падобных нялепасьцяў. Нiякай прэзумцыяй, чым бы яна нi дыктавалася, адраджэньне Беларусi кiравацца ня можа: дарога яе, як зазначана, — дарога чыстай лёгiкi i здаровай нацыональнай сьвядомасьцi.

V. Sacro egoismo.

Ідэалёгія прэсьціжу і патрэбнасьці: *Macht vor Recht.* Мера зацікаўленасьці Польшчы на Беларусі. Крыху цыфр: а) Параўнаньне тэрыторыі і насяленьня; в) польская земляўласнасьць на Беларусі; с) Беларусь — як рынак. Саліднасьць агульных экономічных пэрспэктыў.

„У кожным, хоць бы самым далёкім куточку гэтае краіны, авеянай чароўнай панадай успамінаў, можна знайсьці рэальнае значэньне яго для Польшчы з боку экономічнага, комунікацыоннага і стратэгічнага.“

Проф. О. Галецкі.

Другая група тэорый, як вышэй заўважана, падыходзіць да пытаньня аб ўсходніх граніцах Польшчы ня з пункту погляду права, але з пункту погляду патребнасьці.

Прэдстаўнікоў гэтае групы цікавіць пытаньне не аб тым, ці мае Польшча права прэтэндаваць на граніцы 1772 году, але ці зможа́ яна узмацаваць гэтые прэтэнсіі сілай. Яны не турбуюцца аб якім небудзь юрыдычным апраўданьні сваіх дамаганьняў, для іх не істнуюць аргумэнты, маючые моральную абавязковасьць. Адзіным апраўданьнем для іх зьяўляецца добра, па іхняй думцы, зразу-

мелы інтэрас дзяржавы, а адзіны аргумэнт, да якога яны прыбегаюць баронячы сваю тэорыю,— гэта кулак.

„Macht vor Recht“ — кажуць яны. Сьвет збудован на сіле, на прымусе, на панаваньні сільнага над слабым. Жыць пад сонцам можа толькі сільны, і ў яго сіле, ў яго перавазе — яго права і апраўданьне.

Вышэйшай ступені праяўленьня сваіх творчых сіл, а разам з тым вышэйшай ступені свайго дабрабыту, народ можа дасягнуць толькі тады, калі будзе арганізаваны ў запраўды моцную дзяржаву, каторая магла-б разсунуць межы свайго ўплыву да ўсясьветнага значэньня. Дзяржава павінна быць моцнай ў сьціслым значэньні гэтага слова — яна павінна мець добра збудаваную армію, акуратны „жалезны кулак.“

Чым нацыя мацней мілітарна, тым яна пэўней сябе, тым менш яна абмежана староннымі ўплывамі і суседзямі, і тым больш свабодна яна для свайго жыцьця.

Ад ступені мілітарнай сілы дзяржавы залежыць магчымасьць падбіць пад сябе іншые народы, прымусіць іх служыць сваім мэтам, развярнуць шырока ўласную нацыональную культуру і, карыстаючыся пад'ярэмнай працай і багацьцямі малых народаў,— даць сьвету ўсё тое, на што вялікадзяржаўны народ здолен. Дзеля гэтага, толькі сільнаму, вялікаму народу адчыняны шляхі жыцьця; малым і слабым нацыям месца німа: яны павінны шчезнуць з аблічча зямлі, ці растапіцца без астатку ў стыхыі вялікага народу.

Усясьветная рэзьня, сьведкамі каторай мы былі, разам з мільёнамі людзей, падрэзала і гэтую ідэолёгію, імя каторай — мілітарызм і імпэріалізм. Яна чуць было не утапіла ў чалавечай крыві гэтае выроднае дзіцё нашай матэріалістычнай эпохі. Але ўсё-ж такі упыр выплывае і прадаўжае атручаць сваім смарадным тхненьнем жыцьцё народаў на зямлі.

Значна павевае гэтым тхненьнем ў сучаснай Польшчы.

Чытачу зразумела, што пад маскай гэтага імпэріалізму, пад маскай дзяржавы, якой служыць паднятая да фэтіша мілітарная сіла, схованы самы звычайны клясовы інтэрас.

Не народ, не нацыя ў цэлым імкнецца да панаваньня над сабе падобнымі, а пэўная кляса народу. Тая кляса, якая не жыве сваей уласнай працай, але потам вялікае грамады людзей. Яна кіруе справамі дзяржавы і, ў мэтах павялічаньня сваіх карысьцей, ў мэтах пашырэньня звароту свайго капіталу, цягне за сабой урадовую ўладу на здабыцьцё новых рынкаў. Яна ўладае ўсімі дзяржаўнымі установамі, трымае ў сваіх руках прэсу і так сплетае свае інтэрасы з інтэрасамі народнага гаспадарства, што звычайна ня можна адрожніць, дзе канчаюцца першые і пачынаюцца другіе.

Ня польскі народ і не працоўные яго станы зацікаўлены ў тым, каб праглынуць Беларусь, але польскі капітал ў асобе вялікіх абшарнікаў і фабрыкантаў. Для іх польская дзяржава зьяўляецца простай машынай для утрыманьня свайго палажэнь-

ня на Беларусі, для забаспечаньня сабе сваіх правоў ў ей, для абароны сваіх аграмаднейшых маёнткаў і даходаў.

Вялікіе магнаты і абшарнікі на Беларусі, валадаючые Польшчай, зацікаўлены ў тым, каб і Беларусь падпала той машыне, каторай яны кіруюць, каб яна ня вырвалася з пад іх гаспадарскае апекі. Беларусь ім патрэбна як паветра; страціўшы яе, яны страцяць сваё богацьце, сваі ўплывы і свае прывілейнае палажэньне ў дзяржаве, якое ім дае карыстаньне чужой працай. І дзеля гэтага, яны ўселякімі захадамі стараюцца утрымаць Беларусь пры сабе, сьвядома змешываючы свае інтэрасы з інтэрасамі польскае дзяржавы.

Каб нам было ясна, наскольki рэальна небаспека для адраджаючайся Беларусі з боку сучаснае магнацкае Польшчы, пастараемся хоць крыху паказаць меру зацікаўленасьці яе Беларусьсю. Зазначым пры гэтым, што мы будзем карыстацца выключна польскімі крыніцамі, не падпарадкуючы іх нават крытычнаму перагляду; дзякуючы гэткай пастаноўцы, на наш погляд, атрымаецца больш выразнае ўражаньне ад той агітацыі, якую вядуць прэдстаўнікі польскіх агрэсыўных кругоў.

Перш на перш зазначаюць, што этнографічная Польшча ня мае натуральных стратэгічных граніц. Лічаць, што лініі рэк Нарэва і Буга ня могуць служыць гэткай граніцай, і што патрэбнай граніцай зьяўляецца лінія рэк Дняпра, Бярэзіны і Прыпяці. Іншымі словамі, лічуць, што толькі ўключэньнем тэрыторыі Беларусі прыблізна па лініі граніцы 1772 года, Польшча здабывае тую аба-

ронную лінію, каторая дасьць ей магчымасьць цьвёрда процістаяць будучаму напору з боку Расеі.

Пытаньне гэтае настолькі спэцыальна вайсковае, што мы ня можам дэтально яго абгаварываць. Хочам толькі адзначыць, што гэты аргумэнт зусім не зьвертае увагі на Беларусь, бытцым яе німа на мапе Эўропы, бытцым на месцы яе пустое поле. Такая пастаноўка справы нічога добрага ні Польшчы, ні Расеі, ні Беларусі не абецае. Пакуль яшчэ ня ведама, якую стратэгічную лінію будзе лічыць для сябе патрэбнай Расея, каторай Польшча так баіцца. Ёсьць грунт думаць, што акурат яна зазначыць як патрэбную граніцу — лінію Буга і Нарэва. Пытаньне гэтае, па самай істоце сваей, дабачаючае ў народзе звычайнага воўка, павінна вырашыцца голай сілай. І калі псыхоз вайсковага шалу ў бліжэйшай будучыне не развеецца, дык мы будзем сьведкамі новай рэзьні, чароднага вынішчываньня людзей. Ня ведаем, хто з палякаў з чыстым сэрцам і спакойнай сьвядомасьцю пойдзе на сустрэч такім плянам.

Прывядзем цяпер некаторые цыфры, устанаўляючые стасунак абшару тэрыторыі Беларусі і яе насяленьня, да терыторыі і насяленьня Польшчы, карыстаючыся, паўтараем, польскімі крыніцамі.

Згодна данным *„Rocznika Polskiego“* проф. Д. Ромэра і І. Вейнфельда за 1910 год, (прыймаючы пад увагу натуральны прырост насяленьня на 1.5 % і адлічаючы 0,1 % на утраты вайсковага часу), цыфры тэрыторыі і насяленьня Беларусі і

Літвы, з аднаго боку, і бязспорна этнографічных частак Польшчы з другога, выяўляюцца ў 1920 г. так:

Найменьне	Тэрыторыя ў кв. кілёмэтрах.	Насяленьне ў тысячах.
1. Беларусь і Літва . . .	304	14,525
2. Каралеўства Польское .	127	14,200
3. Прускі забор (Познань, зах. Прусія і інш.) . . .	80	7,625
4. Аўстрыяцкі забор (Галіцыя, Цешынскі Шлёнзк) .	80	9,765

Дзеля таго, што этнографічная тэрыторыя Літвы, згодна польскіх крыніц,*) займае 46,663 кв. кіл., а насяленьне гэтае тэрыторыі, прыймаючы пад увагу натуральны прырост, роўна 2,460,000 жых., то выходзіць, што тэрыторыя самой Беларусі становіць 258,000 кв. кіл., а лік яе жыхароў 12,125,000 душ.

Цікава параўнаць гэтые цыфры з цыфрамі, устанаўляючымі тэрыторыю і насяленьне Польшчы ў тым выглядзе, як аб гэтым пастанавіла Вэрсальская умова:**)

*) Гл. M. Świechowski: „Żywioł polski na ziemiach litewskich", Zakopane, 1917 г. Tablica I, Ziemie W. Ks. Litewskiego — obszar litewski.

**) „Mapa Rzeczypospolitej Polskiej z granicami, ustalonemi w traktacie pokojowym z niemcami". Wydanie III, ułożył J. Zabiełło, Paryż-Kraków 1919 г.

Дзяржавы	Тэрыторыя ў кв. кілёмэтрах.	Насяленьне ў тысячах.
1. Польшча . . . . . . (уключаючы Карал. Польскае без паўн. часьці Сувальскае губ., з паветамі Беластоцкім, Бельскім і Сакольскім; Галіцыю з плебісцытарнай Цешынскай тэрыторыей, Прускі забор)	251,000	25,000
2. Беларусь	258,000	12,125

З гэтага мы бачым, што тэрыторыя Беларусі ў граніцах 1772 года, г. зн. ў граніцах, каторые зыходзяцца з плянам прылучэньня да Польшчы „гістарычнае Літвы“, правышае тэрыторыю самае Польшчы на 8 тысяч квадр. кіл., а насяленьне яе становіць прыблізна палавіну насяленьня ўсей Польшчы.

Адно голае прыраўнаньне гэтых цыфр гаворыць аб многім.

Ня менш яскрава сьведчаць аб меры зацікаўленасьці Польшчы цыфры польскай зямлеўласьнасьці на Беларусі.

Са ўсяго ліку зямлі беларускай — 258,000 кв. кіл., згодна польскім крыніцам маецца: 31, 2% зямлі аромай,, што становіць 80,496 кв. кіл; 10, 6%

сенажатнай — 27,348 кв. кіл., і 32, 5% маецца пад лесам — 83,850 кв. кіл.*)

Паводле вычысьленьняў п. Сьвехоўскага,**) ў руках палякаў на Беларусі і, па яго орігінальнаму выражэньню, ў руках „насяленьня зьмешываючага сябе з палякамі“, знайходзіцца на ўсім абшары быўшага Вялікага Княства Літоўскага (за выключэньнем Сувальскай губ.) — 140,000 кв. кіл. зямлі, — не шмат, паводле яго слоў, меней, чым ў польскіх руках на ўсіх этнографічных землях Польшчы, ўзятых разам.

Адлічаючы з гэтага ліку валадзеньня палякаў ў Ковенскай губ., дзе яны становяць каля 60% агульнага абшару зямлі***) (ці 40.260 кіл.), мы бачым, што лік памешчыцкай зямлі на Беларусі, паводле польскіх данных, даходзіць да 115,000 кв. кіл., другімі словамі, каля 45% ўсей беларускай зямліцы належыць памешчыкам. Ўся гэта зямля знаходзіцца ў большай часьці ў руках вялікіх абшарнікаў, маёнткі каторых, ўключаючы лясы, сягаюць часта на тысячы і дзясяткі тысяч дзесяцін.

„Ня гледзючы на конфіскацыі і напраўленая супроць палякаў законадаўства“, гаворыць п. Ольшэвіч, „вялікая зямельная ўласнасьць знайходіцца,

*) Wł. Studnicki: „Północno-wschodnie ziemie dawnej Rzeczypospolitej Polskiej“. Referat Biura Kongresowego, Warszawa 1919. Стр. 12.

J. Olszewicz: „Znaczenie gospodarcze Litwy i Białej Rusi“, Warszawa 1920, Стр. 9 і 12.

**) M. Świechowski: „Żywioł polski“. Стр. 44.

***) M. Świechowski: Żywioł polski“, Tablica II, własnożć ziemska.

галоўным чынам, ў польскіх руках, следуючым парадкам дзелячыся па губэрніях:*)

Губэрнія	Зямля ў гэктарах	У %% адносшаньню да усей вялікай прыват. уласнас.
1. Горадзенская	620,012	43,1
2. Віленская	1,225,292	60,3
3. Менская	1,582,680	49,5
4. Магілеўская	665,990	27,9
5. Вітэбская	773,900	38,7
Усяго . .	4,866,874	45,9%

Ня меней важнай зьяўляецца Беларусь для польскага капіталу як рынак дастаўкі сырца і збыту гатовых фабрыкатаў.

Беларусь належыць да краёў з вельмі высокім працэнтам лясных абшараў. Агульны лік лесу, як паказана вышэй, лічыцца амаль што ня 9 мільёнаў гэктараў:

Губэрніі	Лясны абшар ў гэктарах	На 1 жыхара прыпадае араў
1. Горадзенская	885,334	43,2
2. Віленская	1,254,398	63,3
3. Менская	3,640,323	122,8
4. Магілеўская	1,770,149	75,8
5. Вітэбская	1,404,327	73,7
Агулам . .	8,955,531	75,7

*) W. Olszewicz: „Znaczenie gospodarcze Litwy i Białej Rusi“, Стр. 37.

Прыймаючы пад увагу, што нормальны лік лесу, прыпадаючый на аднаго жыхара становіць 31 акр., дык мы убачым, што Беларусь ўладае лясным багацьцем ў два разы большым, чым патрэбна на яе ўласны ужытак.

У той самы час, ніводная частка этнографічнае Польшчы (за выключэньнем Усходн. Прусіі) далёка не дасьцігае патрэбнай нормы, апушчаючыся ў Каралеўстве нават да палавіны патрэбнага ліку (толькі 17 ар. на жыхара).

„Бяз боязьні дапусьціць вялікую памылку“' згодна вычысленьням п. Ольшэвіча „вываз лясных матэрьялаў з Беларусі можна цаніць на 80,000,000 рублёў. У пераводзе на польскіе маркі па сярэдняму курсу 1920 году гэта выразіцца ў астранамічнай цыфрэ з десяцьцю нулямі.

Значны лік дае Беларусь сена. Агульны збор яго па данных 1913 г. выразіўся па пяці вышэй паказаных губэрніях ў 41,730 цэнтараў (250 міл. пудоў), што становіць каля $^2/_3$ ўсяго сена, атрыманага ў Польшчы. „Каліб толькі хоць часткова павялічыць прадукцыю сенажацяў Беларусі“, гаворыць п. Ольшэвіч, „дык яны ня толькі б задаволілі патрэбу Польшчы, але прывялі-б да вялікага экспорту сена на захад.“

Безумоўна большае значэньне мае для Польшчы беларускі лён і пенька. Збор іх па асобных губэрніях вельмі вялік:

Губэрніі	Плошчадзь засева ў гэктарах.		Збор ў Q.	
	лён.	канопля	лён.	канопля
1. Горазенская .	12,793	1,776	161,571	17,352
2. Віленская . .	22,827	—	236,550	—
3. Менская . .	24,349	5,540	322,489	54,348
4. Магілеўская .	37,965	15,360	335,585	156,360
5. Вітэбская . .	56,889	1,471	336,360	13,587
Агулам .	157,823	24,147	1,422,555	241,647

Прыймаючы пад увагу, што 52% польскай прамысловасьці ёсьць прамысловасьць тэкстыльная і што да вайны гэтая прамысловасьць апрацоўвала амаль што выключна сырэц, прывожаны з Расеі, можна сабе уявіць, якое выключнае значэньне ставіць сабой для польскага капіталу наш лён і пенька. Пры агульным падрахоўваньні, лік гэтага сырцу будзе заўсёды давольны, каб пакрыць патрэбу польскай тэкстыльнай індустрыі.

Разам з пастаўкай сырца, Беларусь зьяўляецца найбольш танным рынкам збыту польскага гатовага фабрыкату. У нормальны час каля 75% агульнага вывазу Каралеўства састаўляў вываз гатовага фабрыкату; з гэтага ліку — 9/10 вывазу йшло ў першую чаргу на Беларусь і Украіну. Вываз на захад — ў Нямеччыну і Аўстрыю — быў да вайны нікчэмны (1/10 ўсяго ліку!), а пасьля вайны ён будзе наагул немагчымы. Гэта мела месца таму, што польская прамысловасьць давала тые фабры-

каты, якіх даволі даваў захад, і з якімі польскі фабрыкат ня мог канкураваць ні па цане, ні па гатунку. Фабрыкат гэты ня мог пранікаць нават далёка на ўсход, дзеля таго, што яго пабівала прамысловасьць цэнтральнага расейскага району. Што датычыцца, між іншым, ўсялякіх тэхнічных матэрьялаў, дык вываз іх скіроўваўся выключна на ўсход, г. зн. на Беларусь і Украіну, становячы 99/100 ўсяго вывазу.

Адзіна, што Польшча ад часу свайго дзяржаўнага істнаваньня хоць па троху вывозіла заграніцу, дык гэта ... беларускі сырэц, які яна забірала ў пэрыод окупацыі. Дзякуючы такому парадку, Беларусь, вульгарна кажучы, заставалася „пры пікавым інтэрасе“: яна павінна была купляць ў Польшчы яе дрэнны і дарагі фабрыкат і даваць за гэта свой сырэць, так патрэбны захаду і так добра там аплачываны. Замест таго, каб прадаваць свой лён і пяньку ў Лёндан, ці ў Амстэрдам, і атрымліваць за іх высокіе цэны ў ангілйскіх фунтах, ці голендэрскіх гульденах. яна павінна была прадаваць іх ў Варшаву і атрымліваць нічога не вартые польскіе маркі, за якіе магла купіць ізноў толькі польскі фабрыкат.

Толькі дзякуючы беларускаму сырцу, якой яна перапрадае захаду, Польшча можа утрымліваць на пэўнай высаце сваю валюту. Да пэунай меры высата польскае валюты будзе трымацца пры варунку, калі Польшча перахопіць магчымасьць даваць ад сябе ўселякіе прамысловые концэсіі на Беларусі (ў першую чаргу — на эксплёатацыю лесу,

праведзяньне каналаў, утылізацыю так зван. „белага вугаля“ — рэк і г. д.)

Урэшці, не апошнюю ролю ў гэтым сэнсі будзе адыгрываць мандат на адбудову зруйнаваных вайной заходных паветаў Беларусі, на які мандат Польшча мае вялікую ахвоту і які, звычайна, будзе праводзіцца рэальным прылажэньнем ў форме заграмічнай валюты.

Зьвернем кароткую увагу яшчэ на адну старану гэтае справы. Калі глянуць на географічную карту Беларусі, дык відаць, што праз яе тэрыторыю праходзяць шляхі зносін паміж Балтыцкім і Чорным морам. Стары шлях з Рыгі ў Адэсу ляжыць акурат па беларускай зямлі. Улада, якая узмацуецца на гэтых тэрыторыях, будзе мець да свайго распараджэньня найбольш танные і таму найбольш выгодные шляхі паміж гэтых двух марэй па рэках Дзьвіне-Дняпру з аднаго боку, па Нёману-Прыпяці з другога і па Нёману-Бугу з трэццяга. Гэтые шляхі найбольш прыгодны для транзіту цяжкіх тавараў — лесу, лесных матэр'ялаў, дроў, пянькі, скоту, скур і г. д., каторымі багата Беларусь. Валадаючы гэтымі шляхамі, Польшча неунікнёна будзе мець гегемонію над балтыцкімі портамі і будзе эканамічна душыць ўсе балтыцкіе дзяржавы, а так сама і Украіну.

Калі-б зьдейсьніліся пляны Польшчы аб граніцы 1772 году, дык яна бы запанавала над усім тавараабменам ўсходу Эўропы.

Да вайны, ведама, ўвесь увоз расейскай імпэрыі ў першую чаргу выкарыстоўвала Нямеччына: 3/4 усяго таргаваго балансу Расеі праходзілі праз

яе рукі, выражаючыся ў круглай суме 3 міл. залтых рублёў. Калі Польшча зьдзейсьніць проэкты сваіх капіталістычных кругоў і запраўды захопіць Беларусь ў граніцах 1772 году, дык гэтым самым яна перайме ня толькі мінулую ролю Нямеччыны. але так сама Астрыі і, ў часьці, Румыніі: Лібава, Рыга, Віндава і Рэваль — на поўначы і Мікалаеў, Адэса на поўдні—будуць фактычна ў яе распараджэньні. Уся быўшая сухапутная граніца Расеі з Нямеччынай і Аўстрыей (а па часьці і з Румыніей, ў сілу залежнасьці Украіны ад водных шляхоў Беларусі) — будзе так сама ў яе руках. Гэткім чынам, увесь вываз быўшай Расеі ў Нямеччыну, Чэхію, Вэнгрыю, Аўстрыю і ў львінай долі ў другіе староны, так сама як і амаль што ня ўвесь увоз гэтых краін на ўсход, — пойдзе праз Польшчу.

Прыймаючы-ж пад увагу, замкнутасьць ўсходніх граніц на працягу шасьці гадоў вайны, выкліканае гэтым і бальшавіцкай гаспадаркай аграмаднае апусташэньня спажывецкага рынку ўсходу, і надзвычайную патрэбу заходных рынкаў ў ўсходным сырцу, — можна сабе уявіць, якіе колосальные пэрспэктывы адчыняюцца перад Польшчай, калі яна зьдзейсьніць плян захопленьня граніцы 1772 году.

Рэалізаваць гэтые пэрспэктывы Польшча можа толькі пад тым варункам, калі будзе гаспадарыць на Беларусі, як ў сябе ў даму, калі аберне Беларусь ў свой ўнутраны рынак. Толькі палітычная гегемонія Польшчы над Беларусьсю можа забаспечыць ей ў поўнай меры гегемонію экономічную. Як толькі Беларусь высьлізьне з арбіты

польскае дзяржанўасьці, як толькі яна будзе мець свабодную руку ў сваей экономічнай палітыцы — інтэрасы польскага капіталу на гэтых вялікіх абшарах ў значнай меры пахітнуцца.

VI. Спробы конкрэтнага развязаньня беларуска-польскіх ўзаемаадносін.

А. Проэкт інкорпорацыі.

„Палякі могуць стаць вялікім народам і Польшча зможа зьдзейсьніць свае даўные гістарычные заданьня толькі валадаючы ўсходнімі землямі,“ — вось аснаўны лёзунг польскага імпэріалізму, своеродна перафразаваўшага для сябе знамянітую фразу Вільгэльма II аб „будучыне вялікай Нямеччыны — на водах“.

Паглядзім, які рэальны зьмест гэтага лёзунга, і што нясе ён для Беларусі.

Перэтварэньне палякаў ў „вялікі народ“ разумеецца тут ў простым сэнсе: польскі народ павінен вырастаць лічэбна, занімаць усё болей і болей месца для свайго існаваньня, забаспечваць свайму росту адпаведные спрыяйные варункі і г. д.

Лічэбны рост палякаў забаспечан, дзеля таго, што удваеньне ліка жыхароў мае месца кожные 45 гадоў. Праз гэты час этнографічная Польшча, бытцым, ня зможа умясьціць у сябе 25 міл. чалавек і павінна будзе даваць вядомы працэнт свайго насяленьня на эміграцыю. Працэнт гэты будзе для Польшчы згублен. Ён ня будзе спрыяць узма-

цаваньню сіл польскае дзяржавы, з прычыны адарванасьці сваей ад роднага грунту; ён ня будзе захован і як нацыональная сіла, дзеля таго, што будзе асіміляваны на новай бацькаўшчыне.

Гэты элемэнт трэба, чаго бы гэта ні каштавала, захаваць, калі ня ў межах этнографічнае Польшчы, дык ў такой старане, дзе ён быў бы ня толькі сам асіміляваны, але, на славу Польшчы, асіміляваў бы чужых. Мэты гэтай дасьцігае калёнізацыя ўсходніх зямель.

Пры атсутнасьці ў Польшчы калёній на афрыканскім, ці на азіяцкім контынэнце, ролю „аддушыны" для перанасялёнай Польшчы павінна адыграць Беларусь.

Пры гэткім палажэньні справы, польскі народ запраўды будзе „вялікім" народам і будзе залічан ў хаўрус „вялікіх дзяржаў", куды малым народам доступу німа. Заняўшы такое становішча, Польшча зможа зьдзейсьніць свае „гістарычные задачы".

Гістарычные задачы ставяцца толькі гістарычнаму народу. Польшча, ласьне, зьўляецца гэткай гістарычнай, а не этнографічнай дзяржавай і заданьне яе, як ведама — абараніць Эўропу ад навалы азіяцкага ўсходу ў асобе Расеі і ад прускага мілітарызму — ў асобе Нямеччыны. Польшча павінна стацца фактарам палітычнай роўнавагі на ўсходзе Эўропы, Польшча павінна стацца правадніком заходнай культуры на гэтым ўсходзе і г. д.

На пытаньне аб беларуска-польскіх адносінах проэкт інкорпорацыі адказвае ясна і каротка:

Ніякай Беларусі німа.

Ёсьць вялікі абшар, доўгі час быўшы пад Польшчай, пасьля забраны сілай Расеяй, і які цяперака трэба зноў здабыць ад Расеі. Фактычна, ў даны момант, калі німа Расеі ў поўным гэтага слова значэньні, абшар гэты ёсьць *res nullius*, каторы возьме сабе той, хто выйдзе з барацьбы пераможцам. Усходнім суседам Польшчы зьяўляецца не Беларусь, а Расея — гістарычны вораг Польшчы, уасобленьне барбарскай пагрозы цывілізацыі, цёмная візантыйская сіла, пануры, але небаспечны нядзьведзь, ад каторага трэба якнаймацней адгарадзіцца.

Беларусь ёсьць, ласьне, географічная, гістарычная і, калі хочаце, этнографічная назова, але гэта ні ў якім здарэньні назова не палітычная, гэта не народ і ні ў якім выпадку — не гаспадарства.

Беларусы ня могуць разглядапца як нацыя:

„Ні аб якім беларускім народзе ня можа быць мовы, дзеля таго, што народ — гэта паняцьце палітычнае, а беларусы ніякіх уласных традыцый ня маюць. Аб беларускай культуры немагчыма гаварыць, дзеля таго, што німа ў іх культурнай еднасьці: гэта сфэра перакрыжаваньня польскіх і расейскіх уплываў. Мы бачым беларусаў-каталікоў, прывязаных да традыцыйных польскіх сьпеваў ў касьцёлі, беларусаў-праваслаўных, мова каторых набыла шмат царкоўна-славянскіх слоў“.

„З этнічнага погляду беларусы не адналіты, дзеля таго, што ў адных месцовасьцях ў іх жылах цяче польская, ў другіх — літоўская, ці латышская кроў, ў трэціх — кроў даўных дрэўлян, ці палян. Мова іх складаецца з рожных дыалектаў,

ў залежнасьці ад польскіх, ці расейскіх уплываў. Беларусы—гэта этнографічны матэр'ял, дапаўняючы постаць, незапоўненую польскім, ці расейскім уплывам.“*)

„Беларусы зьяўляюцца пераходнай формай паміж палякамі і расейцамі, паддаліся асыміляцыі ў губэрніі Віленскай, характарызуюцца па большай часьці польскімі выдзеляючымі рысамі ў заходных паветах Менскай губ. больш чым ў ўсходніх, ці ў губэрніі Магілёўскай. Беларусы пераходзяць граніцы польскае дзяржавы (?!) ў Смаленскай губ., але там ужо больш зблiжаны да расейцаў, чым да палякаў.“**)

У гэткім жа духу піша „знаўца“ беларускіх адносін Вацлаў Васілеўскі:***)

„Народ беларускі ніколі ўласнай дзяржаўнасьці ня меў. Ня меў ён яе ў мінулым, і ў сучасным, як паказала практыка апошніх гадоў, ня ў сілах яе утварыць. Немцы гатовы былі падтрымаць ўсялякіе нацыональные формацыі і тварыць з іх фікцыі дзяржаўных арганізмаў. Ў час окупацыі Беларусі, яны давалі ўсялякіе магчымасьці і падтрымлівалі організацыі якой хочучы ўласнай дзяржаўнасьці.“

„На працягу паўтара году нячысьленые павадыры імкнуліся зьдзейсьніць гэтую справу, але дарма. Народ беларускі, роўнадушны і пасыўны, гэтых спроб не падтрымліваў, пераносячы, як звычайна, з пакорай і слухмянасьцю чужацкую ўладу,

---

*) Wł. Studnicki: „Sprawa Polska“, Poznań 1910. Стр. 493.

**) Ён-жа: „Północno-wschodnie ziemie dawnej R. P. P.“. Стр. 1.

***) Ён-жа: „W sprawie stosunku“ ... Стр. 6.

якая была. Так званая Беларуская Рада ў Менску больш як год страціла на бязплодные тэорэтычные дэбаты і клясовые спрэчкі, ў рэшці чаго, ў момант адыходу окупацыйных нямецкіх ўлад, павінна была пасьць і шчэзнуць разам з другімі.“. .

Подобнага зместу пераконаньня, як толькі што вылажаные, ва ўсякім здарэньні больш популярны ў Польшчы, нічым якіе іншые, больш прыхільные. Дарма ўступаць ў палеміку з імі і з В. Васілеўскім, ў аддзельнасьці. Усім вядома, што імпэратарскіе нямецкіе афіцэры, вайшоўшы ў Менск, ужо былі падгатованы забегшымі з захлеўкаў месцовымі абшарнікамі, і першым чынам сарвалі з памяшчэньня Беларускае Рады нацыональны сьцяг, сэквэстравалі сабраные мазольнымі рукамі скромные кошты яе, зачынілі будынак Рады і прымусілі сяброў яе хавацца ў падпольлі, забаранілі выезд на месцы і г. д.

Хто, пазволім сабе спытацца п. В. Васілеўскага, нашэптаў на вухо нямецкім гэнералам аб „бальшавізме“ Беларускае Рады, аб яе анархістычных плянах падзелу польскіх латыфундзій, хто прыймаў ўсіх гэтых лейтэнантаў ў сваіх салёнах банкетамі і знайходзіў з імі супольные думкі, што да сьвятых правоў ўласнасьці? Хто, затым, ў момант адыходу окупацыйных войск, ўступіў у аружную барацьбу з беларускім народам, на кожным кроку змагаўся з Народным Сэкрэтаріатам Беларусі?

Калі каму і гаварыць аб „бязплодых спрэчках“ беларускіх павадыроў і аб „гатоўнасьці немцаў падтрымаць беларускае адраджэньне“, дык ужо ня

польскім абшарнікам. „Чья-бы карова, як кажуць мычала, а чья-бы маўчала“.

Не прызнаючы беларусаў за асобны народ, здольны да дзяржаўнага будаўніцтва, тварцы ідэолёгіі інкорпорацыі не утрудняюць сваіх мазгоў пытаньнямі аб формах узаемаадносін паміж Беларусьсю і Польшчай:

„Для таго, каб польскі народ быў вялікі, для таго, каб польская дзяржава зьдзейсьніла свае гістарычные задачы на ўсходзе, Беларусь павінна быць далучана да Польшчы як яе часьць, як простая провінцыя, ці справядлівей, як калёнія“.

Якое бы то ні было самаазначэньне Беларусі павінна разглядацца як праступак, бо яно толькі аслабіць дзяржаўную моц Польшчы і асімілюючую сілу польскае нацыі.

Дараваньне якой бы то ні было аўтаноміі гэтаму краю—ня можа быць цярпіма. Каранная Польшча не магла-б пры гэтым выкарыстаць ў сваім урадзе тые польскіе сілы, каторые ёсьць на Беларусі, дзеля таго, што яны павінны былі-б йсьці працаваць ў беларускім сойме і ў месцовым краёвым урадзе. Калёнізацыя гэтага краю магла-б быць затрымана і затруднёна адпаведнай месцовай палітыкай, дзеля таго што „уселякі больш — менш самастойны дзяржаўны арганізм мае поўную компэтэнцыю ў дзедзіне аграрнае палітыкі“.

Згодна апініі п. Студніцкага,*) Беларусь пры гэтым не пусьціла-б да сябе польскіх перасяленцаў, ня гледзючы на тое, што яны маглі-б быць,

*) Wł. Studniski: „W sprawie stosunku Polski do jej ziem wschodnich“. Стр. 4—10.

па яго думцы, надта карыснымі ў сэнсе падняцьця культуры краю. Толькі пры поўным далучэньні Беларусі да Польшчы, апошняя магла-б так сама пачаць вялікіе іррыгацыонные і комунікацыонные работы, каторые павялічылі-б абшар здатнай для пасяленьня і жыцьця зямлі, дзеля таго што толькі пры гэтым варунку яна была бы пэўна ў магчымасьці калёнізаваць гэтые землі сваімі выхадцамі.

Урэшці, толькі пры інкорпарацыі Беларусі, без праў яе на асобнае упраўленьне, магла-б быць забаспечана ўсходняя граніца Польшчы па рэках Прыпяці, Дняпру, Бярэзіне і Дзьвіне. Граніца гэтая ня можа быць даверана ніякаму другому народу апроч польскага: „Лінія гэта павінна быць ў польскіх руках, каб яна магла быць захавана ў будучым супраціў напору Расеі. Яна ня можа быць даверана нават дзяржаве, знайходзячайся ў рэальнай уніі з Польшчай ... Памянёная вышэй стратэгічная лінія павінна быць калёнізавана польскім элемэнтам, каб Польшча знайходзіла апору і аблягчэньне мобілізацыі ў насяленьні, найбольш верным Польшчы“.

Этнографічная беларуская маса павінна быць паддадзена безумоўнай асыміляцыі, як праз наданьне месцоваму польскаму элемэнту на Беларусі „імпануючага характару“, так і праз узмацаваную калёнізацію. Беларусь павінна забыцца аб сваім нацыональным істнаваньні; да таго-ж „пазбаўленае палітычных тэндэнцый“, беларускае насяленьне ніколі ня будзе ставіць апоры польскім войскам дзеля нацыональных комбінацый“.

Устройства гэтае калёніі павінна быць арганізавана на простых і строгіх асновах.

Павінен быць адзіны сойм, засядаючый ў Варшаве; дэпутатаў ў гэты сойм Беларусь павінна пасылаць на аснове няроўнага хоць і агульнага выборчага права. (!) Тэрыторыя гэта павінна мець губэрнатараў і начальнікаў паветаў па назначэньню згары. Пры губэрнатары і начальніку павета істнуюць ваеводзкая, ці губэрнская, і павятовая рада. Выбіраюцца гэтые рады зноў такі на аснове „агульнага выборчага права“, г. зн. ўсе групы насяленьня маюць ў іх сваіх прэдстаўнікоў, але пры адсутнасьці роўнага выборчага права ў органы самаурадаваньня“ (?!).

Канчаецца гэтая праграма ніжэйпісанымі мяркаваньнямі, скіраванымі галоўным чынам супроць сваіх праціўнікаў:

„Успамінаюць аб прынцыпах Вильсона. Але абвешчаньне гэтых прынцыпаў было толькі тактычным захадам: яны былі ужываны як атрутные газы, скіраваные на дэзорганізацыю праціўніка, але не яны, а рэальные сілы будуць рашаць пытаньне аб палітычным ладзе Эўропы.

„Польшча будзе мець гэтулькі зямлі на ўсходзе, сколькі здолее заняць ... Польшча будзе мець гэтых зямель болей, ці меней ў залежнасьці ад ліку і гатунку таго войска, якое яна утворыць. Не падлягае сумніву, што чым больш Польшча будзе сьвядома аб вялічыне і важнасьці сваіх інтэрасаў на ўсходзе, тым больш сіл яна выдзяліць з сябе для заваяваньня гэтага ўсходу, тым большую выставіць яна армію, боездольную і дысцыплінаваную“.

Калі-б ня тое, што праграма, якую мы прывялі, была надрукавана ў Варшаве ў 1919 гаду і каб ня тое, што яна зьяўляецца развіцьцём і дапаўненьнем да рэфэрату польскага конгрэсовага бюро, дык можна было-б падумаць, што гэта даклад міністэрству Сталыпіна аб палітыцы расейскага ураду да Прывісьлінскага краю.

Гісторыя ў даным здарэньню паўтарылася і мы прысутны пры „старой драме ў новай пастаноўцы“, калі замест старых расейскіх дэкарацый, пастаўлены новые польскіе.

Па іроніі лёсу польская думка замёрзла на ідэалах тых, хто ужо даўна зьяўляецца палітычным трупам. Нават болей, на ідэалах тых, хто ў мінулым сталецьці душыў Эўропу цьвёрдымі губэрнаторамі, і справіцельнымі ротамі, тапіў у крыві ўселякую прогрэсыўную ідэю, углядаў у агульным выборчым законе гідру рэвалюцыйнай небаспекі, трымаў у яжовых рукавіцах ўсё гаспадарства: польская думка ў асобах інкорпорантаў зьявілася прадоўжаньнем мінулай аракчэеўшчыны.

Ня дзіва, што нават у некаторых польскіх палітыкаў гэткая пазіцыя сустрэчае горкую адпаведзь, што „ў нас, палякаў, пануе стары нямецкі сьветагляд. Пратэставаўшы цэлые векі супроць гвалтаў, чыненых над ім *in vivo* — польскі народ ў канцы канцоў зжыўся з гэтым злом, як быццым з тым, што ў адносінах паміж народамі і дзяржавамі зьяўляецца неунікнёным“.*)

*) I. S.: „Na drodze do rozwiązania sprawy Litwy historycznej“ — etapy polskiej myśli politycznej. Kraków 1920. Стр. 19.

Мы пазваляем сабе думаць, што гэта не так, што рабамі гэткай хіжацкай, гвалтоўніцкай псіхалёгіі зьяўляецца ня ўвесь польскі народ, а толькі тые клясы яго, капіталам і маёнткам каторых загражае свабода адраджаючыхся народаў.

Цікава, насколькі жыцьцёва програма інкорпорацыі Беларусі і насколкі цьвёрда веруюць ў яе самі ідэолёгі.

Гаворучы аб беларусах, як аб этнографічнай масе, не маючай права на палітычнае істнаваньне, п. Студніцкі, можа і сам таго не прымечаючы, робіць заяву, якая ў шчэнт падрываець яго так стройную ідэолёгію.

Фактарам, развіваючым сымпатыі беларусаў заходных паветаў да Польшчы, зьяўляецца, як ведама, рэлігія.

„Гэтыя беларусы зьяўляюцца, згодна нашай апініі, палякамі: ужываюць і імкнуцца ужываць польскую мову ў касьцёле, моляцца па польску дабіваюцца для сваіх дзяцей польскае школы. І вось“, — дабаўляе п. Студніцкі, — „гэтае насяленьне, якое полёнізавалося-б з мовы ў працягу якіх-небудзь 10 гадоў, пры варунку прыналежнасьці яго да польскае дзяржавы, магло-б быць для нас згублена, калі-б на ўсходзе стварылась вогнішча беларушчыны“.*)

Прызнаньне, маючае ў вуснах інкорпорантаў надзвызайную вагу!

Яно значыць, што нават агрэсыўные прэдстаўнікі польскага грамадзянства ня вepyць ў

*) Wł. Studnicki: „W sprawie stosunku“. Стр. 7.

слушнасьць сваіх заяў аб заходнай Беларусі. Гэта значыць, што калі-б, запраўды, дзе небудзь на вольных прасторах Беларусі стварыўся беларускі нацыянальны цэнтр, дык ні сьвятая каталіцкая вера, ні цьмы ваюючых ксяндзоў, ні польскіе губэрнатары на прускі капыл і ніякая іншая сіла, не ўстрымала-б гэтых „ласьне-палякаў“, ці „белапалякаў“ ад павароту ў родную нацыянальную стыхію, не магло-б перашкодзіць ім са ўсей сілай свайго нацыянальнага духу вырвацца з сецей сярэднявечнага каталіцызму на вольнае паветра беларускай культуры. Яны-б прыйшлі сюды, да гэтага цэнтра, да гэтае крыніцы жывога жыцьця, — не маглі-б не прыйсьці, — калі-б яшчэ ня ўмёрлі.

Парукай гэтаму — неасьцярожна вырваўшаяся фраза п. Студніцкага і яго аднадумцаў, парукай тая боязьнь, якую яны чуюць перад адраджаючайся беларускай нацыей.

Бо што іншае, як не звычайны страх перад народам, піхае іх на шлях удушэньня беларускага адраджэньня рукамі губэрнатараў, дарогаю н я р о ў н а г а выборчага закону і „імпануючага палажэньня польскага элемэнту“.

Вядома, што гэткага роду страх быў заўсёды дрэннай азнакай ў палітыцэ; маем надзею, што і ў данным здарэньню ён адыграе тую-ж ролю — сьведка поўнай безпомачнасьці, поўнай капітуляцыі перад новым жыцьцём і новым дзяржаўным ладам. Маем надзею, што новапаўстаўшай Польшчы не ўдасцца стварыць тую бітную, дысцыплінаваную армію якая сьвядома, па загаду магнацкага лагеру, стала-б душыцельніцай вызволенай

Беларусі. Ня лічым магчымым дапусьціць, каб спраўдзілася стаўка гэтага лагеру на несьвядомасьць польскага народу: цяпер, ў часы ўсясьветнага значэньня рэвалюцыйнага руху ён павінен зразумец ўсю ганебнасьць катавай профэсіі.

Што датычыца другой стараны справы, ласьне, жаданьня шляхам удушэньня і дэнацыоналізацыі Беларусі, адгарадзіцца ад Расеі, дык і гэтая абецанка інкорпорантаў — адна мана. Якая Расея ні будзе, але яна заўсёды скарыстае з агрэсыўнай польскай палітыкі і, на заяву аб „католіках-беларусах“, адкажа заявай аб „беларусах-праваслаўных“. Паўторыцца маласлаўная гісторыя з кацярынніскімі дысідэнтамі, і зноў пацягнецца старая драма пры крыху зьменяных дэкорацыях.

Як Польшча ня можа згадзіцца з тым, каб на Бугу і Нараве з ей гранічыла Расея, так сама Расея ня згодзіцца, каб па Дзьвіне і Дняпру з ей гранічыла Польшча. Выхад з палажэньня, пры гэтым самы нормальны, — даць супакой таму, што між гэтых двух граніц ляжыць і што не належыць ні той, ні другай старане, — даць супакой незалежнай Беларусі.

Людзкая лёгіка хіба не пераканае ў гэтым ідэолёгаў інкорпорацыі. Для іх трэба ужыць зусім іншые аргумэнты — тые самые, якімі яны змагаюцца.

В. Проэкт рэальнай уніі.

Проэкт аб'еднаньня народаў быўшага Вялікага Князства Літоўскага з Польшчай на асновах рэальнай уніі зьяўляецца, ў параўнаньні з вымаганьнем простага долучэньня, значным крокам наперад.

Сцьверджаючы, што хоць ў мінулым Польшча і „Літва" доўгі час, ад 1569 г. да 1772 г., жылі ў уніі, проф. Ст. Кутржэба сьведчыць, што аднаўленьне дзяржаўнай сувязі абедзьвех краін зьяўляецца ў нашы часы занадта трудным.*)

Кожная унія мае прад сабой дзьве задачы: дабіцца супольнасьці двох еднаючыхся дзяржаўных арганізмаў і заразам захаваць за кожнай з дзяржаў ў поўнае меры яе сувэрэнітэт.

Практычна, еднаньне гэта мела мэту абароны дзьвёх дагаварыўшыхся дзяржаў ад замежных пагроз, і дзеля гэтага на главу унітарнае дзяржавы укладалася права апавешчаньня вайны і міру, кіраваньне заграçнічнай палітыкай і рэпрэзэнтацыя гэтае дзяржавы перад суседзямі.

Правы гэтые укладаліся заўсёды толькі на адну фізычную асобу, якой звычайна зьяўляўся монарх. На яго асобу пераносіліся аддзельные вярхоўные правы кожнага з народаў, але кожны народ ў аддзельнасьці ў сваім дзяржаўным сувэрэнітэце агранічан ня быў.

*) St. Kutrżeba: „Projekt unji Polski z Litwą historyczną i etnograficzną". (Rękop. B. P. K.)

Неаграпічанасьць сувэрэнітэту абедзьвёх старон выражалася, галоўным чынам, ў тым, што кожная старана захоўвала права, калі знойдзе для сябе патрэбным, развязаць унію і перайсьці да незалежнага істнаваньня.

Цяпер, калі Польшча і „Літва“ зьяўляюцца рэспублікамі, німа фізычнай асобы — монарха — на якую можна было-б перанесьці гэтые вярхоўные правы. Ў даны момант сувэрэнітэт кожнай з дзяржаў — рэспублік пачывае на яго прэдстаўнічым органе—нацыональным збору, парлямэнце, ці сойме, многагаловай установе, і на прэзыдэнце рэспублікі, выбіраным гэтымі ўстановамі.

Такім чынам, каб дзьве дзяржавы-рэспублікі былі аб'еднаны ў унію трэба, каб ў іх быў адзін агульны прэзыдэнт і супольны сойм. Презыдэнт павінен уасабляць сабой цэласьць аб'еднаных ў унію дзьвёх дзяржаў, дзеля чаго яму патрэбна было-б надаць правы прэдстаўніцтва унітарнага дзяржаўнага цэлага за яго межамі. Супольнаму сойму павінна належаць становленьне аб найважнейшых справах так сама абедзьвёх дзяржаў.

Прэзыдэнт. Абгаварываючы пытаньне аб выбары прэзыдэнта п. Буяк зазначае, што хоць раўнапраў'е абедзьвех часьцін зьяўляецца *conditio sine qua non* уніі, аднак-жа Польшчы ў гэтай роўнасьці павінна быць нададзена перавага, дзеля таго што „Літва“, як частка слабейшая, будзе атрымліваць ад уніі і дзяржаўна і экономічна больш чым Польшча, на каторую як дужэйшую будзе класьціся больш дзяржаўнай цяжы. Дзеля гэтага

яна павінна мець правы на некаторые палітычные концэсіі.

Аднэй з такіх концэсій павінна быць асоба прэзыдэнта, ён павінен быць палякам, хоць бы і з „Літвы“.

Што датыча выбараў прэзыдэнта, дык яны могуць адбывацца на звычайным агульным сойме, ці лепш, на асобным, спэцыальна для гэтага склі-каным, прэдстаўнічым сабраньні ад обедзьвех дзяржаў (як напр. ў Злучаных Штатах Паўночнай Амэрыкі).

Сойм. Супольны сойм, складаючыйся з дэпутатаў аднэй і другой дзяржавы, павінен мець супольные, аб'еднаные сходы, на каторых супольна абгаварываць законапроэкты і мець права выдаваць законы і найбольш важные дырэктывы ў дзедзіне адміністратыўнага урадаваньня. Каб не было здарэньняў, ў якіх частка польскіх дэпутатаў, аб'еднаўшыся з літоўскімі, выдавала-б законы не ў інтэрасах Польшчы, трэба каб падача галасоў абедзьвех старон адбывалася не разам, а по асобку; для прыняцьця законапроэкту патрэбна звычайная большасьць галасоў абедзьвех старон; калі гэтага німа — дык законапроэкт адпадае.

Першые агульные пастановы, без якіх унія істнаваць ня можа, трэба правесьці якім небудзь іншым шляхам; да гэтых пастаноў належыць, між іншым, бюджэт унітарнае дзяржавы. Дасягнуць гэтае мэты магчыма, напрыклад, шляхам стварэньня *ad hoc* спэцыяльнай камісіі ад абедзьвех старон сойму, пры чым падача галасоў павінна адбывацца без дыскусій.

Так сама можна унікнуць нявыгоднага для Польшчы законадаўства шляхам устаноўленьня ліку сяброў сойму пропорцыональна ліку жыхароў абедзьвех дзяржаў (напр., па 1 дэпутату ад кожных 75.000 выбаршчыкаў).

Супольны сойм збіраецца звычайна ў Варшаве, але кожная трэццяя сэсія яго адбываецца на „Літве“, як гэта было раней.

Выканаўчая ўлада. Апроч прэзыдэнта і сойму, аб'еднаная польска-літоўская рэспубліка павінна мець і некалькі супольных міністраў. Гэткімі міністэрствамі павінны быць: міністэрства заграцічных спраў, вайсковых і фінансаў, дзеля таго што гэтые галіны ўрадаваньня маюць, як ведама, агульны характар. Пасады гэтых міністэрстваў павінны займаць палякі і „літоўцы“ бяз рожніцы.

Агульные справы. Да агульных спраў, падлегаючых разгляду супольных органаў, належаць: выбары прэзыдэнта, пытаньня вайны і міра, заграцічная палітыка, умовы з заграцічнымі дзяржавамі, дыплёматычнае і гандлёвае прэдстаўніцтва заграніцай, вайскавые справы — штаб і ўсе цэнтральные установы; фінансы — пытаньня пазык, бюджэт, законадаўства аб нерухомай маетнасьці. Згодна пагляду п. Кутржэбы, гэты круг дзейнасьці ёсьць мінімальны. Сюды трэба быдо-б залічыць: справы мытные, (прынамсі ў дзедзіне законадаўства), справы валюты, між іншым законадаўства аб чыннасьці крэдытовага банку, законадаўства аб акцыонерных компаніях; законадаўства аб пачтовых, тэлеграфных і жалезнадарожных зносінах; гандлёвае права,

вэксэльнае і аўторскае, законадаўства аб меры і вазе і інш.

Адміністратыўны суд. Для рашэньня пытаньняў аб компэтэнцыі законадаўчых і выканаўчых установ абедзьвех дзяржаў, патрэбна арганізацыя асобнага адміністратыўнага суду з прэдстаўнікоў абедзьвех старон. У прыпадку нязгоды з яго пастановамі, у кожнай стараны павінна быць захована права пераносіць пытаньне на разгляд супольнага сойму. Істнаваньне вышэйшага адміністратыўнага суду, па проэкту аўтараў уніі, не абавязкова, але надта пажадана, дзеля аблягчэньня адносін.

Што датыча мовы, на якой павінны вясьціся абрады ў пасяджэньнях супольнага сойму і ва ўсіх установах, дык згодна агульнаму правілу, гэткай мовай павінна быць польская, але могуць быць дапушчаны мовы літоўская і беларуская. На практыцы, зразумела, акажэцца, што мовай адзіна ужыванай будзе мова польская.

Пытаньне аб ужываньні мовы трэба абгаварыць ў акце уніі. У гэтым жа акце трэба абгаварыць і пытаньне аб правох нацыональных меншасьцей ў абедзьвех дзяржавах.

Апроч супольных установ, Польшча і „Літва“ маюць па асобну свае ўласныя соймы, свае ўрады і сваю сфэру компэтэнцыі. Што датычыцца мовы ў „Літве“, дык правы дзяржаўнай мовы маюць літоўская, беларуская і польская.

Вылажыўшы гэтые схэматычные асновы, датычные істоты уніі, і зазначыў, што як не спэціаліст, ён ня можа разглядзець важнае пытаньне аб

бюджэце унітарнае польска-літоўскае рэспублікі, п. Кутржэба ізноў паўтарае сваю заяву, што уваскрэсеньне уніі ў вышэйпаказаной форме — рэч ў нашы часы надта трудная.

Нават тагды, калі для яе былі спрыяючые варункі, і калі ў XVI сталецці унія была фактам рэальным, сучаснікі, як ведама, зраўнівалі польскалітоўскую унію са „скрыпучым возам“. Адносіны паміж абедзьвемі старонамі былі так заблутаные і неправільные, што Польшча, а тым болей Вялікае Князства Літоўскае былі з яе незадаволены. Трэба думаць, што „скрыпучасьць“ гэтая, пры сучасных міжнародных адносінах, асабліва ў дзедзіне дзяржаўнага гаспадарства, будзе яшчэ большая, ня гледзючы на тое, што навука аб дзяржаўным будаўніцтве зрабіла за апошні час надзвычайна вялікі поступ наперад.

Зьвертаючы увагу на тое, што ў нашы часы, пасьля таго, як разваліласяунія Швецыі і Норвэгіі і разсыпалася пад ударамі вайны унітарная Аўстра-Вэнгрыя, німа больш прыкладоў істнаваньня міждзяржаўнай сувязі ў гэткай форме, што унія фактычна ўжо „памёрла“, аўтор приходзіць да пераконаньня, што найбольш жыцьцёвым і даскапальным дзяржаўным аб'еднаньнем зьяўляецца „сувязная дзяржава“, *„państwo związkowe“*, як Нямеччына, Швайцарыя, Злучаные Штаты Амэрыкі.*)

*) St. Kutrzeba: „Polska jako Państwo związkowe“ (rękop. B. P. K.) Сувязную дзяржаву трэба адрожніваць ад „сувязі дзяржаў“. Першая форма дзяржаўнага аб'еднаньня агульна вядома ў навуцы дзяржавазнаўства пад найменьнем фэдэрацыі, другая — канфэдэрацыі. Точны зьмест кож-

Рожніцу паміж унітарной дзяржавай і дзяржавай сувязнай п. Кутшэба углядае галоўным чынам тэорэтычную: ў той час, калі пры уніі абедзьве дзяржавы — Польшча і „Літва“ — захоўваюць свой сувэрэнітэт, сувязная дзяржава злучае несувэрэнные дзяржавы. Адсутнасьць сувэрэнітэту ў кожнай са складовых часьцей і перэнясеньне яго цалком на сувязь, шмат ў чым прастуе адносіны паміж дзяржавамі, ўступіўшымі ў сувязь і паміж сувязьзю і яго суседзямі.

Апошняя форма аб'еднаньня, з другога боку, не нагэтулькі замкнутая: ў яе могуць увайсьці ня толькі дзьве дзяржавы, як ў уніі, але тры, чатыры і болей. Незалежна этнографічнай Літвы і Беларусі, ў склад саюзнае дзяржавы з часам можа увайсьці і Латвія і Эстонія, — яна лягчэй уцягае ў сябе суседніе дзяржавы.

Д-р Фр. Буяк, апрацоўваючый так сама пытаньне аб формах сувязі гістарычнай Літвы з Польшчай, згодзен з гэткім вывадам і дабаўляе, што ў польскую сувязную дзяржаву можа з часам уступіць так сама і Ўсходняя Прусія.**)

Ён так сама не дапускае істнаваньня самастойнай Літоўскай Рэспублікі, зазнаючы, што тэ-

---

най з гэтых форм да канца не установлены; галоўнай азнакай конфэдэрацыі агульна прынята лічыць захованасьць сувэрэнітэту кожнай з дзяржаў, што ўступілі ў сувязь, і большуя, дзеля гэтага, магчымасьць павялічаньня ліку дзяржаў сувязі. (Еллінэк).

**) Dr. Fr. Bujak: „Litwa samodzielna etnograficzna, czy Litwa związana z Polską“ (rękop. B. P. K)

рыторыя этнографічнай Літвы для гэтага занадта малая. (?)

Апроч аргумэнтаў об'ектыўнага характару, п. Буяк ужывае і довад шкоднасьці самастойнай Літвы для Польшчы.

Незалежная Літва цягнула бы, з прычыны абароны ад польскіх прэтэнсый да немцаў з аднаго боку і да Расеі — з другога. Яна адсекала-б Польшча ад мора па раце Нёману і тым самым адсунула-б яе ад карыстаньня портамі Клайпеды, Лібавы, а часткаю і Рыгі. Становішчэ Польшчы пры гэтым было-б незвычайна цяжкое, дзеля таго, што порт Гданск ні ў якім здарэньні замяніць гэтых выхадоў да мора ня можа. Ўрэшці, прыймаючы пад увагу нацыянальны характар літоўскай ўлады, якая павінна была-б змагацца з польскімі ўплывамі, ў незалежнай Літве пачала-б адбывацца палітыка „*wytępienia polskości*“.

Найбольш выгодным для Польшчы зьяўляецца аб'еднаньне з ей Літвы па сходнасьці з гістарычнай „Літвой“. Зазначаючы, што немагчыма думаць аб адбудове ўсяго старога Літоўскага Князства ў межах 1772 году, п. Буяк годзіцца, каб тэрыторыя, ўходзячай ў склад новастваранай „Літвы“ абыймала 200,000 кв. кіл. На гэтай тэрыторыі было-б да 8 міл. жыхароў, з каторых літоўцы будуць станавіць толькі 25 %, а 25 % палякі, 15 % жыды, 5 % немцы і 30 % беларусы. Пры гэтым варунку гэтая складная частка Польшчы была-б толькі па назове літоўскай, а фактычна палякі былі бы ў ей ўсім, маючы ў сваіх руках ўсе адпаведные ролі.

Ня гледзючы на тое, што констытуцыя давала бы роўныя правы ўсім мовам, але згодна слоў аўтара польская мова заняла-б пануючае палажэньне; напэўна можна было бы сцьвердзіць, што як нарады сойму, так і арыгінальные пастановы аб законах і бюровасьць цэнтральных устаноў — ўсё гэта вялося-бы па польску. З часам становішча польскае мовы ў краю яшчэ больш палепшылося бы.

Зьвязаная з Польшчай Літва добра абараняла-б яе ад немцаў — літоўская тэрыторыя зьяўлялася бы плацдармам для развёрсткі войск, і першы ўдар з боку Нямеччыны на поўначы вынасілі-б літвіны.

Самі літвіны пры такой кон'юнктуры ні ў якім здарэньні не былі-б для Польшчы небаспечнымі: са ўсіх плямён, заяўляе п. Буяк, населяючых польскіе землі (?!) літоўцы найменш моцные этнографічна. Раджайнасьць у іх становіць толькі 30% і прырост насяленьня 20%. Паменшае ролю літвіноў ў дзержаве іх вялікая эміграцыя, а так сама той факт, што літоўская мова мала для каго зразумелая і, наагул, мала ўжываецца.

Вл. Вакар, *) так сама не разглядаючы пытаньня аб дзяржаўнай форме новай „Літвы“ („магчым агульны сойм з парытэтам аддзельных нацыянальнасьцяў“) і пакідаючы без адказу пытаньне аб сувязі яе з польскай дзяржавай („павінна быць цесная сьвязь“), стаіць аднак-жа на пункце погляду адбудовы „гістарычнай Літвы“ ў старых межах 1772 г., угрунтоўваючы патрэбу адбудовы яе

*) Wlodz. Wakar: „Idea Jagiellońska w dobie obecnej“ (W. p. Nr. 6—7, 1920).

мяркаваньнямі ў першую чаргу экономічнымі. Пры чым ставіць яе ў залежнасьць ад інтэрасаў усіх балтыцкіх народаў і Украіны.

„Адначасна як палякам, так і літвіном ходзіць аб тое, каб зьвязь іх з латышамі і украінцамі была магчыма забаспечана. Зьвязь гэта толькі тады будзе моцнай, калі будзе апірацца на гаспадарскіх асновах. Гаспадарскіе-ж асновы польска-літоўска-латышска-украінскага блоку знайходзяцца ва ўсходняй праваслаўнай Беларусі. Калі прыняць заграннічную лінію на усходзе лінію каталіцызму, ці нават лінію Бярэзіны, дык амаль што ня ўся паўночная Украіна будзе мець безпасярэдным суседам сваім Расею. Ва ўладаньню Расеі апыніцца т. ч. ўвесь верхні Дняпро разам з чугункамі Вітэбск—Магілёў, і калі пры гэтых варунках Украіна утрымаець сваю палітычную ннзалежнасьць, то ўсё роўна гаспадарча Расея будзе трымаць ўсё ў сваіх руках. З другога боку ва ўладаньню Расеі апыніцца ня толькі чугунка Рыга-Масква, але і цэлы беларускі гінтэрлянд Латвіі удоўж верхняй і сярэдняй Дзьвіны, а так сама водная комунікацыя Латвіі з Украінай. Пры гэтым варунку Латвія прымушана будзе стацца краем выключна расейскіх партоў, рэзультаты чаго, як гаспадарчые, так і палітычные, правідзець ня трудна.

У той самы час, адбудова „Літвы“ ў гістарычных граніцах зьвяжа яё надзвычайна важнымі гаспадарчымі шляхамі з Латвіей і з Украінай і разам з тым пазбавіць апошніе шкоднай аднабокай сувязі са ўсходам. „Літва“ зробіцца іх вязлом ня толькі палітычным, але і экономічным. „Пры гэтым“, за-

значае аўтар, „павінна быць захована адзінасьць ўсей „літоўскай“ тэрыторыі. Падзел яе на нацыянальна-аўтанамічные сфэры — літоўскую, беларускую і польскую — ня можа мець месца...“

Сустрэчаные ў польскай палітчынай літэратуры проэкты арганізацыі польскае дзяржавы на прынцыпу уніі з „Літвой“, збудаванай ў сваю чаргу па прыкладу Вялікага Князства Літоўскага, зьяўляюцца схэматычнымі спробамі улажыць ў кароткай формуле пытаньне гістарычнай вагі. Не кажучы аб нераспрацованасьці такіх проэктаў і немагчымасьці, ў залежнасьці ад гэтага, праверкі правільнасьці адпаведных канстытуцыйных схэм, трэба заўважыць, што з боку палітычнага проэкты гэтые маюць аднакі арганічны парок.

Зьяўляючыся простым адказам на пастаўленую задачу, проэкты уній не цікавяцца пытаньнем, ці істнуе „Літва“, каторай яны апэруюць, як дакананы факт, ці гэтую „Літву“ трэба яшче збудаваць. Для іх істненьне „Літвы“ зьяўляецца чым-сь такім, што яны маўкліва падразумеваюць, і ўвесь цягар пытаньня пераносіцца імі на тую, ці іншую форму аб'еднаньня Літвы з Польшчай.

Між тым, ўвесь цягар пытаньня ляжыць акурат ў адваротным: не арганізацыя сувязі „Літвы“ з Польшчай, але арганізацыя самой „Літвы“, будова „літоўскае“ дзяржавы, як супольнасьці, заключаючай ў сабе ласьне Літву і Беларусь, павінна становіць мэту палітыкаў з унітарнага лагеру. Дасягненьне гэтае предстаўляецца дацяперашняга часу надта далёкім, а поступ дзяржаўных падзей зацягае яго яшчэ далей.

Мы мелі вышэй магчымасьць зазначыць, што незалежна ад Польшчы і яе дзяржаўных пажаданьняў, програма аб'еднаньня Беларусі і Літвы як аднаго цэлага, жыла ў умах беларускіх і літоўскіх дзеячоў з першых дзён беларускага і літоўскага адраджэньня. Збудавана яна была на ўспаміне дзяржаўнага мінулага абодвых народаў і як ўселякіе іншые палітычные концэпцыі староладнага часу, была мала рэальна.

Калі-ж ходам падзей гэтая концэпцыя магла высунуцца як нешта рэальнае, дык на яе шляху сустрэнулося маса перашкод. Палітычные варункі склаліся такім ладам, што нават для беларускіх і літоўскіх патріотаў, добра разумеўшых патрэбу ўзаемнага аб'еднаньня для абароны ад расейскага і польскага імпэріалізму, задача аказалася не пад сілу.

Тым больш не да зьдейсьненьня сталася гэтая задача для Польшчы, углядаючайся на яе ня з боку карысьці беларускага і літоўскага народаў, а з боку ўзмацаваньня сваей ўласнай дзяржаўнасьці.

Факты жывой дзейснасьці разьбілі концэпцыю „гістарычнай Літвы“ і паставілі на яе месца дзьве незалежные адна ад аднай і ад Польшчы велічыны. Ня маючы магчымасьці аб'еднацца, Беларусь і Літва тым менш думалі аб консолідацыі з заходным суседам.

Разбежнасьць інтэрасаў трох дзяржаўных суб'ектаў настолькі значная, што да апошніх дзён мы ня бачым якога небудзь кроку наперад ў сэнсе іх аб'еднаньня; ўсе спробы ў гэтым кірунку застануцца да таго моманту дарэмнымі, пакуль Польшча

ня згодзіцца з фактам незалежнага існаваньня Літоўскае дзяржавы і пакуль ня стане на шля хтаго-ж вызнаньня датычна Беларусі

C. Проэкт трох- і двохкантональнай фэдэрацыі.

Тое, што пакідае без увагі проэкт рэальнай уніі, ці „гістарычнай Літвы“, г. зн. пытаньне аб адбудове „Літоўскай“ дзяржавы, бярецца вырашыць програма фэдэрацыі.

Тут мы першы раз сустрэчаемся з назовай Беларусі і знаёмімся з конкрэтнымі спробамі вырашыць яе ролю, як асобнага суб'екта праваадносін.

Тэорыя фэдэратыўнага аб'еднаньня беларускіх і літоўскіх тэрыторый з Польшчай лічыць патрэбным дабіцца яго шляхам утварэньня кантонаў, кшталтам швайцарскіх. Лік кантонаў аднак не акрэсьлены: некаторые абаронцы фэдэрацыі лічаць, што іх павінна быць тры, некаторые зьменшаюць іх да двох.

Разгледзім найперш той проэкт, які найбольш блізкі да ўнітарнай сыстэмы, проэкт трох кантональнай фэдэрацыі.

Пры азначэньні дзяржаўнай прыроды і, ў залежнасьці ад гэтага, пры ўстанаўленьні форм дзяржаўнага існаваньня „Літвы“, павінны быць прыняты, згодна апініі проэкту, вось якіе прэдпасылкі: па-першае, землі, лежачые на ўсход ад этнографічнай граніцы Польшчы, павінны разгля-

дацца як нешта суцэльнае, інтэгральнае, што ня можа быць падзелена на асобные часьці. Па другое, што „з прычыны нацыональнай змешаннасьці насяленьня, дзяржава, арганізаваная на беларуска-літоўскіх землях, павінна быць аснована на падвалінах самай шырокай толерантнасьці і роўнапраўя ўсіх нацыональнасьцей, і ня можа быць інструмэнтам нацыоналістычнай палітыкі аднэй якой небудзь нацыональнасьці“.

Зазначаючы, што наагул арганізацыя дзяржаўнасьці на гэтых землях прэдстаўляецца незвычайна цяжкой з прычыны адлегласьці (150 гадоў) ад свайго гістарычнага мінулага і адсутнасьці натуральных граніц, п. Каменецкі гаворыць,*) што адзіна, што аблегчае гэту организацыю, дык гэта адналітнасьць беларуска-літоўскіх зямель ў сэнсе культурна-этнографічным.

„Надзвычайна зблiжаные паміж сабой, агульна цягнучые да Вільні, як да свайго цэнтру, — беларуска-літоўскіе землі населяны рознамоўным народам“. Сфэры ўплываў складных часьцей гэтага народу, бытцым, перамешваюцца і заходзяць адзін за адзін настолькі, што німа ведама, дзе кончыцца адзін і пачынаецца другі. Ўсе гэтые землі адзначае ідэнтычны, агульны культурны калярыт, які зазначаецца паміж іншым, прысутнасьцю агульнага ім усім польскага элемэнту.

Дзеля гэтага, да будовы „літоўскае“ дзяржавы павінны быць прызваны ўсе грамадзяне без рожніцы нацыональнасьцяў.

*) Witold Kamieniecki: „Państwo Litewskie“, W-wa, 1918.

Найбольш адпаведным географічным і гістарычным варункам краю, годзіцца п. Каменецкі, было-б стварэньне адзінай дзяржавы, абхопліваючай ўсе тэрыторыі, адарваные ад Расеі. „Гэтай дзяржаве трэба было-б даць імя „Літоўскай дзяржавы“. З пункту погляду гаспадарскага, гэта было-б найлепшай развязкай пытаньня, што запаспечыло-б надалей найлепшае развіцьцё гэтых зямель.

На захадзе гэтая дзяржава гранічыла бы з Ўсходнімі Прусамі, а граніца паўночная і ўсходняя, пачынаючыся ад Балтыцкага мора, йшла-бы па межах Латвіі, (пры чым Лібава павінна была-б прыпасьць Літоўскай дзяржаве) і далей з Расеяй па рэкам Дзьвіне і Дняпру; на поўдні магла-б быць устаноўлена граніца 1569 г., аддзеляючая Міншчыну ад Украіны.

З гэтага відаць, што В. Каменецкі не ўключае ў „Літву“ ўсходные абшары Магілёўшчыны і Вітэбшчыны і ўсьлед за п. Буякам, лічыць ў гэтых граніцах 220 тысяч кв. кіл. з 8 мільёнамі жыхароў.

Нацыональные асобнасьці населяючых гэтые землі народаў маглі быць забаспечаны аўтанамічными ўстановамі, на чале каторых стаяў бы краёвы сойм. Такім чынам, маглі быць арганізаваны аўтанамічные адзінкі: Жмудзь з Коўнай, „Літва“ з Вільняй, Падлясьсе з Беластокам, Беларусь з Менскам і Палесьсе з Пінскам. Компэтэнцыя краёвых соймаў магла быць зьбліжана да компэтэнцыі галіцыйскаго сойму за часоў Аўстрыі. Самаўрадуючыеся адзінкі ўключна да вясковых і мясцовых

гмін, самі устанавілі-б мову для свайго ўрадаваньня. Ў дзяржаўнай адміністрацыі, а так сама і ў войску, мовы — польская, беларуская і літоўская былі-б роўнапраўныя.

Спэцыяльные нацыональные міністэрствы — польскае, літоўскае і беларускае — павінны былі-б даглядаць за развіцьцём адпаведных нацый, за роўнавагай ў карыстаньні сваіх правоў, асабліва ў дзедзіне асьветы і культуры.

Аднак, п. Каменецкі слушна зазначае, што ня гледзючы на найбольш карыснае для Польшчы развязаньне пытаньня аб аб'еднаньні Беларусі і Літвы з Польшчай ў вышэйпаказанай схэме, — рэалізацыя яе бадай ці магчыма, дзеля таго, што народы гэтые заўсёды будуць баяцца занадта блізкага супольства з сільнейшай нацыанальна Польшчай. Такога зьместу гарантыі, якіе падае гэтая схэма, — ня могуць пераканаць Беларусь і Літву ў тым, што ім не паграажае небаспека з боку Польшчы.

І таму аўтар прапануе чародную комбінацыю трох кантонаў.*)

Перш за ўсё прыймаецца пад увагу зазначаная ўжо непадзельнасьць беларуска-літоўскіх зямель. „Пакідаючы ў старане адсутнасьць натуральных граніц паміж беларускім і літоўскім народам, этнографічную шахаўніцу, пытаньне аб польскім жыхарстве і г. д. — трэба зазначыць“, гаворыць п. Каменецкі, „што калі-б гэты раздел зьдзейсьніць, дык Беларусь аказалася бы адрэзанай ад мора, ад Нёмана і Віліі, пазбаўлена сваей *(sic!)* сталіцы Вільні,

*) W. Kamieniecki: „Państwo Litewskie“, Стр. 8 і далей

замкнута штучна ў найбольш бедных землях, без натуральных багацьцяў, і зьявіўшыся-б калекай, істнаваць як самаістая адзінка не магла-б.“

„Утрыманьне беларуска-літоўскай уніі ў здарэньню абаперця абодвых гэтых адзінак на нацыяналістычных падвалінах, ў вялікай меры сумнеўна: праўдападобна, што было-б гострае змаганьне за Вільню і мешаную тэрыторыю.“

Па другое, — і ў гэтым ляжыць цэнтр цяжы прапанаванай схэмы, — павінен быць прыняты пад увагу трэці элемэнт краю — палякі. Яны бытцым даволі густа населяюць тэрыторыю паміж Беларусьсю і Літвой і дзеля гэтага пры справядлівым вырашэньні справы маюць права падаць свой голас. Калі-б абодвы народа — беларускі і літоўскі — сталі на пункт погляду арганізаваньня нацыянальных дзяржаў, дык яны павінны былі-б прызнаць за палякамі права заявіць аб сваім поўным выключэньні з гэтых дзяржаў і безпасрэдным далучэньні да Польшчы. Гэткі вывад не ляжыць ў інтэрасе ніводнае стараны, і дзеля гэтага трэба прыняць нейтральнае рашэньне: вызнаць мешаную частку тэрыторыі паміж Беларусьсю і Літвой за трэцьці элемэнт агульна „літоўскай“ фэдэрацыі.

Гэткім чынам, атрымоўваюцца тры чародные дзяржаўные адзінкі, ў аснову падзелу каторых паложаны аўтарам географічна-гістарычные, этнографічные і рэлігійные прынцыпы:

1. Беларусь з цэнтрам ў Менску: ўся губэрнія Менская (без Новагрудзкага павету), Дісенскі і Вілейскі павет Віленскае губ., Кобрынскі, Брэст-Літоўскі, частка Пружанскага і Слонімскага

паветаў Горадзенскае губ. Агулом 110 тыс. кв. кіл. і каля 3 мільёнаў жыхароў. Вялікіе месты: Менск, Пінск, Брэст. Насяленьне пераважна праваслаўнае, беларускае з дамешкаю 10—20% палякаў. (?)

2. Польскі паяс (назовы аўтар не дае) з цэнтрам ў Вільні. Большая частка Віленскае губ., (без паветаў Вілейскага, Дісенскага і часткі Троцкага), заходная і паўднёвая частка Горадзенскае губ. і заходная часьць Новагрудзкага павету Менскае губ. Ўсяго 60 тысяч кв. кіл. і каля 3 міл. жыхароў. Сталіца краю—Вільня. Насяленьне каталіцкае, пераважна польскае, (?) з літоўскімі і беларускімі выспамі.

3. Літва з цэнтрам ў Коўне. Губэрніі Ковенская, часьці Троцкага і Сьвенцянскага паветаў Віленскае губ. і частка Гробінскага павету ў Курляндзіі (Лібава). Ў выпадку адпаведнае згоды з Польшчай і Ўсходняй Прусіей, сюды былі-б далучаны паўночные паветы Сувальскае губ. і Ўсходн. Прусіі. Глаўные месты: Коўна, Шаўлі, Тэльша, Росіены, Тыльза, Клайпеда і Лібава. Насяленьне пераважна каталіцкае, літоўскае, з дадаткам 10—20% палякаў. Польская большасьць ў Коўне (?) і паўднёвых частках Вількамірскага павету. (?)

Сувязь паміж трыма паказанымі організмамі п. Каменецкі прапануе ў форме фэдэрацыі, падобнай да фэдэрацыі швайцарскіх кантонаў. Што датыча назовы, дык можна было-б пакінуць для ўсіх трох кантонаў назову „Літоўскае“ дзяржавы.

Цэнтральны саюзны урад складаўся-б з мінiстэрств: загранічных спраў, супольных фінансаў,

гандлю і прамысловасьці, вайсковых спраў, почты і тэлеграфу. Супольная галава дзяржавы і супольная загранічная палітыка; супольная мытная тэрыторыя і манэта; супольная армія, складаючаяся з аддзельных краёвых контыгентаў з супольнай дзяржаўнай мовай толькі ў Галоўным Штабе і Упраўленьні; агульные чугункі, каналы, почта і тэлеграф — вось дзедзіна працы цэнтральнага ураду.

Цэнтральны урад павінен быць адпаведным перад саюзным соймам, адна палавіна сяброў якога выбіралася-б шляхам безпасярэднай падачы галасоў, (па 1 прэдстаўніку ад кожных 200 тысяч жыхароў), а другая складалася-б з дэлегацый краёвых соймаў. Саюзны сойм павінен быў бы прыняць адну з мясцовых моў як мову цэнтральнага урадаваньня. Ўсе іншые галіны урадаваньня адыходзілі-б да мясцовых урадаў, назначаных галавой дзяржавы і адпаведных перад краёвымі соймамі (склікаюцца праз агульную падачу галасоў — 1 прэдстаўнік на 100 тыс. жыхароў). Гэтые соймы станавілі-б аб абавязковасьці урадовай мовы ў кожным з кантонаў. Незалежна ад гэтага, прынцып нацыональнага роўнапраўя павінен быў бы застацца непарушаным.

Для дагляду за пэўным выконаньнем апошняга прынцыпу павінен быць арганізаваны спэцыальны дзяржаўны Вышэйшы Трыбунал, (па тэрміналёгіі Ст. Кутржэбы „адміністратыўны суд“) складаючыйся з прэдстаўнікоў ўсіх нацый—палякаў, беларусаў і літвіноў, выбіраных ў роўным ліку саюзным соймам. Гэты трыбунал рашаў бы ўсе

споры аб мове і нацыянальные спрэчкі як паміж асобнымі членамі фэдэрацыі, так і паміж прыватнымі асобамі. Старшынство ў Трыбунале павінно належаць прэдўстаўніку якой небудзь нейтральнай дзяржавы, напр. Швайцарыі. Замест прокуратуры пры Трыбунале мог быць сагарнізаваны орган апекі над нацыянальнымі меншасьцямі.

На тым жа пункце гледжаньня, стаіць п. Сьвехоўскі:*)

„Грамадзянства польскае павінна памятаць, што сувязь Вільні з Польшчай будзе лепш забаспечана, калі будзе мець месца фэдэрацыя літоўска-польска-беларускіх зямель з Польшчай, нічым калі адбудзецца безпасярэднае далучэньне Вільні да Польшчы і падзел „літоўскіх“ зямель“.

Арганізацыя фэдэрацыі аўтанамічных кантонаў па вышэй паданай схэме бароніцца п. Сьвехоўскім яшчэ таму, што пры ей заспакаіваецца гострае пытаньне аб Вільні.

„Супольнай сталіцай сфэдэраваных народаў была-б польская Вільня, як нямецкі Бэрн ёсьць супольнай сталіцай італьянскіх і францускіх кантонаў.

„Палякі атрымалі-б Вільню, як асяродак палітычны польскага абшару. Літоўцы і Беларусы не страцілі-б з ім контакта, як з агульнай сталіцай ўсей фэдэрацыі.

Зусім вочавіднай была бы карысьць ад арганізацыі трох-кантональнай фэдэрацыі для самой Польшчы. Пры ей была бы захавана магчымасьць

*) Marian Śwechowski: „O program w stosunku do ziem litewsko-białoruskich“. Wsch. Polski, 1919, Nr. 1. Стр. 29.

далейшага развіцьця спэцыфічнага тыпу „літоўскага паляка“, даўшага гэтулькі слаўных імён для сучаснай Польшчы, заспакоены шляхам рожных конвэнцый яе гаспадарскіе, палітычные і інш. патрэбы.

Урэшці, пры гэтай концэпцыі Польшча ня будзе баяцца Расеі, таму, што „моцны саюз гэтай фэдэрацыі з польскай дзяржавай — пытаньне часу.“ Палякі, бытцым, могуць быць зусім спайкойны ў гэтым кірунку — гэткі вынік гарантуе як іх роля ў трохкантональнай фэдэрацыі, так і заходная цывілізацыя, якой жыве Польшча. Калі толькі будзе пастаўлена патаньне — ці з Польшчай супроць Расеі, ці з Расеяй супроць Польшчы, — адказ фэдэрацыі, па думцы аўтараў, будзе пэўны: з Польшчай супроць Расеі. Пры гэтым варунку Расея, якая яна-б ня была, ня вернецца зноў да рэалізацыі апокрыфічнага тэстамэнту Петра Вялікага.

Маючы на відоку тые-ж мэты — як найдалей адсунуць ад Польшчы Расею і забаспечыць ўсяму польскаму на Беларусі добрую будучыну — тэорыя двухкантональнай фэдэрацыі рэска нэгаціўна ставіцца да мысьлі аб арганізацыі „польскага пасу“ ад Беластоку да Дзьвінска.

Выдзяленьне тэрыторый, населяных палякамі, ў асобную дзяржаўную адзінку, лічыцца тут ня толькі не натуральным, але ўпрост абсурдным зьявішчам:

„Ці можна сабе уявіць,“ кажа адзін з абаронцаў двох-кантональнай сыстэмы, „ўзнікласьць другой польскай дзяржавы ў мінятуры побач з аб'еднанай і незалежнай Рэччу Паспалітай? Чэлавеччая сьвядомасьць можа стварыць гэткую расьціну, але на

грунце рэальнай дзейснасьці яна безварункова ніколі ня приймецца."*)

Протэстуючы супроць арганізацыі „Белапольшчы“ ў асобную адзінку, гэтая тэорыя з аднальковай сілай спрэчаеца з думкай аб прылучэньні гэтых абшараў да Польшчы. Пляны гэткага зместу уяўляюцца аўтарам яе супярэчнай усяму складу польскай гісторыі:

„У асьвятленьні многавяковай польскай гісторыі проэкт гэты прэдстаўляецца як нешта неспадзяванае, як утрата сувязнасьці нашых гістарычных традыцый *(zanik ciągłości dziejowej myśli).* Для зрэалізаваньня ў жыцьці самых найбліжэйшых зьвязей нам ніколі ня трэба было безпасярэднага ўладаньня зямлёй.“

Такім чынам мы бачым, што, ласьне, не ў выдзяленьні польскага элемэнту на Беларусі ў асобнае цэлае, як „Малая Польшча“, ці „Белапольшча“, бачуць аўтары двохкантональнай сістэмы шчасьлівы выхад з палажэньня, а ў палітычным стапленьні гэтага элемэнту ў беларускай і літоўскай дзяржаве. Яны пераконаны, што польскі элемэнт як больш моцны культурна і эканамічна, нічым беларусы і літоўцы, ня толькі не падпадзе асіміляцыйным ўплывам апошніх, але, наадварот, зьявіцца цэментам, спаіваючым гэтые нацыональные дзяржавы з Польшчай, зьявіцца „залатым мастком“, паміж Беларусьсю, Літвой і Польшчай.

---

*) J. S.: „Na drodze do rozwiązania sprawy Litwy historycznej“. Стр. 27—31.

Так-жа нэгаціўна ставіцца да думкі аб стварэньні Малай Польшчы і п. Кржэўскі:*)

Згодна яго апініі, прысутнасьць польскага элемэнту на вузкім паясе, які цягнецца ад Горадні і Беластоку праз Вільню да Дзьвінска, не даець ніякай падваліны для будаваньня тут асобнай дзяржаўнасьці. З пункту гледжаньня палітычнага і экономічнага адзіна рацыональным зьяўляецца арганізацыя толькі двох дзяржаў: Беларусі і Літвы.

„Паміж Беларусьсю і Літвой німа ўжо месца ні на якую Белапольшчу“.

„Палякі, насяляючые гэты паяс зьяўляюцца нічым іншым, як каталікамі-беларусамі, і па часьці, сполёнізаванымі літвінамі. Полёнізацыя адбывалася тут векамі і пайшла так далёка наперад, што гэтые тэрыторыі ёсьць цяпер ня менш польскімі, чым каранная этнографічная Польшча. Аднак-жа гэты элемэнт не прэдстаўляе сабой зьвязанай географічнай цэласьці і ні ў якім здарэньні ня можа свабодна развівацца бяз сувязі з суседнімі землямі“.

На жаль, больш дэтальна гэтая тэорыя не развівае свайго погляду. Зазначаецца агульна, што павінна быць створана беларуская дзяржаўнасьць з цэнтрам ў Менску (аўтар п. Кржэўскі чаму-сь дабаўляе „ў польскім Менску“?).

„Ў беларускую дзяржаву патрэбна ўключыць як мага больш каталіцкага элемэнту. Рожніца паміж беларусамі-каталікамі і расейцамі значна большая, чым паміж беларусамі-праваслаўнымі і расейцамі. Дзеля гэтага, яны могуць адыграць важную

*) Krzewski: „Zasady federacji w polskiej polityce kresowej“, Kraków, 1920. Стр. 19 і інш.

ролю пры крысталізаваньні асобнай беларускай нацыянальнасьці“.

Што датычыцца Літвы, дык згодна заяве аўтара, яна ня будзе падобна на сучасную Літву:

„Гэта дзяржава ня будзе нацыянальна-літоўскай з польскай меншасьцю, аде дзяржавай двохнацыянальнай, ў каторай палякі і літоўцы займуць аднальковае становішча. На 4 мільёны жыхароў прыйшлося-б 2 мільёны літвіноў і 1 ½ мільёна палякаў“.

D. Паміжлеглые комбінацыі і провізарычные рашэньня.

Паміж проэктамі гістарычнай „Літвы“ і кантональнымі аб’еднаньнямі паказанымі вышэй, ляжыць цэльны рад паміжлеглых комбінацый, зьяўляючыхся нічым іншым, як толькі дэталізацыей аснаўных проэктаў. Большасьць іх яшчэ менш апрацавана, мала практычна і дзеля гэтага мы на іх затрымліваца ня будзем.

Спамянём толькі аб адным з гэтых проэктаў, які сьведчыць, насколькі палітычная думка можа прыстасоўваццца да варункаў сучаснасьці і, з гэтай прычыны, адмаўляцца ад, здавалося бы, непахітных прынцыпаў.

Прыймаючы пад увагу, што незалежная Літоўская дзяржава зьяўляецца фактам, ігнараваць каторы німа магчымасьці, некаторые польскіе палітыкі прыходзяць да праконаньня, што Польшча можа істнаваць і без Літвы.

На першы пагляд заява гэткага зместу здаецца непраўдападобнай, нагэтулькі ў Польшчы ўсе звыкліся з думкай аб супольнасьці інтэрасаў этнографічных палякаў і палякаў „літоўцаў", нагэтулькі лічыцца ў ей ненатуральным ўселякае „укарачваньне старых польскіх зямель".

„Сыстэма гэтая", гаворыць адзін з аўтараў, „лічыць абавязковым разфрагмэнтаваньне гістарычнай „Літвы" на тры особные адзінкі, але ўжо не імкнецца да будаваньня трох асобных дзяржаўных арганізмаў і ня думае аб чародным аб'еднаньні іх. Агульна кажучы, яна прыймае істнаваньне незалежнай этнографічнай Літвы і дамагаецца далучэньня часьцін, заселянных ў высокім працэнці палякамі, да польскай рэспублікі.

„Істнаваньне этнографічнае літоўскае дзяржавы прыймаецца моўчкі, пры чым адмаўляюцца ад якой бы то ні было дзяржаўнапраўнай сувязі з ей".

Адмаўляючыся ад Літвы, програма гэтая розна вырашае пытаньне аб Беларусі і аб „польскім пасе". Адна група лічыць патрэбным, каб „польскі пас" быў далучаны да Польшчы; пры чым да апошняй павінна быць далучана і заходная Беларусь.*)

---

*) Граніца, па якую павінна быць анэктавана Беларусь, праведзена Р. Дмоўскім і мае назову „лініі Дмоўскага". Згодна прэтэнсыям палякаў на Версальскіх перэгаворах, лінія гэта больш-менш ідзе праз Корсаўку, Себеж, захоплівае Полацак, Барысаў, Бярэзіну, пакідае на ўсходзе Бабруйск і на захадзе Слуцак і Лунінец. За апошні час лінія гэта многа раз менялася, адсоўваючыся то далей на захад, то далей на ўсход, ніколі ўсё-ж такі не сягагаючы граніцы 1772 году.

Другая група, адмаўляючыся ад этнографічнае Літвы і згаджаючыся на далучэньне да Польшчы „польскага пасу“, ня згодна з далучэньнем да яе Беларусі. Беларусь павінна стаць дзяржаўнай адзінкай, напоўсувэрэннай, ці нават зусім несувэрэннай, зьвязанай з Польшчай уніей. Павінны быць прыняты пад увагу імкненьня беларусаў да самаазначэньня, Польшча павінна дапамагчы Беларусі стаць на ногі. Разумеецца Беларусь пры гэтым, як і заўсёды ў гэткіх здарэньнях, ў межах — на ўсходзе лініі 1772 г. і на захадзе ў граніцах Менскае губэрні.

Ўрэшці ёсьць апінія, набіраючая ў апошні час з боку польскага грамадзянства, найбольшай вагі, якая лічыць за самае шчасьлівае для Польшчы, прыблізна акрэсьліць граніцы яе на ўсходзе і, не вырашаючы прынцыпова пытаньня аб ўзаемаадносінах з суседнімі народамі, — „напісаць на програме новай Польшчы лёзунг консолідацыі і чакаць“.

Да такога мізэрнага вываду польская думка прыходзіць з прычыны прызнаньня ўласнай слабасьці:

„Польшча сёнешняга дня не тая поўная багацьця Польшча, каторую аставіў Казімір Вялікі, але край вынішчаны вайной . . . Да таго-ж 150 гадоў няволі вырылі глыбокі сьлед ў душы польскага народу. Пакуль зьлюцца разарваные між сабой за гэты доўгі тэрмін часу адасобленые часьці Польшчы — Каралеўства, Пазнань і Галіцыя, — дык ў гэту справу трэба будзе ўлажыць гэтулькі

энэргіі, што яе ня можна траціць на што небудзь староннае“.

Амягшая труднасьцю пытаньня і не спрыяйнасьцю ўсходнай сітуацыі, польская думка становіцца на шлях *biernego wyczekiwania* і аддачы ўсей справы натуральнаму бегу падзей.

На гэту пазіцыю, між іншым, становяцца прэдстаўнікі польскага соцыялістычнага лагеру, ад якога мы маглі-б чакаць слоў найбольш свабодных і найбольш рашучых.

Адкідаючы па парадку ўсе фэдэратыўные праэкты, М. Недзялкоўскі кажа: *)

„Дэфінітыўнае вырашэньне ўсходняга пытаньня зьяўляецца немагчымым, пакуль не ўляглісяфэрмэнты, нуртуючые грунт так званага некалі паўночна-заходнага краю, пакуль прадаўжаючыеся ў глыбіне процэсы не выканалі свайго назначэньня.

„Усходные землі зьяўляюцца месцам барацьбы нацыональных культур, маюць этнографічна характар плывучы, ім яшчэ бракуе сталасьці і выразных раздзельных ліній... Немагчыма будаваць трывалага дому на лятучым пяску. Трэба выказаць сваю згоду на абавязковасць провізорычнага рашэньня“.

Аўтар вялікадушна зазначае, што ён ня лічыць патрэбным утрымліваць без канца на беларускалітоўскіх абшарах стан вайсковай окупацыі, хоць магчыма, што пераходны пэрiод будзе цягнуцца не адзін дзесятак гадоў. Для пераходнага часу прапануецца правесьці ў жыцьцё некаторые практыч-

*) M. Niedziałkowski: „O program polski na Wschodzie“, Przedświt, 1920. Nr. 3.

ные захады, каторые-б спакойна маглі забаспечыць ўсім жыхаром іх бягучые палітычные патрэбы.

„На Беларусі павінны быць скліканы два ўстаноўчых зборы, дзьве констытуанты:*) адна у Вільні, для тэрыторыі польска-беларускай і другая — ў Менску, для тэрыторыі праваслаўна-беларускай. Выбары павінны адбывацца пры безварунковай свабодзе (заява крыху неспадзеваная ў вуснах соцыаліста!); што-ж датыча рэгуліраваньня пры гэтым гранічных пытаньняў, дык яны павінны быць развязаны шляхам безпасярэднага плебісцыту“.

„Установучые зборы, ці шляхам аб'еднаньня, ці шляхам змовы паміж сабой, уяўлялі-б інстанцыю, правамоцную гаварыць ад імяні народаў гістарычнай „Літвы“, за вычэтам, разумеецца, „ковенскай зямлі“, (характэрны зварот, пры чым неясна, ці разумее аўтар пад гэтым незалежную Літоўскую дзяржаву, і ці згодзен ён выкрэсьліць яе з свайго палітычнага провізорыўма?)

„Азначаная рэпрэзэнтацыя павінна была-б (а калі не?) сарганізаваць з памянёных краёў аўтаномную провінцыю пры Рэчыпаспалітай Польскай, якая складалася-б з двох кантонаў: Віленскага—тэрыторыя польска-беларуская, і Менска — тэрыторыя беларуска-праваслаўная.“ Абодвы часткі аб'еднываў бы Краёвы Сойм з вельмі шырокай компэтэн-

*) Карыстаньне назовай „констытуанта“ у аўтара неправільнае: паняцьце „констытуента“, ці „установучые зборы“ ў навуцы зусім точнае і азначае орган, ў якім выяўляецца сувэрэннасьць нацыі, арганізаванай ў самаістную дзяржаву, а не прэдстаўнічы орган аўтаномнай провінцыі, знайходзячайся да таго ў стане вайсковай окупацыі.

цыей і адпаведны перад гэтым соймам — Краёвы урад *(Zarząd krajowy).* Ў абодвых вокругах ужываліся-б дзьве урадовые мовы, як ў школе, судох і адміністрацыі. Пры гэтым зьвязь Вільні з Варшавай павінна была-б выглядаць больш цеснай, нічым Менска."

„Краёвы сойм павінен мець спэцыяльнае прэдстаўніцтва ў польскім сойме. Што датыча шырыні аўтаноміі ў справах вайсковых, тарговых, мытных і інш. дык гэта павінна было-б быць вырашана ў залежнасьці ад конкрэтных варункаў часу і месца"(?)

Аўтаномная сувязь Беларусі з Польшчай разглядаецца аўтарам як практычная патрэбнасьць, а не як тэорэтычны вымысел, як характарызуе Недзялкоўскі ўсе іншые проэкты.

„Максімальная програма беларусаў", заяўляе аўтар, „непропорцыональна іх сілам і зьяўляецца спрэчнай з прынцыпамі дэмокрацыі і самаазначэньня народаў (Беласток, Горадня, Вільня, Менск, Магілёў Вітэбск, часьці Смаленскай і Чарнігаўскай губэрній). Жаданьня літвіноў, каб аддаць ім Вільню, не маюць пад сабой ніякага дэмократычнага угрунтаваньня." „Соцыялісты ня могуць", сур'ёзна цягне „соцыяліст" п. Недзялкоўскі, „ісьці на сутрэч імпэріалістычным жаданьням гэтых маладых нацыональных організмаў".

Беларусы, згодна слоў аўтара, вымагаюць толькі „варштату для сваей творчай дзяржаўнай працы, але гэты варштат павінен, са становішча соцыялістычнага, абняць толькі тых людзей, каторые выражаюць да таго адпаведную волю. Калі павадыры беларускага руху перамогуць ў часе

плебісцыту ў Магілёве і Вітэбску, — тым лепш“. Але абыймаць сваімі дзяржаўнымі дамаганьнямі заходные часткі Беларусі, — яны згодна пагляду п. Недзялкоўскага не маюць права.

Што датыча Літвы, дык абавязкова павінна зьдзейсьніцца „аб'еднаньне яе з Польшчай, што будзе мець месца пасьля трыумфу сярод літвіноў запраўднай дэмокрацыі“. Што трэба разумець пад „запраўднай дэмакрацыей“ і чым яна рожніцца ад „незапраўднай“ — застаецца сэкрэтам аўтара.

У рэзультаце проэктаванага провізоріума могуць паўстаць дзьве магчымасьці. Першая — калі ў пэріод провінцыяльнай аўтаноміі дасьпее пачуцьцё непадзельнасьці цэлага краю; ў гэтым здарэньню будзе прызнана разумнасьць фэдэралізацыі гэтых зямель і далейшае развіцьцё пойдзе ў напрамку Злучаных Штатаў гістарычнай Літвы.

Другая — калі выявіцца нацыональная сьвядомасьць паасобных народаў. „У гэтым здарэньні трыумф польскай культуры ў каталіцкай Горадзеншчыне і Віленшчыне будзе поўны, і адбудзецца ўключэньне іх ў склад зямель Рэчыпаспалітай Польскай.“

Прэдстаўнік соцыялістычнай польскай думкі лічыць, што такі вынік провізорычнага стану рэчэй, найбольш для Польшчы пажаданы і найбольш магчымы.

Што ён найбольш пажаданы — мы ў гэтым так сама не сумніваемся.

VII. Вывады.

1. Нацыянальна-культурнае адраджэньне Беларусі і польская дзяржава. Вартасьць канстытуцыйных гарантый. Прудон аб старой Польшчы. Што сьведчыць сяняшні дзень? 2. Спінны хрыбет беларускага адраджэньня. Немагчымасьць соцыяльнага вызваленьня Беларусі пры залежнасьці яе ад Польшчы. 3. Немагчымасьць экономічнага адраджэньня Беларусі пад сучаснай Польшчай. 4. Сьвядомасьць сілы і сьвядомасьць слабасьці польскага імпэріалізму.

Для таго, каб зрабіць агульны вывад з папярэдняга агляду і адказаць на пытаньне аб характару адносін сучаснай Польшчы да беларускага адраджэньня, трэба угаварыцца аб разуменьні беларускага вызвольчага руху.

I. Адраджэньне Беларусі можна разумець з аднаго боку як эволюцыйны, культурны процэс, які ў дацяперашні час быў гвалтоўнымі захадамі паліцэйскай дзяржавы прыдушан, і які цяпер, у варунках вольнай дэмократычнай дзяржаўнасьці, павінен развівацца нормальна і ў канечным рэзультаце прывесьці да самастойнай беларускай культуры. Процэс гэты, па істоце сваей спакойны і знайходзіцца ў залежнасьці ў першую чаргу ад ўзроста інтэлектуальных сіл краю, якіе нельгя стварыць адпаведным распараджэньнем дзяржаўнай ўлады; ад палітыкі ён залежыць нагэтулькі, наскалька ў дзяржаве можа быць пастаўлена пытаньне: ці ёсьць, ці німа беларускай нацыянальнасьці. Калі

на гэтае пытаньне дзяржава адказвае нэгаціўна, дык німа мовы аб гарантыях для ея развіцьця, а ёсьць простая забарона яе; калі-ж на пытаньне гэтае адказываюць згодна, дык ў сучаснай эўрапэйскай дзяржаве звычайна ужо не імкнуцца да спыну культурнага ўзросту народу; можнасьць развіцьця разумеецца сама сабой, і ідзе гутарка аб як найлепшым забаспечаньні такога ўзросту.

Як мы бачылі з папярэдняга раздзелу, проэкты аб'еднаньня Беларусі з Польшчай, ці то ў форме рэальнай уніі—„гістарычнай Літвы“, ці то ў форме фэдэратыўных кантонаў — дапускаюць развіцьцё беларускай нацыональнай культуры і даюць для гэтага пэўные констытуцыйные гарантыі. Даецца права роўнасьці беларускай мовы, ў некаторых выпадках нават як мовы урадовай; пытаньня асьветы, нацыональнага культа і г. д. — амаль поўнасьцю перэдаюцца компэтэнцыі месцовых органаў урадаваньня: краёваму сойму, як законадаўчаму абаронцу месцовых інтэрасаў, і краёваму ураду, як органу выканаўчай месцовай палітыкі.

Сучасная Польшча лічыць сябе заходна-эўрапэйскай дзяржавай і дзеля гэтага вызнае патрэбу вольнага развіцьця беларускай культуры.

Але галоўная прычына, заразумела, ляжыць ня ў тым, што Польшча лічыць беларускі народ за асобную нацыю. Як было зазначано вышэй, сярод польскага грамадзянства больш популярна пераконаньне, што беларусы — гэта этнографічна *teren przejściowy,* а беларусы-каталікі гэта амаль што звычайные палякі.

Галоўнае аб'ясьненьне крыецца ў тым, што развіцьцё беларускай культуры ляжыць ў інтэрасе польскай дзяржавы, і калі польская палітыка ідзе на сустрэч дамаганьням беларусаў аб нацыянальнай школе, мове, звычаях і г. д. — дык гэтые пляны можна лічыць даволі шчырымі. Трэба толькі даваць ім належнае аб'ясьненьне і не надта імі захопліваецца.

Старая Расея не баялась Польшчы і дзеля таго не ганялась за тым, каб прывярнуць беларусаў да сябе і тымі, ці іншымі уступкамі абернуць іх супроць Польшчы. Да таго-ж, беларускі народ быў заўсёды этнографічна бліжэй да яе, нічым да Польшчы, і паддаваўля пэўнай асыміляцыі. З яго ня трэба было нават рабіць свайго саюзьніка супроць каталіцызму, як гэта мела месца ў грунтоўна рознай этнографічна Літве. І таму на Беларусі была палітыка не уступак, але наймацнейшага гвалту.

Сучасная Польшча, па першае, баіцца Расеі, баіцца магчымай „ўсходнай навалы", і, па другое, яна бачыць, што нацыянальна розную Беларусь не ў яе сілах перэтварыць ў нацыянальна польскі край. І таму яна ідзе шляхам уступак ў дзедзіне нацыянальнай культуры, зацікаўлена ў нацыянальным ўзросьце Беларусі і зьвертаньні яе фронтам супроць ўсходу. Польскай дзяржаўнай думцы ясна карысьць ад беларусаў, як саюзьнікаў; ясна карысьць ад стварэньня паміж ей і Расеяй нацыянальна-асобнага беларускага барьеру, які хоць крыху мог бы бараніць яе ад „навалы са ўсходу" і прыняць на сябе адтуль першы удар.

Вызнаючы крысьць ад беларускага нацыянальнага адраджэньня і даючы яму пэўные гарантыі, польская палітычная думка ставіць яго аднак ў залежнасьць ад двох варункаў:

а) адраджэньне беларускай нацыі павінна абхапіць сабой ўвесь магчыма поўны этнографічнабеларускі абшар на ўсход, але павінна адмовіцца ад заходных яго частак. Горадзеншчына і Віленшчына, ня толькі ў каталіцкай сваей частцы, але наагул, павінны быць прызнаны за абшар польскі і тут цалком павінна запанаваць польская культура.

b) адраджэньне беларускай нацыі павінна адбывацца ў межах польскай дзяржаўнасьці, г. зн. ў тэй, ці іншай залежнасьці ад польскай дзяржавы.

Апроч мяркаваньняў чыста палітычнага характару, аб якіх мы мелі зручнасьць ўспамянуць, гаворучы аб тэорыі „гістарычных граніц“ ў выкладзеньню п. Галецкага, прыводзяцца яшчэ і іншые мяркаваньня. У Польшчы прынята думаць, што Беларусь культурна, духоўна больш зьліжана да Польшчы, чым да ўсходу, што ў ей больш моцны культурные традыцыі захаду, што яна больш „цягне“ да Варшавы. Польская сучаснасьць ў гэтым сенсе не далёка адыйшла ад точкі погляду месцовага польскага патрыотызму 30—60 г. г., і ў ей жыве пераконаньне, што дзякуючы сувязі Беларусі з Польшчай ў мінулым, якой сувязі не магла парваць 150-гадовае панаваньне Маскоўшчыны, і дзякуючы прысутнасьці на Беларусі польскай меншасьці, уасабляючай польскі „культурны капітал“,—на Беларусі „пламянее польскі дух“, нават да ўсходніх рубяжоў Магілеўшчыны і Вітэбшчыны.

З другога боку, пэўная частка палякаў лічыць, што беларускае адраджэньне цесна зьвязана з Польшчай і што, ласьне, дзякуючы апошней, беларускі рух набываў ўвесь час сілы для змаганьня з расейскім царызмам. Польшча ў гэтым сенсе лічыць сябе ня толькі саюзьнікам адраджаючайся Беларусі, але нават яе апекункай. „Калі толькі беларусы не захочуць стапіцца ў ўсерасейскім моры, дык яны павінны зразумець практычную абавязковасьць аўтаномнай сувязі сваей з Польшчай“— кліча п. Недзялкоўскі.

Вось на гэткі „практычны грунт“ і становіцца ідэолёгія, лічучая патрэбным абаперці адраджэньне Беларусі на Польшчу.

Польшча, сьведчыць яна, — дзяржава з адносна невялікім насяленьнем.

Калі нават не згадзіцца, што Польшча больш нацыянальна толерантна, чым Расея, і прызнаць, што здольнасьць польскай культуры датычна дэнацыяналізацыі Беларусі аднолькова са здольнасьцю Расеі, то ўсё-ж такі, прыймаючы пад увагу лік насяленьня абедзьвех старон, напор дэнацыяналізуючых сіл з боку Польшчы будзе заўсёды ў 4, а нават і ў 5 раз меншы, чым з боку Расеі.

Спрыяйлівае развіцьцё беларускай культуры пад Польшчай забаспечваецца яшчэ тым, што працілегласьці беларускай і польскай культуры, выцекаючые з іх нацыональнай адлегласьці, неўпараўнаньню вялікшые, чым культуры беларускай і расейскай. Беларус этнографічна бліжэй вялікаросу, ён два апошніе сталецьця жыў з ім ў

аднэй дзяржаве, прывык да яго; мова беларуса неўпараўнаньню бліжэй да мовы расейскай, чым да польскагай — і ў гэтым схована аграмадная небаспека для адраджэньня беларускай культуры, калі яна павінна будзе развівацца „ў аўтаномічным звязку з маскоўшчынай“.

Небаспека денацыяналізацыі з боку Польшчы зменшаецца так сама таму, што польская культура ў параўнаньню з расейскай — слабая. Каб пераканацца ў гэтым даволі параўняць лік кніг на польскай і расейскай мове. Ня гледзючы на сваю адсталасьць, Расея ўсё-ж такі мае да распараджэньня нагэтулькі значны рэзэрвуар культурных сіл — учыцельства, чыноўніцтва і інш., — што адбіцца ад наплыва іх Беларусі заўсёды будзе трудна. Расея ужо сотні гадоў валадзела Беларусьсю, расейская культура пранікла ў тоўшчу народа, ва ўсе галіны беларускага жыцьця, яна амаль што зусім дэнацыяналізавала беларускі горад і ў значнай меры дэнацыяналізавала беларускую вёску, — яе трэба будзе з аграмаднымі высілкамі выкарчоўваць, ў той час, калі польская культура павінна будзе нанова заваёўваць Беларусь.

Да таго-ж, Польшча—дзяржава заходнай культуры і, як Беларусь ў часе свайго росквіту ў мінулым, бярэ свой пачатак ад крыніц рымска-романскай цывілізацыі. Польшча, як і Беларусь, заўсёды стаяла тварам на захад, а не на ўсход, і толькі гвалтоўніцкая палітыка маскоўскага царызма прымусіла яе завязнуць ў нятворчым візантызме і глядзець на поўазіяцкую Маскву, як на другі Рым. Дзеля гэтага і сёніка, пасьля таго як парвана сувязь Бе-

ларусі з Расеяй, і Беларусь пачынае уваскрашаць сваю мінулую славу, яна павінна зьвязаць свой лёс з Польшчай, як бліжэйшай заходнай суседкай. Добра і тое, што адраджэньне беларускага народу адпавядае польскім інтэрасам, бо яно можа абаперціся ня толькі на плятонічные сымпатыі, ці антыпатыі, якіе граюць ў дзяржаўным жыцьці даволі зьняверную ролю, і могуць зьнікнуць пад ўплывам прыпадковых абставін, а на фактары сталые, ад сымпатый незалежные.

Апошнім і галоўным довадам на карысьць зближэньня Беларусі з Польшчай, зьяўляецца ссылка на констытуцыйнасьць польскага народу і яго дзяржавы. Расея—гэта старана без дзяржаўнага розуму ў эўропэйскім разуменьні, старана няўроўнаважаная, старана палітычных крайнасьцяў. Гэта — дзяржава ці „скованных рабов“, калі на чале яе сядзіць цар, ці — дзяржава „рабов взбунтовавшыхся“, калі ў ей пануець самая дзікая, нестрыманая анархія. Зьвязываць свой лёс з ей — гэта значыць рабіць скок ў невядомасьць і падвадзіць Беларусь пад рызыку загінуць ў грамадзянскай вайне, ці зноў трапіць ў старую „турму народаў“.

Як бы там ні было, але ўсе проэкты дзяржаўнага аб'еднаньня Беларусі з Польшчай гарантуюць ей свабоднае развіцьцё культуры. Хоць гэта і програма-мінімум, але яна рэальна, вядзе да добрых мэт, урэшці, адпавядае удзельным суадносінам сіл абедзьвех старон. Правы, якіе прыпадаюць Беларусі згодна гэтых програм, можна ў рэспубліканскай Польшчы замацаваць ў адпаведнай констытуцыі і быць пэўным на будучыну, што яны

ня будуць зьменяны пад уплывам якіх небудзь часовых, пераходзячых падзей.

Некаторым з вышэйнаведзяных аргумэнтаў ня можна адмовіць ў слушнасьці, але агульна кажучы, ў іх зашмат гістарычнага ідэалізму і, па другое, яны занадта вялікае значэньне прыдаюць пісанаму закону.

Спрэчацца з тым, што старая беларуская культура шла з заходу і была з ім арганічна зьвязана — нельга. Даволі успомніць хоць бы біографію Др. Францышкі Скарыны. Так сама нельга спрэчацца з тым, што лепшая частка польскага грамадзянства за часоў рэвалюцыйнай барацьбы за свае вызваленьне, уплыла на беларускае адражэньне і нават ў апошніе годы царызму ідэйна дапамагала беларускаму руху. Але гэтые факты надта мала, а мо' і зусім нічога не гавораць на крысьць палітычнага аб'еднаньня Беларусі з Польшчай. Гісторыя сьведчыць хутчэй наадварот, што культурнаму беларускаму адраджэньню трэба унікаць палітычнай сувязі з польскай дзяржавай. Мы ведаем, што занепад беларускай культуры пачынаецца акурат з тэй пары, калі Беларусь пайшла на гэткае аб'еднаньне (канец 16 веку). Так сама ведаем, што ўсю доўгую гісторыю сумеснага жыцьця, Беларусь нічым добрым памянуць Польшчу ня можа.

Па - другае, тэорыя беларуска-польскага зближэньня занадта вялікае значэньне ў міжнацыональных адносінах прыдае констытуцыйным гарантыям.

Ня кажучы ужо аб тым, што апроч грамадзкіх спроб і плянаў паасобных партый (якіе мы выла-

жылі ў папярэднім раздзеле), польская дзяржаўнасьць за ўсе тры гады свайго істнаваньня не зарэкомэндавала сябе адпаведнымі проэктамі, і што дзеля гэтага авансаваньне ей даверра ні на чым рэальным не аснована — ня кажучы ужо аб гэтым, мы наагул ня згодны ўглядаць ў канстытуцыйных гарантыях панацэю ўсяго благога, калі за гэтымі пісанымі гарантыямі не стаіць канстытуцыйна выхованая нацыя, што гістарычна прызвычаілась шанаваць закон і забаспечаные гэтым законам чужые правы.

Ўся гісторыя шляхоцкай Польшчы пераконвае нас, ласьне, ў тым, што патрэбнага шанаваньня чужога права ў ей не было. Прыймаючы-ж пад увагу, што сучасная Польшча ёсьць так сама панска-шляхоцкай, што жыцьцём яе кіруець магнацка-капіталістычны кляс, — мы думаем, што вымаганай пашаны ня будзе і ў сучасным, і што конституцыйные гарантыі будуць гарантыямі паперовымі.

Каб ня быць голаслоўным, прыпомнім вельмі цікавую характарыстыку старой Польшчы, зробленую вядомым францускім соцыолёгам і публіцыстам Прудонам, і параўнаем яе з некаторымі фактамі сучаснасьці.

Прудон, які зьяўляецца ў гісторыі эўропэйскай думкі адным з першых, што выступіў ў абарону малых народаў і абаснаваў прынцыпы дзяржаўнага фэдэралізму, ставіўся да Польшчы вельмі непрыхільна. Ён добра ведаў яе гісторыю, як палітычную, так і соцыяльную. Свой пагляд на польскую справу ён вылажыў ў спэцыяльным артыкуле *„La Pologne“*, напісаным з прычыны дамаганьняў паля-

каў, ў часе другога паўстаньня 63 году, перад Эўропай аб адбудове незалежнай Польшчы ў граніцах 1772 г. *(„Si les traites de 1815 ont cessé d'exister?“ Paris, 1863).*

Ўсе няшчасьця Польшчы, Прудон углядае ў шляхце, якая ўяўляла сабой ўвесь польскі народ:

„Ўсе няшчасьця Польшчы маюць свой пачатак ў шляхоцкім стане. З першага пагляду на гісторыю Польшчы можна убачыць, што польскі народ складаецца выключна са шляхты. Гэты стан, ў праціўнасьць прынцыпам заходнай арыстократыі (асабліва англійскай), не разумеў, што яго высокае становішчэ ў дзяржаве яго забавязвае. Разбэшчаная ад ураджэньня, ня маючая ўласнага гэнія, — шляхта істнавала толькі для паняволеньня народу, для зніштажэньня дзяржавы і для нацыональнага сораму“. (Стр. 71).

І таму Прудон пытаецца: „Што агульнага мае гэта каста з Эўропай дэмократычнай, роўнапраўнай і констытуцыйнай? Ці маець яна свае месца ў сучаснай Эўропе — Эўропе Рэвалюцыі? Ці не зьяўляецца яна прыродным ворагам ўсіх народаў, асабліва славянскіх?“

„Забабоны шляхецкай ідэі, даведзяные да дзяцінства і вар'ятства, недысцыплінаванасьць, уведзяная ў прынцып гонару, — ўсё гэта робіць палякаў фальшывымі арыстакратамі, фальшывымі дэмакратамі, фальшывымі каталікамі, фальшывымі рэвалюцыонэрамі, так сама як яны былі фальшывымі шляхцічами. Яны будуць верны толькі іезуітам“.

Польскую рэспубліку старых часоў Прудон называе „опэрнай дэкарацыей“, і падзел Польшчы ў 1772 г., ён разглядае як акт справядлівы: „гэты падзел для польскага плебса быў эмансыпацыей“. „Гэты падзел з другога боку прычыніўся адраджэньню народаў, над якімі Польшча панавала“.

Свой знамяніты лёзунг, што „ўласнасьць — гэта грабёж“, Прудон поўнасьцю прыстасоўвае да старой Польшчы:

„Натуральнае права вымагае ад польскай шляхты ня толькі асвабаджэньня іх рабоў (якіе зрабіліся свабоднымі і без яе) але і звароту забраных калісь ці зямель, несправедлівае ўладаньне якімі было першай прычынай няшчасьцяў іх бацькаўшчыны. Калі ёсьць на зямлі месца, дзе можна было-б сказаць, ня толькі з пункту гледжаньня абстрактнай крытыкі, але пазытыўнай практыкі, што ўласнасьць — гэта грабёж, дык гэта ў Польшчы“.

І вось аўтар *„Du Principe federatif“* ..., што горача заяўляў, што „ўсе нацыі маюць роўнае права на істнаваньне“, што „кожная нацыя, як бы ні была малая яе тэрыторыі, мае права на сувэрэнітэт“, — гэты аўтар на пытаньне аб праве Польшчы на адбудову ў граніцах 1772 г. адказывае рышуча негаціўна.

„Па прыкладу вашых дзядоў, я налагаю сваё *veto* францускага грамадзяніна. Палякі! Мінуўшчына, сучаснасьць, будучына; свабода, прогрэс, права; рэвалюцыя і трактаты — ўсё вас засуджаець. Вы хочаце уваскрэснуць, — але па за межамі сучаснага жыцьця. Ад гэтага часу ваша адзіная

слава — гэта прыняць засуд... Успомніце моцнае слова жаўнера да Нэрона: *Usque adeone mori miserum est?* Ці-ж гэта нешчасьце — ўмерці“?

Прудону, як і шмат каму з сучасных дасьледчыкаў, не былі вядомы запраўдные адносіны на т. зв. „старых польскіх“ землях. Але ўсё-ж такі ён рышуча заяўляе, што Польшча, якая ўвесь час жыла на прынцыпе гвалту і эксплёатацыі, не мае права на панаваньне над народамі, што жывуць з ей побач.

„Дык-жа літоўцы, — гэта не палякі. Дык-жа беларусы *(les Ruthènes)* — гэта так сама не палякі.“!

„Анархісты, якімі зрабіла вас прырода, вы маеце іншые мэты, інакш дзеля чаго гэтая гутарка аб нацыянальнасьці, на што гэтае паўстаньне Польшчы ў старых межах? Тое, чаго вы хочаце сёньня, як і раней, як і заўсёды, — бо вы шляхта — гэта ўладаць, гэта эксплёатаваць.“

Агульны вывад Прудона, што нацыя, якая ня мела пашаны да чужога права, да чужой нацыянальнасьці, — ня мае права, каб гэтае права прыстасоўвалі да яе. Народ, які складаецца з аднэй толькі шляхты, што дусіць ніжэйшы кляс — селянства, і ў якім гэтае селянства не мае голасу, — гэты народ не мае дзяржаўнае будучыны і да яго трэба ставіцца вельмі крытычна.

Так Прудон характарызуе старую Польшчу. Сёняшні дзень дабаўляе да яго характарыстыкі мала чаго добрага.

Мы ведаем, з якой упартасьцю працівілась польская дзяржава ў асобе сойма і ураду зу-

сім натуральным вымаганьням дзяржаў заходу аб гарантыі правоў нацыянальных меншасьцей ў Польшчы. Той факт, што Вэрсальская умова вызнала Польшчу толькі пад варункам падпісаньня знамянітага трактату аб правох нацыянальных меншасьцей, сьведчыць, як мала веры даюць заходные дзяржавы „констытуцыйнаму характару“ сучаснай Польшчы.

Артыкул першы гэтае умова, ратыфікаванай польскім соймам 1 жніўня 1919 г. катагарычна забавязвае Польшчу, каб „яго пастановы былі вызнаны Польшчай як правы прынцыповые *(fondamentales)*, каб ніводная установа. ніводнае распараджэньне, ніводная урадовая чыннасьць ня йшла супроць гэтых пастаноў і што ўсё тое, што йдзе супроць іх будзе лічыцца не маючым сілы“. Дзевяцьнадцаць артыкулаў гэтага трактату гавораць, ласьне, аб праве народаў, трапіўшых дзякуючы вэрсальскай ўмове пад польскую ўладу, на свабоднае нацыональнае развіцьцё, на свабоду культуры, школы. культаў і г. д., як і наагул на роўные грамадзкіе і палітычные правы, ня гледзючы на рожніцу нацыональнасьці і рэлігіі. Артыкул 12 трактату гаворыць аб тым, што за выконаньнем Польшчай абавязкаў, прынятых на сябе згодна трактату датычна нацыональных меншасьцей, будзе даглядаць Ліга Народаў, і што нават зьмена гэтых пастаноў ў Ліге Народаў вымагае кваліфікаванай большасьці галасоў.

Такім чынам мы бачым, што констытуцыйная гарантыя самых элемэнтарных правоў жыхароў ня польскай нацыональнасьці, ўзмацняецца гэтым

трактатам ў форме падвойнай міжнароднай гарантыі. І ўсё-ж такі, ня гледзючы на гэткую кваліфікаваную гарантыю, становішчэ ня польскіх жыхароў ў Польшчы ў данны момант далёка ад нормальнага.

Другім прыкладам нетрваласьці констытуцыйных гарантый служыць абарона інтэрасаў працоўнага селянства ў Польшчы, якая мелася быць праведзянай зямельным законам 10 ліпеня 1919 г. Ня гледзючы на тое, што аб гэтай маленькай уступцы шляхецкіх станаў працоўнаму люду польская прэса шмат крычала (асабліва у нас на Беларусі), але яна, як і трэба было спадзявацца, засталася мёртвай літэрай і, ёсьць грунт думаць, застанецца ей і надаль.

Гарантыі, якіе можа даць польская дзяржава Беларусі, ня будуць, трэба думаць, замацаваны ў акце міжнароднага значэньня. У лепшым здарэньню яны будуць вынікам згоды абедзьвех старон (ў выпадку скліканьня беларускага устаноўчага сойму, але, ясна, не ў разуменьню п. Недзялкоўскага); ў горшым — будуць „падарункам“, дэкрэтаваным ў аднастароннім акце польскага сойму.

Паскольку за вольным развіцьцём беларускай культуры будзе даглядаць месцовы сойм, пастольку можна гаварыць аб больш лепшым становішчы жыхароў Беларусі ў параўнаньні з непалякамі — жыхарамі Польшчы. Але ні першая, ні другая форма констытуцыі не гарантуе Беларусь, што гэтая констытуцыя можа быць „папраўлена“, і што беларускі сойм можа быць... разагнаны. Ўсё будзе зале-

жыць ад суадносін сіл абедзьвех краін і, фактычна, ад добрай волі Польшчы, як значна мацнейшай.

Нават пры найлепшых пісаных гарантыях, нават пры найспагадаючых настроях Варшавы, становішча беларускага Менску ў хаўрусе с сучаснай Польшчай будзе заўсёды загроджана, калі ўспомніць аб ролі польскага „крэсовага элемэнту“. Гэты „крэсовы элемэнт“, гэтая зямельная арыстократыя, шляхоцка — эксплёатуючы стан пры ўсіх добрых плянах цэнтра, абярне Беларусь ў „крэсы“, і пытаньне аб беларускім культурным адраджэньні абярне ў пытаньне „окраинной“, „крэсовай“ палітыкі. Беларусь ператворыцца ў Польшчы на кшталт Галіцыі ў Аўстрыі, ці Фінляндыі ў Расеі. Дзякуючы прывілейнаму палажэньню ў крае, дзякуючы экономічнай перавазе і перавазе культурнай, ўсе адпаведные мейсцы ў урадовых установах, а ў значнай меры ў краёвым сойме, безварункова захопіць крэсовая шляхта.

Практыка беларускага жыцьця будзе ў руках магнатаў. Пачнецца барацьба, пачнецца змаганьне паміж двох культур — польскай і беларускай, і калі перамога ня будзе на баку першай, то напэўна можна сказаць, што развіцьцё другой будзе згальмована, скалечана.

Такая доля чакае Беларусь цэнтральную і ўходнюю — праваслаўную, (Менск—Магілеў—Вітэбск). Што-ж датыча заходнай Беларусі (Горадні і Вільні), асабліва яе каталіцкіх частак, дык тут вынік аб'яднаньня перадбачыў, як ведаем, нават „соцыаліст“ п. Недзялкоўскі: праз 10—20 гадоў яна будзе „этнографічна“ польскай зямлей. Не дарма-ж

прэдстаўнік польскага соцыялізму дзеліць беларускі народ па рэлігійнай азнацы і са ўсей сілай „соцыялістычных“ аргумэнтаў бьець ў грудзі Беларусі ласьне ў гэтым слабым месцу. Ён ведае, што рэлігійнае пытаньне, — гэта наша няшчасьце, наша гістарычная хвароба, і сьвядома карыстае з гэтага беларускага няшчасьця. Мы так сама пераконаны, што праз 10—20 гадоў беларускі селянін-каталік Горадзеншчыны і Віленшчыны пад уражаньнем жандарскай нагайкі, памешчыцкага прыгону і ксяндзоўскага казаньня „выкажа адпаведную волю“ і заявіць сябе з дзеда-прадзеда палякам.

Да страты двох мільёнаў беларусаў заходных губэрній вядзе плян беларуска-польскага еднаньня.

II. Адраджэньне нацыональнай культуры, разумеемай вузка, ў форме адраджэньня мовы, літэратуры і навукі, становіць аднак толькі адну з мэт беларускага вызвольчага руху.

Нагэтулькі-ж важным заданьнем яго зьяўляюцца — соцыальнае вызваленьне працоўных мас Беларусі, экономічнае адраджэньне краю і, як вышэйшая праява нацыональнай свабоды, — ўзмацненьне самаістнай нацыональнай дзяржаўнасьці.

Ніводная з гэтых мэт ня будзе на Беларусі асягнена ў выпадку палітычнай залежнасьці яе ад сучаснай Польшчы.

Соцыальная вызваленьне мысьліцца намі як рэвалюцыйны процэс, што павінен асвабадзіць селянства ад яго прыгнечанага палажэньня ў краі, вырваць яго з рук жаброўства і стварыць з яго

той моцны, творчы кляс, на каторы магла-б абаперціся адраджонная беларуская дзяржаўнасьць.

Беларускае селянства павінна зьявіцца тым аснаўным станам, які утрымае на сваіх плячох гэту вялікую будоўлю,—толькі адзіна гэты кляс здольны выканаць нагэтулькі цяжкую задачу.

Беларусь павінна быць дзяржаўай працоўнага селянства. Калі Беларусь ня будзе дзяржавай селян, дык яна наагул ня будзе істнаваць як дзяржава.

На Беларусі німа другога стану апроч селянства, на які можа разрахоўваць дзяржаўная ўлада: нячысляны процэнт месцовага пролетаріату ня можа пацягнуць за сабой многамільённае жыхарства, хоць бы нават яму часова, пры дапамозе староннай сілы пашчасьціла устанавіць сваю дыктатуру на Беларусі. (Тое, што мы маем цяпер на Беларусі ў глыбокай меры ненормальна. Дзякуючы дапамозе Масквы і маскоўскай чырвонай арміі, на Беларусі пануе невыразны рэжым гаспадарства маленечкай партыі, лічучайся з партыйнай шпаргалкай, апрацаванай ў Маскве, і адсуваючай беларускае селянства далёка на другі, ці нават трэці плян. Ня дзіва, што гэткі парадак выклікае з боку селянства рашучую барацьбу супроць жменькі маскоўска-жыдоўскага пролетаріату.)

Яшчэ ў меншай меры можа абаперціся беларуская ўлада на месцовым мешчанстве, дробнай сельскай шляхце і інтэллігэнцыі, — сілы ў палітычным значэньню вельмі невыразные і здольные

адыграць ў арганізацыі краю толькі падсобную ролю.

Другім доказам таго, што толькі селянства павінна зьявіцца клясам, на якім будзе збудована адраджаючаяся Беларусь служыць той факт, што толькі яно захавала да цяперашняга часу сваё нацыональнае аблічча, захавала родную мову, звычаі, што толькі яно зьяўляецца запраўднай крыніцай беларускай нацыональнай энэргіі. Месцовае мешчанства, інтэлігэнцыя і, ў значнай меры, вясковая шляхта ў нашые дні грунтоўна здэнацыоналізаваны, і іх прыдзецца вертаць ў лоно нацыональной стыхіі. Для таго, каб зрабіць беларускае места запраўды беларускім, трэба прыблізіць яго да вёскі, ці лепш, трэба каб беларуская вёска стала дамінуючай сілай ў краю і палітычна апанавала места.

Для таго, каб селянства магло перэтварыцца з забітых бядотай, матэр'яльна слабых і залежных ад памешчыка працаўнікоў — ў кляс працаўнікоў моцных матэр'яльна, ў кляс культурнатворчы, здольны выдзяліць з сябе даволі актыўных сіл для апанаваньня места і дзяржаўна-палітычнага апарату Беларусі, — трэба падвесьці пад яго экономічную базу, трэба ў поўным маштабе вырашыць аграрную проблему на Беларусі.

Зямельнае пытаньне на Беларусі зьяўляецца спінным хрыбтом беларускага адраджэньня. Калі яно будзе вырашано полумерамі, і нязгодна з жыцьцёвымі інтэрасамі беларускага селянства — ўвесь рух будзе ў вачах шырокіх працоўных мас скомпромітован і адраджэньне Беларусі будзе разьбіта ў шчэнт.

Дзеля гэтага соцыяльна-рэвалюцыйны момант беларускага руху трэба зрабіць цэнтральным, і весьці барацьбу за вырашэньне зямельнага пытаньня да тае пары, пакуль селянства не ўзмацуецца ў новым сваім палажэньні, пакуль ня зьнікнуць апошніе сьляды старога соцыяльнага ладу.

Ў раздзеле аб мерах зацікаўленасьці польскага капіталу на Беларусі мы мелі магчымась убачыць, што добрая палавіна беларускай зямлі належыць польскім памешчыкам. Лёс гэтай зямлі непакоіць польскую думку, і яна дае спробы вырашаньня аграрнае проблемы на Беларусі так, каб не парушыць інтэрасаў Польшчы. Ўсе спробы сводзяцца да палавінчатых компромісаў і задаволіць беларускае селянства ня могуць. Так напр., проф. З. Людкевіч*) разважаючы аб варунках вырашэньня проблемы, невыразна зазначае экономічную і грамадзкую старану справы і сьвядома пакідае без адказу палітычную яе старану:

„Аграрная рэформа мае дзьве стараны — экономічную *(zagadnienie gospodarcze)* і грамадзкую *(strona spoleczna)*. Паскольку ідзе гутарка аб гаспадарчую, экономічную старану, трэба давясьці да утварэньня самаістных здаровых гаспадарскіх адзінак, на якіх месцовае рольнае жыхарства могло-б абаперціся. Прыймаючы пад увагу грамадзкую старану справы, трэба каб рольнае жыхарства ня толькі знайшло дастатачны лік працы, але так сама каб стала экономічна незалежнай,

*) Prof. Żodzisław Ludkiewicz: „Wytyczne reformy agrarnej na Białej Rusi“, Warszawa, 1920.

г. зн. каб атрымала ўласные самадзельные варстаты працы“.

За гэтымі нічога не значнымі „вытычнымі“, пад якімі можа распісацца ўсякі, хто хочучы, ідуць указаньня на патрэбу парцэляцыі і асьцярожны намёк на тое, што гаспадарам лятыфундзій прыдзецца ўступіць вымогам часу і... інтэрасам польскае дзяржавы. Аб інтэрасах Беларусі, аб патрэбе аддачы заграбованай памешчыкамі зямлі працоўнаму селянству, аб абавязковасьці скасаваньня сучаснага прыгону ў новых капіталістычных формах — аўтар маўчыць, і гэтае маўчаньне лепш за ўсё сьведчыць, чыі інтэрасы ён бароніць.

Слова ў напрамку палітычнай стараны зямельнага пытаньня кідае п. Маеўскі, апрацоўваючы мэты „Стражы Крэсовай“ на Беларусі.

Ен кажа: „Не ў імя дзікага нацыяналізму, ці жаданьня дэнацыяналізаваць літвіноў, ці беларусаў; не ў імя ненавіднасьці да гэтых народаў, ці захватніцкага гакатызму; не ў імя заграбленьня жывучых там народаў, шляхам пазбаўленьня іх гаспадарчых вастатаў — ідзем мы сюды. Нам гэта не патрэбна. У польскіх руках на „Літве“ ёсьць даволі зямлі для зьмяшчэньня на ей лішку польскага насяленьня з этнографічных зямель. З гэтай польскай зямлі можна выкраіць тысячы варстатаў, на якіх беззямельны і малазямельны польскі селянін з Каралеўства, Галіцыі і Познані зможа знайсьці для сябе аснову для істнаваньня і развіцьця“.*)

*) St. Majewski: „O kresach wschodnich i Straży Kresowej“, Lublin, 1918.

Вось ў чым крыецца сэкрэт польскага аграрнага радыкалізму, вось якую палітычную мэту цікуе польская зямельная рэформа на Беларусі! Беларускай і літоўскай зямлёй, захоплянай „літоўскімі“ магнатамі-эксплёататарамі, хочуць збіць з толку галіцкіх і познанскіх селян, і адвесьці іх увагу ад абшарніцкіх маёнткаў ў Галічыне і Познані.

Тут мы ў першы раз сустрэчаемся з шырока вядомай спэцыфічна польскай тэорыей нацыанальнага ўладаньня зямлей: тая зямля, якая знайходзіцца ў руках польскіх памешчыкаў на Беларусі—ёсьць зямля польская, і права распараджэньня ей належыць Польшчы. Калі дзяржаўная патрэбнасьць прымусіць Польшчу пайсьці на падзел гэтай зямлі, то гэтая зямля павінна быць падзеляна не між месцовым жыхарствам, а паміж польскім элемэнтам, што будзе насланы сюды з этнографічнае Польшчы.

Тэрыю нацыанальнага уладаньня зямлёй, ёсьць грунт думаць, парадзіў стара-шляхоцкі пагляд на зямлю, як сваю вотчыну, незалежную ад дзяржавы, ў якой польская шляхта адчувала сябе як бы экстэрыторыяльнаю, — калі паняцьцю дзяржаўнай тэрыторыі процістаўлялась паняцьце прыватнага ўладаньня. На стварэньне гэтага пагляду ўплыў так сама факт бездзяржаўнасьці польскае нацыі ў апошніе сталецьця, калі сярод палякаў на Беларусі сьвядома ўзмацоўвалося пераконаньне, што ўладая зямлёю, яны захоўваюць хоць нейкую зьвязь з страчанай дзяржаўнасьцю.

Прынцып нацыанальнага ўладаньня і процістаўленьне прыватнай зямельнай ўласнасьці прэрогаты-

вам дзяржавы, заходзіць ў палякаў нагэтулькі далёка, што яны напр., лічуць суседнюю самастойную дзяржаўную ўладу ня ў праве распараджацца лёсам тых зямель, якіе належаць грамадзянам гэтай дзяржавы польскай нацыональнасьці, без згоды на то ураду Польшчы. Гэткі выпадак, як ведама, быў з Латвійскай рэспублікай.

Ў прылажэньні да Беларусі, якую кожны паляк з Каралеўства, ці Пазнаншчыны лічыць сваей часткаю, гэты погляд на землю мае асобліваю моц. Лёгка можна, дзеля гэтага сабе ўявіць, якіе „магчымасьці“ соцыяльнага адраджэньня догацуць перад Беларусьсю, калі яна ня толькі будзе лічыцца, але запраўды зробіцца гэткаю часткаю. Чы зможа пры гэтым поглядзе на справу зрабіць што небудзь кантональная ўлада і той самы краёвы сойм, які даецца Беларусі польскай палітычнай думкай як найбольшая гарантыя яе правоў? Мы маем падставу думаць, што ня зробіць нічога.

Беларусь ніколі ня зможа вырашыць зямельнае пытаньне і падняцца на ногі, калі на пульсе яе жыцьця будзе ляжаць цяжкая рука польскага импэріалізму. Нават тагды, калі Беларусь будзе ад Польшчы незалежна, барацьба з польскім абшарнікам будзе цяжкая. Калі-ж будзе залежна, то барацьба гэтая будзе безнадзейная. Бо ня гледзючы на законы сойму — ні беларускаму селяніну, ні нават польскаму селяніну, калі-б ён рашыўся кінуць сваю ўласную гаспадарку і вымандраваць на эміграцыю на Беларусь, — польскі магнат зямлі ня даст. Ў гісторыі не было таго прыкладу, каб пачуцьцё нацыональнае, ўзяло гару над пачуцьцём

клясавым. Асабліва гэта датыча польскай шляхты, як паказала яна сябе ў мінулым. Заўсёды інтэрасы клясу, скурные інтэрасы капіталу кіравалі жыцьцём і палітыкай нацыі і дзяржавы. З самай магчымасьцю выданьня соймам закона аб аграрнай рэформе на Беларусі — магнат будзе змагацца ўсіма сіламі, і мы пэўны — ён не дапусьціць да выданьня такога закону.

Пашто гаварыць аб Беларусі і аб лёсе беларускага селянства, калі, як мы дакладна ведаем, лёс польскага малазаможнага селянства, заслужвае шчырага спачуцьця. Абецанкі дзяржавы, вылажаные ў законе сойма аб зямельнай рэформе, аказаліся маной: ўсе захады, ўсе пастановы, маючые на мэці хоць крыху палепшыць становішча польскага селянства, сустрэчаюць дружны, арганізаваны адпор з боку абшарніцкага капітала і разбіваюцца аб сьцяну рожных перашкод, каторые гэты капітал творыць ў практыцэ польскага жыцьця. Датычна Беларусі гэты адпор і гэтая практыка будуць ў шмат разоў мацнейшымі, асабліва таму, што будуць падмацованы мяркаваньнямі нацыональнага характару.

І таму не шляхам саюзу з польскім імпэрыялізмам, не шляхам скліканьня „Краёвага“ Сойму, знайходзячагася пад кіраваньнем Варшавы, — а шляхам арганізацыі незалежнай Селянскай Беларускай Дзяржавы, шляхам стварэньня законадаўчага органу, ў якім паразітарны стан шляхецкага земляўладцтва ня меў бы месца — трэба ісьці да вырашэньня аграрнай проблемы на Беларусі.

Ў напрамку барацьбы са ўсемагутным абшарнікам і магнатам беларускае сялянства павінна сустрэнуць ў сялянстве польскам толькі свайго саюзьніка. Калі гэта зьдзейсьніцца, калі гэтые дзьве сілі пойдуць супроць агульнага ворага адным супольным фронтам, толькі тагды можна будзе мець надзею, што справа будзе выграна і для польскага селяніна.

Селяніну з Галічыны, Познані і Каралеўства трэба ведаць, што яго збавеньне ня ў тым, каб перабрацца ў чужы яму нацыянальна і палітычна край, ня ў тым, каб нанова завадзіць гаспадарку на беларускай зямлі, а ў тым, каб сваю родную, старую гаспадарку палепшыць коштам памешчыцкай зямлі, што ляжыць у яго побач.

Селяніну з Галічыны, Познані і Каралеўства трэба ведаць, што галоўнай цытадэльлю магнацка-памешчыцкага капіталу, што душыць сучасную Польшчу, зьўляецца, ласьне, магнацкая цытадэль на Беларусі. Усе свае сілы для змаганьня з працоўнымі селянскімі масамі ў этнографічнай Польшчы, абшарнічаства чэрпае з сваіх беларускіх рэзэрваў. Толькі зваліўшы супольнымі сіламі панаваньне зямельнага капіталу на Беларусі, польскі селянін зможа выбіцца з сваей бядоты на родных загонах.

Што датыча Беларусі, дык захаваньне памешчыцкага земляўладцтва небаспечна для яе ня толькі таму, што пры ім беларускае сялянства не ператорыцца ў дзяржаўна-творчы стан, але так сама таму, што пры ім застаецца на будучыну най-

больш упарты фактар дэнацыяналізацыі Беларусі.

Багатые двары ў селянскай Беларусі да апошняга часу былі уасабленьнем „вышэйшай“ польскай культуры ў параўнаньню з „ніжэйшай“ беларускай. Калі яны застануцца, дык заўсёды будуць падтрымліваць ў акружаючых вёсках — адзінай надзее адраджаючайся Беларусі — сьвядомасьць рожніцы паміж панскім — польскім, і мужыцкім — беларускім выхаваньнем і асьветай. У сьвядомасьць масы гэты факт будзе ўплываць разьедаючы: ён будзе аслабляць волю да захоўваньня і тварэньня свайго нацыянальнага беларускага. Карыстаючыся сваей матэр'яльнай заможнасьцю і сваімі ўплывамі як сярод месцовых, так і цэнтральных ўрадовых установаў (ў Варшаве), памешчыцкая кляса будзе дусіць акружаючае селянства безспасрэдна і пасрэдна — праз працу ў „панскім двару“, — будзе кіраваць яго увагу увесь час не свае, беларускіе мэты, не на Менск і Вільню, а на Варшаву і Кракаў.

Асабліва небаспечны будзе „панскі двор“ для каталіцкай часткі Беларусі, дзе на падмогу абшарніку прыдзе польскі ксёндз. Тут-ка створыцца непераможны хаўрус панскага двара з касьцёлам, для якога слабое экономічна і духоўна беларускае каталіцкае селянства будзе ўдзячным об'ектам дэнацыяналізацыі, мерамі ўключна да рэлігійнай анафэмы і жандарскага тэррору. Барацьба вызвольчай беларускай ідэі з гэтым хаўрусам будзе няроўная і будзе вымагаць шмат ахфяр. Для таго, каб унікнуць гэтых ахфяр трэба існці

не шляхам компромісаў з сучасным польскім імпэ-ріалізмам, але простай дарогай рышучай барацьбы з ім.

Толькі тады, калі Беларусь здолее пазбавіцца памешчыцкага земляўладцтва і вырваць з карэнь-нямі тые ракавые язвы, што точуць цела народа і поэтычна завуцца хіжацкім польскім імпэріа-лізмам „рожамі на мужыцкай беларускай ніве“, — толькі тады Беларусь можа быць спакойна і за развіцьцё сваей нацыональнай культуры і за раз-віцьцё сваей селянскай дзяржаўнасьці.

III. Трэцьцяй, чароднай задачай беларускага вызвольчага руху ёсьць — экономічнае адрад-жэньне краю.

Ў першую чаргу мэта экономічнага адрад-жэньня будзе асягнута праз соцыальнае вызва-леньне працоўных мас Беларусі, праз перадачу без-зямельнаму і малазямельнаму селянству памешчыц-кай зямлі. Сотні тысяч і мільёны рабочых рук, што былі заняты працай на памешчыцкіх маёнтках, ці, за бракам зямлі, павінны былі ісьці на эмігра-цыю, — атрымаюць ўласную гаспадарку, заста-нуцца на месцу. Тая надвартасьць працы селяніна, занятага на памешчыцкай зямлі, што ішла раней ў кішэню памешчыка, пойдзе селяніну і колосальна павялічыць заможнасьць селянскай масы, павялічыць пакупную яго здольнасьць. Калі нават агульная продукцыя краю часова крыху зменшыцца, то селянства як стан, і кожны селянін, як частка гэ-тага стану, — узмацняцца ў сваім экономічным становішчу. Дабрабыт краю ў цэлым паднімецца на аграмадную вышыню.

Апроч зьніштажэньня асноў старога парадку, апроч нішчаньня таго нэгаціўнага, што перэшкаджала Беларусі развінуць свае творчые сілы—эканомічнае адраджэньне краю павінна ісьці шляхам актуальным, шляхам адпаведнай эканомічнай палітыкі.

І зноў, як ў пытаньні соцыяльнага будаўніцтва, мы павінны адзначыць, што палітычная залежнасьць Беларусі ад сучаснай Польшчы будзе гальмаваць яе эканомічнае адраджэньне.

Дарма некаторые польскіе эканомісты імкнуцца давесьці, што калі Беларусь пойдзе на сувязь з Польшчай, яе чакае шчасьлівая будучына: будзе зьдзейсьнена асушка пінскіх балатаў, будуць праведзяны вельмі важные для эканомічнага жыцьця Беларусі каналы, пачнецца інтэнсыўная разработка аграмадных запасаў торфу на Беларусі, расцьвяце прамысловасьць, будзе паднята на патрэбную вышыню лесная і вясковая гаспадарка, прыйдуць да парадку чугункі і г. д.

Для ўсякага, хто хоць крыху разумеецца ў пытаньнях эканомікі, хто хоць крыху знаём з эканомічнымі сіламі і цяжкім эканомічным занепадам сучаснай польскай дзяржавы, ясна, што ўсе гэтые абецанкі — адна мана. Лепш за ўсё ведаюць гэта тые самые польскіе эканомісты, што абецаюць Беларусі залатые горы.

Калі згадзіцца, што ў нашу перахадовую дабу капітал павінен да пэўнай меры захаваць свае значэньне ў эканомічным жыцьцю народа, то ўсё-ж ня трэба забывацца, што сучасны капітал мае пэўные градацыі ў сенсе формы свайго

прылажэньня і тых мэт, якіе перад сабой ставіць. Найгоршай формай капіталу зьяўляецца так зв. капітал колёніальны, які чуж інтэрасам тэй старани, якую ён апаноўвае, і які мае на мэці толькі зыск з калёніі, а ніяк ня творчасьць і арганізацыю месцовых прэдпрыемств. Колёніальны капітал імкнецца захапіць заўсёды тую старану, якая не мае сваей ўласнай прамысловасьці і якая багата на сырэц. Забраны ў калёніі сырэц, гэткі капітал перэрабляе не тут на месцу, ў калёніі, але вывозіць яго дамоў, ў мэтраполію, для пераробкі на сваіх фабрыках; ў калёнію вертаецца ужо гатовы фабрыкат. Дзякуючы гэтаму, ў калёніі не ўзьнікаюць свае ўласные фабрыкі, яна нічога для сябе ня можа вырабіць, ня гледзючы на тое, што маё патрэбны сырэц; дзеля гэтага яна ніколі ня можа вырвацца з - пад экономічнай залежнасьці ад мэтраполіі. Колёніальны капітал сьвядома ня творыць месцовай прамысловасьці, бо гэтая прамысловасьць, парадзіўшы конкурэнцыю, абапертую на ўласны сырэц, які ня трэба было-б вывазіць на старану і плаціць за гэта асобную цану, убіла-б колёніальны капітал.

Колёніальны капітал расквітае пышным цьветам галоўным чынам ў аграрных краінах, развіваючы сваю ўласную прамысловасьць коштам гэтых аграрных краін. Аграрные краіны дзякуючы гэтаму — ня могуць нават стварыць кадры сваей нацыональнай буржуазыі, якой хоць бы крыху хадзіла аб месцовые інтэрасы.

Развіцьцё колёніальнага капіталу звычайна зьвязана з сістэмай экономічнага протэкцыонізму,

які праводзіцца урадам мэтраполіі і мае тую ж мэту — барацьбу з імкненьнем калёніі, стварыць сваю прамысловасьць. На сустрэч колёніяльнаму капіталу ідзе дзяржава.

Сістэма протэкцыонізму мае месца там, дзе колёніяльны капітал слабы. Каб ён ня ўпал — яго штучна патрымоўвае дзяржава. Гэта вядзе безумоўна да нездаровага палажэньня ўсяго эканомічнага жыцьця мэтраполіі: буржуазыя яго развіваецца ненормальна, апіраючысь не на ўласныя сілы, а на падачкі дзяржавы. Сістэма протэкцыонізму звычайна вядзе да упадку прамысловай ініцыятывы, пры ей найбольш часта здараюцца выпадкі, калі з чыста палітычных мяркаваньняў, а часам дзякуючы асабістым зьвязам, падтрымоўваюцца яўна нежыцьцёвые галіны прамысловасьці, скарбовые кошты кідаюцца ў прорву рожных спекулятыўных опэрацый. Ня трэба казаць, што найбольш дрэнна адбіваецца гэтая сістэма на эканомічна — залежных краёх, якімі зьяўляюцца калёніі.

Беларусь ў складзе старой Расеі, роўна як Украіна, Каўказ і інш., была калёніей для расейскага (маскоўскага) і, па часьці, польскага капіталу. Яна давала расейскаму цэнтру (маскоўшчыне) свой сырэц (лён, пеньку, лес і г. д.), каторы, ці перэрабляўся на расейскіх фабрыках, ці прадаваўся заграніцу. Амаль што ўся прамысловасьць старой расейскай дзяржавы была скучана ў цэнтральна-прамысловым раіоне (так зв. „маскоўскі цэнтральна-прамысловы раіон“ — 15 губэрній, на чале з Масквой). Старая Расея цягнула ў свае цэнтры дабро „окраин“, жывілась іх коштам і сокам. Расей-

скі капітал вырастаў як капітал колёніальны, і ўселякімі захадамі падтрымоўваўся расейскім урадам. Колёніальны маскоўскі капітал не развіваў месцовай — беларускай, украінскай і г. д. прамысловасьці; памянёные народы не маглі жыць „для сябе“ — яны жылі для Масквы. Не магла на Беларусі развівацца месцовая, нацыянальна-беларуская буржуазыя, і таму не вырастала сіла, якая ў варунках старога рэакцыйнага парадку магла ўзяць на сябе рэпрэзэнтацыю ідэі месцовага нацыянальнага адраджэньня.

Беларусь, так сама як Украіна, Каўказ і другіе староны, не магла экономічна развівацца не таму, што яна экономічна была слабая, а таму што яна падпала пад палітычнае панаваньне Масквы і Пецябурга; гэтая ласьне залежнасьць, парадзіла стан агульна гаспадарскага занепаду Беларусі.

Палітычнае паняволеньне ішло наўперадзі паняволеньня экономічнага. Яно зрабіла з Беларусі найперш „окраину“, а пасьля маскоўскую калёнію, і як калёнія Беларусь не магла выбіцца з пад экономічнай апекі Масквы, не магла стварыць ўласнай прамысловасьці. Толькі ў апошні час, калі гвалтоўна — цэнтралізуючая сіла расейскай дзяржавы пачала слабець, калі ўсё мацней прымушалі адчуць сябе чыста экономічные фактары і законы, — цэнтр экономічнага жыцьця Расеі пачаў перадвігацца з цэнтру дзяржавы на „окраины“ — ў першую чаргу на поўдзень, ў напрамку Чорнага мора.

Разам з тым, сістэма дзяржаўнага протэкцыонізму, што шырака практыкавалась ў Расеі, прывяла да таго, што прамысловасьць яе, ня глед-

зючы на колосальнае багацьце сыраўцоў, была нездаровая, штучная. Расейскі капітал ня мог экономічна апанаваць тые аб шары, якіе захапіла улада маскоўскіх цароў.

Калі Беларусь прымушана будзе пайсьці на палітычнае аб'еднаньне з Польшчай, экономічнае развіцьцё яе пападзе яшчэ ў горшае становішчэ, ніж гэта было за часоў расейскага панаваньня.

Ў старой Расеі Беларусь хоць і была фактычна калёніей, але за гэткую оф іцыяльна не лічылась. Польшча наўперад, нават не маючы Беларусі, ужо лічыць яе за сваю калёнію. Гэтая псыхолёгічная рожніца павінна прымусіць паставіцца да пляна ў зьбліжэньня з Польшчай з вялікай асьцярожнасьцю.

Па другое, польскі капітал, ў параўнаньню з старым расейскім, ў шмат разоў слабейшы. Даводзіць гэтага ня трэба, дзеля таго, што гэта ведама кожнаму чытачу. Калі г. ч. зьдзейсьніцца плян польска-беларускага аб'еднаньня, дык экономічна слабая польская дзяржава пропорцыональна захопіць нагэтулькі вялікіе абшары, што з імі ніколі не справіцца слабы польскі капітал.

Польскіе палітыкі не дарма гавораць аб тым, што Беларусь павінна стацца „калёніей“ Польшчы: яна стане гэтай калёніей ў найгоршым разуменьню гэтага слова, бо ня будзе нават об'ектам эксплёатацыі польскага колёніальнага капіталу, але коцэссіонна-колёніальнага. Слабы польскі капітал ня знойдзе ў сябе магчымасьці, каб выцягнуць з Беларусі ўласнымі сіламі той сырэц, які ёсьць на Беларусі. Ён ня будзе здольны нават на

тое, каб ўласнымі сіламі арганізаваць эксплёатацыю натуральных багацьцяў Беларусі і пераварыць гэтые багацьця на сваіх фабрыках. Ён павінен будзе безварункова аддаць большую частку Беларусі на эксплёатацыю заграні́чнаму капіталу ў форме концэссій, пры чым сам адыграе ролю звычайнага комісіонэра-пасрэдніка.

Ўсе карысьці гэткага парадку рэчы прыпадуць Польшчы і ўся шкаднасьць — Беларусі. Польскі капітал, што арганізуе на Беларусі концэссіі для заграні́чнага капіталу, будзе атрымоўваць за гэта свой комісіонны процэнт, як з аднэй, так і з другай стараны. У сваю чаргу, концэссіонны капітал, каб аплаціць выданы Польшчы комісіонны процэнт, павінен будзе сьцягнуць гэты процэнт з Беларусі, ў форме паніжэньня цаны на беларускі сырэц. Цана на беларускі сырэц будзе такім чынам паніжацца падвойна. Беларусь падпадзе пад падвойны прэсс, які, як зазначана ў разд. V. — будзе выкачваць з яе для заграніцы вельмі важные сыраўцы (лён, пеньку, лес, скуру) і будзе выкідываць на яе рынак нічога не вартые польскіе маркі.

Польская прамысловасьць, слабая для таго каб даць Беларусі ўсе патрэбные для яе спажывецкага рынку тавары, ня толькі ня будзе мець магчымасьці (і ахвоты!) арганізаваць ў новастваранай „калёніі“ месцовую прамысловасьць, але сьвядома будзе перэшкаджаць арганізацыі гэтай прамысловасьці з боку концэссіоннага капіталу. Беларусь, г. ч. будзе пазбаўлена магчымасьці разьвіваць сваю прамысловасьць, як таму, што яе конкурэнцыя будзе пагражаць Польшчы, так і таму,

што прад заграні́чным капіталам, які мог бы пры другіх варунках арганізаваць беларускую прамысловасьць, будзе вісець адпаведная забарона. Уся увага польскай дзяржавы будзе скіравана на тое, каб падняць на патрэбную вышыню прамысловасьць на этнографічна-польскіх землях, пры чым гэта падняцьце будзе ісьці шляхам нетворчай эксплёатацыі Беларусі. Іншымі словамі будзе тое самае, што было з Беларусьсю пад Расеей, але шмат горэй.

Змагацца з гэткім станам рэчы, г. зн. весьці экономічную палітыку самастойна, цікуючы свае карысьці, Беларусь зможа толькі тады, калі будзе незалежнай ад Польшчы. Як экономічна слабейшая за Польшчу, яна магла-б весьці пры палітычнай залежнасьці больш - менш самастойную экононоmічную палітыку толькі тады, калі-б мела да распараджэньня свой ўласны нацыянальны капітал, — чаго мы пра Беларусь сказаць ня можам.

Ня можна оптымістычна лічыць, што Беларусь можа наагул абайсьціся без староннага капіталу. Заграні́чны капітал на Беларусь прыдзецца дапусьціць, і ён безварункова пранікне на Беларусь, але гэтае пранікнавеньне павінна будзе адбывацца ў залежнасьці ад мэт беларускай дзяржавы, пры пэўнай яе коррэктуры. Коррэктаваньне пранікнаveньня капіталу на Беларусь будзе выражацца ў тым, што, па першае, ён будзе дапускацца на прынцыпе вольнай конкурэнцыі і, па другое, ён будзе дапускацца пры варунку абавязковай арганізацыі месцовай прамысловасьці.

Беларуская нацыянальная ўлада павінна будзе аддаць пэўные галіны сваей гаспадаркі (якіе, мы

аб гэтым не гаворым), ў концэссію заграні чнаму капіталу, але яна зробіць як выбар таго, якіе ласьне концэссі можна даць, так і на якіх варунках; каб ня толькі не перашкаджаць ўзросту беларускай прамысловасьці, але выклікаць гэты ўзрост. Так напр., беларуская ўлада можа аддаць пэўную концэссію на эксплёатацыю лесу, але з тым, каб разработка гэтага лесу, ў найбольш інтэнсыўных формах, адбывалась на месцу (арганізацыя фанернага выробу, сухой перагонкі, выроб мэблі і г. д.). Так сама беларуская ўлада можа прапанаваць заграні чнаму капіталу правядзеньне каналаў і разработку торфу, але таму, які згодзіцца на найбольш выгодные варункі і хто зробіць гэта па найбольш таннай цане.

Калі ў парадку вольнай конкурэнцыі польскі капітал пранікне на Беларусь, дык супроць гэтага ніхто нічога мець ня можа. Другая справа, што пры гэтым варунку польскі капітал ніколі на Беларусь ня прыйдзе — для гэткай конкурэнцыі ён ня мае ні адпаведнай валюты, ні адпаведных тэхнічных сіл.

Інтэрасы экономічнага адраджэньня Беларусі вымагаюць толькі таго, каб Польшча не стала комісіонэрам для Беларусі, каб на беларускай экономіке не была збудована паразітарная надстройка. Але строіць сваю экономічную палітыку так, каб забараніць польскаму капіталу наагул доступ на Беларусь, да гэтаго ніхто імкнуцца ня будзе. Наадворот, Беларусі, як і Польшчы ходзіць аб тое, каб магчыма бліжэй і

мацней арганізаваць свае экономічные ўзаёмаадносіны.

Для польскага капіталу зусім даволі абшар этнографічнае Польшчы; тут ён можа даць тое, на што здольны, без штучнага падтрыманьня з боку дзяржавы. Захопленьне Беларусі перэтварыло-б яго ў капітал хіжацкі, патрабуючый для свайго нездаровага росту сістэматычных субсідзій ад народнага скарбу. Польскіе капіталісты могуць быць зацікаўлены ў гэтым, але польскі народ ў цэлым і асабліва польскі пролетаріат, для якога больш за ўсё важна нормальнае развіцьцё прамысловасьці — будуць ад гэтага толькі цярпець. Ў сенсе развіцьця сваей капіталістычнай гаспадаркі, Польшча павінна браць прыклад не са старой Расеі, а з індустріальна развітых дзяржаў заходу.

Што датыча спэцыальна польскага пролетаріату, дык разам з польскім селянінам, ён павінен стаць ў вызвольчай барацьбе Беларусі з Польшчай на бок Беларусі ня толькі з чыста ідэйных мяркаваньняў, ня толькі з прынцыпу, што пролетаріат павінен быць заўсёды на баку паняволенага супроць гвалтоўніка, але з мяркаваньняў чыста практычнага характару.

Далучэньне да Польшчы чыста аграрнай Беларусі, вельмі пагоршыць становішча польскага пролетаріату. Малазямельнае і беззямельнае беларускае селянства створыць вялікі рэзэрвуар незанятых рабочых рук, і зьявіцца фактарам, сур'ёзна ўплываючым на зьмяншэньне заработнай платы ў Польшчы. Яно створыць той трудавы рэзэрв, які сілай жыцьця бу-

дзе перэшкаджаць польскаму пролетарiату весьцi барацьбу з польскiм капiталам, якi пазбавiць экономiчные страйкi (забастоўкi) польскага пролетарiату iх вострасьцi, дзеля таго, што капiталiст заўсёды знойдзе ў беларускiм беззямельным селянстве танную рабочую сiлу, што пойдзе на якiе хочучы прапазiцыi, толькi-б не ўмерцi з голаду.

Аб справе гандлю беларускiмi таварамi мы мелi зручнасьць сказаць некалькi слоў вышэй. (Разд. V.) Да iх можна дабавiць толькi, што правiльная пастаноўка гандлю ў выпадку залежнасьцi Беларусi ад Польшчы магчыма толькi пры варунку, калi Польшча знойдзе выхад да Балтыцкага мора праз Лiтву i Латвiю. Беларусь — дзяржава балтыцкая, асаблiва заходна — паўночная; рэалiзацыя запасаў беларускага сырца магчыма толькi на Балтыку. Выхад туды можа быць зьдзейсьняны цi ў форме аружнага захвату гэтых дзяржаў i далучэньня iх да Польшчы на асновах больш — менш сходных з Беларусьсю (сiстэма кантонаў), цi ў форме скрытай гегемонii над латвiйскiмi i лiтоўскiмi портамi — шляхам заключэньня адпаведных гандлёвых умоў. Тое самое, што з Прыбалтыкай, павiнна было-б стацца з Украiнай, каб магчыма была рэалiзацыя аграмаднага леснага гомельскага рынку, якая адбывалась да апошняга часу на поўдзень (Одэса, Мiкалаеў).

Ў працiўным выпадку беларускi сырэц трэба было-б цягнуць надзвычайна даўгiм шляхам на Гданск, што страшэнна ўздаражыла-б яго i закрыла-б прад iм загранiчны рынак. Захопленьне Беларусi польскiм гандлёвым капiталам без захо-

пленьня ўсей Прыбалтыкі, паставіла-б пад вельмі рэальную пагрозу увесь беларускі гандаль, стварыла-б цягнучыйся экономічны крызіс ў крае і, ўрэшці, прычыніла ся-б поўнаму экономічнаму занепаду Беларусі.

Чым менш рэальна будзе для Польшчы магчымасьць захапіць дзяржавы Прыбалтыкі, — тым больш Беларусі трэба знайходзіць сіл для змаганьня з польскім імпэріалізмам.

IV. Беларускаму адраджэньню, што пачынае буйна варушыць масы, трэба ведаць сілу напора польскага імперіалізму на Беларусь. Трэба ведаць вялікасьць небаспекі і глядзець ей проста ў вочы, каб не абмыліцца ў смертэльнай барацьбе.

Скрываць ня можна — сіла гэтага напору вялікая.

На падмогу добра завуаліронаным інтэрасам капіталу прыходзіць ўсё, што толькі капітал можа купіць: палітычные партыі, прэса, грамадзкая апінія, навука і нават мастацтва і рэлігія. Ўсе захады маюць месца ў абароне скурных інтэрасаў польскіх магнатаў.

Палітычные партыі зьвертаюць увагу народу на небаспеку, што быццым пагражае Польшчы з боку Нямеччыны і з боку Расеі, і імкнуцца пераканаць ўсіх, што збавеньне ад гэткай небаспекі адзіна — ў захопленьні Беларусі. Вайсковая стратэгія кажа, што толькі на абшарах Беларусі можна знайсьці „стратэгічные лініі", патрэбные для вайны са ўсходам.

Статыстыка творыць сьвядома фальшывые данные аб перавазе „польскага“ элемэнту на Беларусі; вылічае сколькі жыхароў прыпадзе Польшчы, з якіх можна было-б набраць не адну дывізію для абароны польскіх дзяржаўных меж. Разам з навукай экономікі — падрахоўвае лік беларускага лесу, беларускага лёну, што могуць павялічыць багацьця Польшчы; вырахоўвае, сколькі польскі скарб можа атрымаць з Беларусі падаткаў, якіе комэрцыйные комбінацыі можна стварыць, дзякуючы захопленьню Беларусі, для экономічнага апанаваньня Балтыкі, Чорнага мора і ўсяго ўсходу.

Юрыдычна-дзяржаўная думка прыстасоўвае для захопленьня Беларусі — ці то скрытага, ці то яўнага — адпаведные дзяржаўнапраўные концэпцыі.

Гістарычная навука узмацоўвае гэтые мяркаваньня ссылкамі на гісторыю, на „гістарычные правы“ Польшчы на Беларусь; творыць тэорыі, апраўдываючые захопленьне на аснове волі дынастый, што істнавалі сотні гадоў таму назад.

Поэты і пісьменьнікі, служачые тым жа мэтам, складаюць легенды аб мінулай славе „літоўскіх палякаў“, што гэтак прывольна жылі на Беларусі, і косьці якіх завуць на новае паняволеньне яе; мастацкім вершам, каляровым плакатам будзяць волю грамадзянства для аружнага змаганьня з беларускім селянінам.

Уваскрашаюцца старые настроі, старые прэтэнсыі. Навука, палітыка і мастацтва варочаюцца да старых паняцьцяў і тэрмінаў: хапаюцца як і ў старыну з якой-сь конвульсіўнай цэпкасьцю за пахаваную жыцьцём назову „Літвы“.

Урэшці рэшт на сцэну выходзіць польскі нацыональны касьцёл і з натхнёным казаньнем паказывае каталіку-беларусу сьвятым крыжом на Варшаву.

Сіла капіталу творыць аграмадны непахітны арсэнал аргумэнтаў, ў сотня тысячах літэратурных пісаній выкідывае іх за граніцу, на падмогу урадовым установам, што маюць на мэці перэканаць Эўропу у праўнасьці пахода Польшчы на селянскую Беларусь.

І ўсё-ж такі, ня гледзючы на гэты страшэнны напор, на гэты непахітны арсэнал, Беларусь спакойна глядзіць ў будучыну.

У барацьбе селянскай Беларусі з магнацкай Польшчай перамога будзе на баку першай. Трэба толькі, каб працоўные масы Беларусі сьвядома пайшлі на барацьбу, каб сіла народу не была збіта на рожнага гатунку компромісные сьцежкі.

Шансы гэткай перамогі трэба шукаць не ў слабасьці самай польскай дзяржавы. Слабасьць гэта, ў параўнаньню з тымі заданьнямі, якіе ставіць ей капітал — вочавідны. Каб захапіць і утрымаць больш за 250 тысяч кв. кілём. этнографічна чужой тэрыторыі з 15 мільёнамі жыхароў, Польшчы ня хопіць ея 25 мільёнаў, нават і падагрэтых нацыональным шовінізмам на 100°.

Ня трэба забывацца, што сучасная Польшча не зьяўляецца моцнай дзяржавай: яна толькі на днях склалася з трох дзяржаўна - розных адзінак, якіе трэба яшчэ стапіць; цэнтрабежные сілы будуць яшчэ доўга даваць сябе адчуваць. Яна экономічна вельмі слабая, аб чым сьведчыць хоць бы

вышыня яе валюты. Яна слабая соцыяльно, бо соцыяльные проблемы, між іншым нагэтулькі важнае пытаньне, як пытаньне зямельнае, ў ей ня вырашаны і соцыяльные супярэчнасьці ў ей надта вялікіе. Ей незадаволены і супроць яе вядуць барацьбу амаль што ўсе яе суседзі — украінцы, чэхі, немцы, літвіны. Ўвесь дзяржаўны апарат Польшчы толькі цяпер пачынае будавацца і на гэта ясна ў ей не хапае тэхнічных сіл і г. д.

Калі Польшча зьдзейсьніць свае мары аб звароце граніц 1772 г., яна будзе многанацыональнай дзяржавай: апроч 10-12 мільёнаў беларусаў, пад ей апыніцца 6 міл. украінцаў Валыні і Падоліі, 6 міл. галічан са Ўсходнай Галічыны і больш 5 міл. жыдоў. Абшар гэты, як паказвае гісторыя, Польшча не магла утрымаць 150 гадоў таму назад, калі варункі для такога утрыманьня былі вельмі спрыяючые — маса была палітычна безпраўна, экономічна прыдушана, нацыональна несьвядома; не на кожную тысячу людзей можна было знайсьці граматнага. Не утрымае яна гэты абшар і ў нашу эпоху, калі масы прачнулісь і дышуць рэвалюцыйнымі настроямі.

„Ахілесава пята“ польскага імпэріалізму крыецца ў іншым.

Слабасьць сучаснай польскай экспанзыі на Беларусь, як і раней, крыецца ў тым, што яна выклікаецца не жыцьцёвымі, арганічнымі патрэбамі польскае нацыі, — але клясавымі інтэрасамі адносна невялічнай купкі людзей.

Беларусь імкнецца захапіць не польскі народ, а тых дзесяць тысяч памешчыкаў, якіе на ей сідзяць.

Калі-б не было польскага памешчыцкага стану на Беларусі, дык не было-б пытаньня аб беларуска-польскіх адносінах ў тэй вострай форме, як гэта мы бачым сёньня. І Польшча таму толькі уцягіваецца ў барацьбу з працоўнымі масамі Беларусі, што на гэта штурхаюць ея магнаты, беларускіе абшарнікі, каторым ходзіць аб уратаваньне сваіх багацьцяў ўсім, што толькі можа паслужыцца, — ў першую чаргу крывёю польскіх селян і рабочых.

Апроч купкі абшарнікаў, на Беларусі німа ніводнай шырокай групы насяленьня, якая магла-б быць зацікаўлена ў паняволеньні Беларусі. Гэтая купка абшарнікаў нічога на Беларусі ня творыць і стварыць ня можа. Як стан шляхоцка — магнацкі, не абаперты на шырокіе масы народу, яны безжыцьцёвы, і раней, ці пазней, але павінны шчэзнуць. Яны заўсёды шукаюць асягнуць сваей мэты чужымі рукамі.

Сукоснае прызнаньне гэтага факту мы знайходзім ў аналізу грамадзкага становішча польскіх груп ў заходнай Беларусі, зробленым п. Сьвехоўскім.

„Палякі на „Літве“, цікуючы адзіна аб'еднаньне свае з Польшчай і заботу аб гэтым аб'еднаньні складаючы на яе плечы, ў арганізацыі гэтых зямель з пункту погляду дзяржаўнага далі сябе перэмагчы: не патрафілі праціставіць на гэтых землях дзяржаўнай мысьлі літоўскай, ці беларускай — мысьлі ўласнай, Не патрафілі, ці не маглі стварыць хоць бы суррогату ўласнага ураду, кшталтам такога як народная рада познанская, ці галіцыйская ліквідацыйныя камісія, і ня усьцíглі дзеля гэтага перэканаць эўропэйскую апінію ў поль-

скасьці зямель паміж Коўнам і Менскам, Падлясьсем і Дзьвінскам".*)

Гэта — так. Было-б дзіўна, калі было-б інакш.

Мы згодны з тым, што польская шляхта на Беларусі нічога не стварыла, і мы пераконаны ў тым, што яна наагул нічога іншага ня можа стварыць, апроч ганебнага уцягіваньня Варшавы ў авантурнае заваеваньне Менска і Коўна. Яны нічога ня могуць стварыць кшталтам Познані, ці заходнай Галічыны, дзеля таго, што там ёсьць народ, на які можна ў сваей дзяржаўнай працы абаперціся, а тут на Беларусі і на „Літве" гэтага народу німа. Тут ёсьць памешчыцкіе двары, ёсьць тысяча-другая добра выхованых і ўскормленных на беларускім хлебе паноў, — але і толькі.

Беларускі вызвольчы рух справіцца з гэтым чорным станам; гэтая чорная сіла утоне ў сьветлым моры беларускага адраджэньня. І тады паміж Беларусьсю і Польшчай ня будзе стаяць перашкода, што сварыць гэтые два народы паміж сабой.

Далей. Беларускае адраджэньне імкнецца, як зазначана, да арганізацыі ўласнай нацыональнай дзяржавы. Беларуская дзяржава павінна будавацца на прынцыпе этнографічным, павінна абхапіць сабой увесь беларускі народ, ўсю беларускую зямлю. Гэтага вымагае і чалавечая лёгіка і чалавечае суменьне.

*) M. Świechowski: „O program w stosunku do ziem litewsko-białoruskich".

Сьмешна было-б даводзіць польскаму грамадзянству, асабліва яго социялістычнаму крылу, што беларускае адраджэньне ніколі не адмовіцца на карысьць Польшчы ад 2-х мільёнаў каталікоў. Бо што-ж тады прыйшлось бы рабіць з беларусамі — праваслаўнымі? Хіба аддаць іх пад „единовѣрчую Россію"? Іншымі словамі пахаваць самую ідэю адраджэньня і паставіць крыж над будучынай народа.

Ясна, што гэтага ніколі ня будзе. Наадварот, — каталіцкая частка Беларусі, як больш нацыональна сьвядомая (што мы з пэўным правам можам констатаваць) зьявіцца, як і зьяўлялась да сёняшняга дня, забаспечаньнем уваскрасеньня, а ня сьмерці сваей Бацькаўшчыны.

І таму першае, што вымагае адраджэньне Беларусі ад сучаснай Польшчы, — гэта пагадзіцца з фактам існаваньня беларускага народу як адзінага цэлага, кінуць дзяліць яго па рэлігійнай азнацэ і не распаўсюджваць сваіх дзяржаўных прэтэнсый далей сваіх этнографічных граніц.

Беларускае адраджэньне вітае ідэю пястоўскай Польшчы, але ніколі не пагодзіцца з ідэяй ягеллёнскай Польшчы, як трактуе яе польская думка. Калі Польшча хоча міру з адраджаючайся Беларусьсю, яна павінна вярнуцца да прэдрэвалюцыйнага лёзунгу: „польская зямля там, дзе яе арэ рука польскага селяніна". Гэта ў вышэйшай ступені справядлівая формула.

Рэвалюцыя, што вярнула Польшчу да жыцьця, не магла ей даць права забіраць тое, што ей не

належыць. Калі польская дзяржава пойдзе супроць той сілы, якая яе парадзіла, супроць Рэвалюцыі і яе прынцыпаў, яна упадзе пад яе ударамі.

Беларускі селянін пераҗыў ліхо шляхоцкай няволі ад 1569—1772 г., пераҗыў ліхо царска — жандарскай няволі з 1772—1917 г. — пераҗыве і новатвораны (а па істоце — вельмі стары!) польскі імперіялізм, хоць бы яго падпіралі дзесяць тысяч памешчыкаў, ў хаўрусе з правадырамі ура-патрыотычнага касьцельнага „соцыялізму“.

Другая вымога, якую можна зазначыць ў стасунку адраджаючайся Беларусі да польскай дзяржавы, гэта поўнае няўмешваньне Польшчы ў справу беларускага адраджэньня. Яму ня трэба апякунаў. Яно здолее зьдзейсьніць свае мэты ўласнымі сіламі.

Проэкты „фэдэратыўнага аб'еднаньня“ — найбольшае, што дае Беларусі польская думка (не дзяржава!) — гэта тая самая „фэдэрацыя“, якую пару гадоў таму проэктавала Расея і з-за якой Беларусь разыйшлася з Масквой. Пашто-ж было разыходзіцца з Масквой, калі тую-ж комбінацыю проэктуе Варшава? Пашто было разрываць дзяржаўные зьвязі і скідаць апошнее (фэдэратыўнае) ярмо расейскае, калі замест яго рыхтуецца новае польскае ярмо і куюцца ланцугі польскай „сувязі“.

Беларускі вызвольчы рух імкнецца да стварэньня нацыональнай незалежнай дзяржавы. Толькі незалежная Беларуская Рэспубліка дасьць беларускаму народу можнасьць быць нацыональна свабодным, толькі ўласная самаістная дзяржава

пазбавіць яго ад ўсіх ранейшых форм залежнасьці — духоўнай, палітычнай, матэр'яльнай і інш., што выклікала папярэдняя няволя.

Хто можа спрэчацца супроць гэтага законнага імкненьня, апроч тых, каму свабода беларускага народа становіцца косьцю наўпоперак глоткі?

Калі польская працоўная дэмакрацыя жадае чэсна пайсьці рука ў руку з вызволенай Беларусьсю, яна разам з вызнаньнем прав беларускага народа на этнографічные граніцы, павінна поўнасьцю і да канца вызнаць дзяржаўную незалежнасьць Беларусі.

Ў сваю чаргу, беларускае адраджэньне ідзе насустрэч законным вымогам Польшчы аб вольным развіцьці польскай культуры на беларускіх абшарах. Ўсе патрэбные гарантыі Беларусь гатова для гэтага даць яшчэ з большай ахвотай, ніж гэта робіць Польшча. Але пры адным варунку.

Як зазначаюць аўтары фэдэратыўных тэорый, „для польскай творчай ідэі ня трэба абавязкова ўладаньня зямлёю суседніх з Польшчай народаў.“ Адраджаючаяся Беларусь цалком годзіцца з гэтым прынцыпам. і таму пазбаўляе польскіх памешчыкаў на Беларусі зямлі і перэдае яе працоўнаму селянству. Інакш гэтага прынцыпу разумець ня можна — і супроць гэткага кроку беларускай дзяржавы польская апінія пратэставаць ня можа. Польская культура будзе уплываць на беларускае жыцьцё, як ўсякая іншая культура, сваей вышынёй, сваей дасканаласьцю, а не матэр'яльнымі засобамі. Бо што сказалі-б, напрыклад, польскіе селяне аб да-

сканаласьці нямецкай культуры і ці маглі-б хваліцца немцы ўплывамі сваей культуры на Польшчу, калі-б яны разсадзілі на 45% польскай зямлі сваіх памешчыкаў?

Рэч ясная.

* * *

Беларускае адраджэньне не маніць сябе надзеяй на хуткае і шчырае паразуменьне з сучаснай польскай дзяржавай. Барацьба ужо ідзе і будзе адбывацца далей.

Ў барацьбе з польскім імпэрыялізмам Беларусь не адзінока: суседніе з ей народы і, ў першую чаргу, народ літоўскі, знайходзяцца ў стасунку да Польшчы ў аднальковым становішчы. Безварунковае аб'еднаньне дзяржаўных імкненьняў гэтых двох народаў дыктуецца ня толькі ўсей іх добрай мінуўшчынай, ня толькі ўзаемнай экономічнай залежнасьцю, аднальковым соцыяльным ладам і нацыональнай нэйтральнасьцю, — але і агульнай небаспекай, што насоўваецца на нашых вачах з заходу.

Пытаньне аб'еднаньня іх — справа бліжэйшага часу.

Ў роўным становішчы знайходзяцца Украіна, (асабліва Галічына), Латвія і па часьці Эсьція. Памянёные народы пойдуць на хаўрус з Беларусьсю запраўды як роўны з роўным, не хаваючы камень за пазухай. І на іх дапамогу ў змаганьні з польскімі апэтытамі Беларусь можа сьмела рахаваць.

Але першая сіла, якая пазбавіць Беларусь новай няволі, і якая вывядзе беларускае адраджэньне на шлях нічым не загальмованага развіцьця, адзіная сіла, на якую гэта адраджэньне павінна абаперціся і якая ніколі не здразіць, — гэта беларускі народ.

Будучына Беларусі — ў руках беларускага селяніна. Адраджэньне яе — яго ўласная справа.

ЛІТЭРАТУРА.

Літэратуру аб Беларусі дацяперашняга часу на польскай мове можна знайсьці — *Dr. Ludwik Finkel:* „Bibljografia Historyi Polskiej“, Kraków, 1891 г. т. III, Стр. 1996 і інш. пад загалоўкам: „Ruś Biała i Ruś Litewska“.

Так сама: 1) „Bibljografja Polska“, wydanictwo Akademji Umiętności, Kraków. 2) „Biuletyn Bibljograficzny“. Redakcja Wydział Prasowy Ministerstwa spraw wewnętrznych, Warszawa — і інш.

Бібліографія за апошніе годы надрукавана: „Wschód Polski“, dwutygodnik polityczny, wydawnicwo Straży Kresowej, Warszawa — Wilno, 1919 - 1920 г. Nr. 1 i 2, *M. Wańkowicz:* „Zarys Bibljografji prac dotyczących ziem wschodnich“. Тут знайходзім спраўкі аб цікавых рукапісных матэр'ялах бібліотэкі Biura Prac Kongresowych, з катарых больш важные не друкаваны і, дзеля гэтага, для публікі недаступны. Аўтар скарыстаў ня ўсе гэтые рукапісные матэр'ялы. Ніжэйпаданая бібліографія ўзята галоўным чынам ў M. Wańkowicza.

Baczyński Stanisław — „Kresy wschodnie“, Warszawa 1917.

Beaudouin de Courtenay: Granice wschodnio-południowa i zachodnia obszaru językowego polskiego“, (B. P. K.)

G. Bienaimé: „Ce qu'il faut sawoir de la question polonaise“, Paris.

Brensztejn M.: „Spisy ludności m. Wilna za okupacji niemieckiej od 1 listopada 1915 r.“ Warszawa, 1919.

Dr. Bronowski S.: „Państwo polskie a kwestja białoruska“. Wyd. T-wa Obr. Kresów.

Brückner A.: „Z niwy białoruskiej“, odb. z Nowej Reformy, Kraków, 1918.

Bujak Fr.: „Litwa samodzielna etnograficzna, czy Litwa związana z Polską“ (R. B. P. K.)

Carte de la Lituanie, editée par les soins du bureau d'informations lituanien, Lausanne.

Chodyniecki K.: „Polonizacja Litwy i polska praca kulturalna“ (B. P. K.)

Яго-ж: „Ciążenie ludności polskiej na kresach do rdzennej Polski“ (B. P. K.)

B. O. Drogowskazy. Imperializm państwowy i hipertrofia państwowa, 1918.
Czekanowski J.: „Stosunki narodowościowo-wyznaniowe na Litwie i Rusi w świetle źródeł oficialnych", Lwów, 1918.
Czyński E.: „Etnograficzno-statystyczny zarys liczebności i rozsiedlenia ludu polskiego, Warszawa, 1897 i 1909.
Dro L.: „Mapa rozsiedlenia ludności polskiej", 1916.
Droits de la Russie sur la Ruthenie-Blanche. Wyd. Kom. Paryskiego. Dwadzieścia pięć lat Rosji w Polsce", Lwów, 1892.
Folejewski J. i Wróblewski T.: „O samorządzie ziemskim na Litwie i Białej Rusi", Wilno, 1910.
Gierszyński N.: „W kwestji polsko-litewskiej", Chicago, 1897.
Groppin H.: „Pologne et Lithuanie", Paris, 1919.
Groch B.: „Polska jako czynnik pokoju Europy i świata", 1908.
Grzogorżewski J.: „Ku Czarnomorżu". Zarys baltycko-czarnomorskiej dynamiki ludów. Kraków, 1919.
Halecki O.: „Litwa, Ruś i Żmudź jako części składkowe Wielk. Ks. Litewskiego", Kraków, 1916.
Яго-ж: „Wschodnia granica Polski w świetle historji", (Rękop. B. P. K.)
Haller: „Zur Lösung der litauischen Frage", 1917.
Herbaczewski J.: „Odrodzenie Litwy wobec idei polskiej", Kraków, 1905.
Iwaszkiewicz: „Niszczenie kultury polskiej na Litwie i Rusi", (B. P. K.)
Jankowski J.: „Pieśniarze młodej Białorusi" (Przegląd Krajowy), Kijów, 1909.
J. S. „Na drodze do rozwiązania sprawy Litwy historycznej" (Etapy polskiej myśli politycznej), Kraków. 1920.
Jngarden R.: „Litewskie i białoruskie drogi wodne", (Rękop. B. P. K.)
„*Jak lud litewski walczył* o wolność Polski", Warszawa. Wyd. Straży Kresowej, 1919.
Jaskólski Józ.: „Granice Polski".
Janowski: „Litwa i Polska", W-wa, 1919.
Januszajtis-Żegota M.: „Strategiczne granice Polski na Wschodzie", odb. z Bellony, 1919.
Jezierski Edm.: „Litwa z Koroną", Warszawa, 1919.

Jodas Fl.: „Co z nami było, a co z nami będzie"? Dla braci swoich Litwinów. (Del. Rad polskich Litwy i Białej Rusi).
Zubowicz P.: „O Białoruś i białorusinach" dodat. do Bibl. Warszawskiej", Styczeń-Luty, 1910.
Kaczkowski J.: „Konfiskaty na ziemiach polskich", 1918.
Kader St. „Katastrofalna gospodarka". Sprawa lesna i opałowa na Litwie i Rusi.
Kalinowski W.: „Kwestja polska a Białorus", Warszawa, 1920.
Karłowicz J.: „Wstęp do dzielka — Podania białoruskie, zebrane przez Władysł. Weryhę", Lwów, 1889.
Kamieniecki W.: „Granice północno-wschodnie Polski". (B. P. K.)
Яго-ж: „Państwo Litewskie", Warszawa. 1918.
Klimas P.: „Der Werderung des Litauischen Staates von 1915 bis zum Bildung der provisorischen Regierung in November 1918", Berlin, 1919.
Kłodnicki-Szczęsny: „Plan ogólny państwowej organizacji pracy dla podniesienia wytworni w niepodleglej Polsce i Litwie", Lwów, 1918.
Krzewski: Zasady federacji w polskiej polityce kresowej" (Problemy polskiej polityki kresowej. I), Kraków. 1920.
Kuźniak Wik.: „W sprawie wielkiego przemysłu, opartego na warunkach przyrodniczych ziem polskich", Kraków, 1918.
Kutrżeba St.: „Zabiezpieczenie autonomji i praw mniejszości narodowych na Litwie", (B. P. K.)
Яго-ж: Polska jako państwo związkowe", (B. P. K.)
Яго-ж: „Proekt unji Polski z Litwą historyczną i etnograficzną".
Яго-ж: „Les frontières de la Pologne", Paryż, 1919.
Яго-ж: „Le territoire de la Ruthénie-Blanch avec majorité relative polonaise", Paryż. 1919.
Kosiński Stef. Dr.: „Struktura gospodarcza własności ziemskiej na Litwie", Warszawa, 1919.
Łoś St.: „Rola Polski w Słowiańszczyźnie pod względem kulturalnym", (B. P. K.)
Limanowski B.: „Dzieje Litwy", Kraków, 1917.
Litauen Buch. Eine Auslesen aus der Zeitung der 10 Armee, 1917.
Litwa podczas wojny (dokumenty i odezwy), 1918.
Litwa z Koroną, Wilno. 1919.

Ludkiewicz prof. Z.: „Postulaty programu agrarnego w Polsce zjednoczonej", Warszawa, 1919.

Яго-ж: „Wytyczne reformy agrarnej na Białej Rusi". Wyd. „Straży Kresowej", 1920.

Mestwin J.: „O polską miedzę". Uwagi z powodu obaw o nowy podział Polski, Zürich, 1915.

Maliszewski Edw.: „Polacy i polskość na Litwie i Rusi". Wyd. drugie, Warszawa, 1916,

Яго-ж: „Białoruś w cyfrach i faktach", Piotrków, 1918.

Яго-ж: „Żywioł polski na Litwie", W-wa, 1918.

Яго-ж: „Mapa narodowościowa ziem polskich".

Яго-ж: „Mapa rozsiedlenia ludności polskiej w granicach etnograficzn. i na najbliższych kresach", Warszawa, 1915.

Mościcki H.: „Unja Polski z Litwą", W-wa, 1919.

Müller: „Statistisches Handbuch für Kurland und Lituanien, Jena, 1918.

Nalecz-Dobrowolski Dr. M.: „Polski lud a kresy wschodnie", Kijów, 1917.

Natanson Jan: „Zarys dziejów granicy północno-wschodniej Litwy", (B. P. K.)

„O granice wschodnie państwa Polskiego", sprawozdanie z wiecu polaków z kresów, Warszawa, 1918.

Obst Jan: „Odwieczny spór Polski z Moskwą o Litwę", Warszawa, 1919.

Olszewicz W.: „Znaczenie gospodarcze Litwy i Białej Rusi", (B. P. K.)

Olędzki Kr.: „Kresy wschodnie a Polska", Warszawa, 1919.

Romer H.: „Litwa", Kraków, 1915.

Romer Eug. et Weinfeld Ign.: „Annuaire statistique polonais", Cracovie, 1917.

Rozwadowski J.: „My a Ruś i Litwa". Nowe życie, II, Kraków, 1918.

Siemieński J.: „Plebiscyt na Litwie", Lwów, 1919.

Skirmunt K.: „Dzieje Litwy", Kraków, 1886.

Smetona: Die litauische Frage", 1918.

Sobolewski E.: Widoki unji z Litwą, Białorusią, Ukrainą na tle obecnych stosunków politycznych", (B. P. K.)

Sorokowicz J.: „Polska a Litwa i Białoruś", W-wa, 1919.

Sprawa narodowych kresów dawnej Rosji, Lublin, 1918.
Srokowski St.: „Zarys geografji fizycznej ziem polsko-litewsko-ruskich“, Kijów, 1918.
Strżewski J.: „Polska-Litwa-Ruś“, (odb. z „Tygodn. Polskiego“), Warszawa, 1915.
Sżopa T. inż.: „O narodzie polskim na Litwie“, Warszawa, 1919
Skwarzyński A.: „Cele wojny na Wschodzie“, Warszawa, 1920.
Studnicki Wł.: „W sprawie stosunku politecznego Polski do jej ziem wschodnich“ Warszawa, 1919.
Я г о - ж: „Północno-wschodnie ziemie dawnej Rzpltej Polskiej“, (B. P. K.)
Я г о - ж: „Stosunki spoleczne i ekonomiczne na Litwie i Rusi“, („Polska“, wyd. Macierzy Polskiej, t. II, Lwów, 1909).
Sprawa litewsko-białoruska pod zaborem rosyjskim“, (Kuźnica, czasopismo, 1904, Nr. 2).
Świechowski M.: „Żywioł polski na ziemiach litewskich“, Kraków, 1918.
Я г о - ж: „Das polnische Element in den Litauischen Landen“. Kraków, 1918.
Studnicka Wanda: „Zkąd się wzięli polacy na Rusi“, W-wa, 1919.
Tenenbaum H.: „Stosunki gospodarcze na kresach wschodnich“, (B. P. K.)
Wasilewski Leon: „Litwa i Białorus“, Kraków, 1912.
Я г о - ж: „Kresy wschodnie“, Kraków, 1917.
Я г о - ж: „Litwa i jej ludy“, Warszawa, 1907.
Я г о - ж: „Na wschodnich kresach“, Piotrków, 1916.
Я г о - ж: „Die nationalen und kulturellen Verhältnisse im sogenannten West-Russland“, Wien, 1915.
Wakar Włodz: „Rozwój terytorjalny narodowości polskiej“. Część III: Statystyka narodowościowa kresów wschodnich, Kielce, 1917.
Wańkoewicz M.: „Dlaczego żołnierz polski wkracza na Litwę i Białoruś.
„*Wytwórczość przemysłowa* na Litwie, Białej Rusi i Rusi“, odb. z „Ekonomisty“, 1917.
Zawadzka H.: „Miasta Litwy i Białej Rusi“, Warszawa, 1919.
Zabiełło Jan: Mapa Rzeczypospolitej Polskiej etc. Wyd. III, Paryż-Kraków, 1919.